

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

**BALKANLARDA PANSLAVİZM'İN GELİŞİMİ:
MİLLİYETÇİLİK TEORİLERİ BAĞLAMINDA BİR
DEĞERLENDİRME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Naim Samet TAYFUR

İstanbul

Ocak - 2025

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

BALKANLARDA PANSLAVİZM'İN GELİŞİMİ:
MİLLİYETÇİLİK TEORİLERİ BAĞLAMINDA BİR
DEĞERLENDİRME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Naim Samet TAYFUR

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali BOLAT

İstanbul

Ocak - 2025

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali BOLAT

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ali DEMİREL

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Enver Emre ÖCAL

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım **“Balkanlarda Panslavizm’in Gelişimi: Milliyetçilik Teorileri Bağlamında Bir Değerlendirme”** adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Naim Samet TAYFUR

ÖN SÖZ

Balkanlar’da Panslavizm’in gelişimi ve milliyetçilik teorileri bağlamında ele alınışı, tarihsel süreçlerin, siyasi dönüşümlerin ve ideolojik yapıların birbiriyle kesiştiği karmaşık bir olgudur. Bu çalışma, söz konusu ideolojinin doğuşunu, evrimini ve bölge üzerindeki etkilerini tarihsel analizler ve milliyetçilik kuramları çerçevesinde inceleyerek, konunun daha derinlemesine anlaşılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Tez kapsamında, Panslavizm’in Balkanlar’daki Slav halkları üzerindeki siyasi, kültürel ve toplumsal etkileri ele alınmış; aynı zamanda, Çarlık Rusya’nın dış politika aracı olarak bu ideolojiyi nasıl şekillendirdiği değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın temel hedefi, milliyetçilik teorileri bağlamında Panslavizm’in nasıl bir ideolojik çerçeve içinde geliştiğini ve bölgesel dinamiklere nasıl etki ettiğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, Benedict Anderson’ın “Hayali Cemaatler” teorisi, Ernest Gellner’in modernleşme ve milliyetçilik üzerine yaklaşımları ve Eric Hobsbawm’ın “İcat Edilmiş Gelenekler” kavramı gibi kuramsal çerçevelerden yararlanılmıştır. Böylece, Panslavizm’in yalnızca tarihsel bir fenomen olarak değil, aynı zamanda milliyetçilik kuramları bağlamında yeniden değerlendirilen bir olgu olarak ele alınmasına katkı sağlanmıştır.

Araştırma sürecinde akademik rehberliği ve değerli yönlendirmeleriyle çalışmaya önemli katkılar sunan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Bolat’a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Bu zorlu akademik süreçte gösterdiği sonsuz sabır, anlayış ve desteklerinden dolayı eşim Merve Sultan’a minnettarım. Onun özverisi ve teşviki, bu çalışmanın tamamlanmasında kritik bir rol oynamıştır. Çalışma sürecinde sabırları ve teşvikleri için kardeşlerim Şeyma Nur ve Enes’e içtenlikle teşekkür ederim. Ayrıca araştırmanın en zorlu dönemlerde yanımda olan, değerli görüşleri ve yapıcı eleştirileriyle bu süreci kolaylaştıran dostum Oğuzhan Avli ve desteklerini esirgemeyen ailesine şükranlarımı sunarım.

ÖZET

BALKANLARDA PANSLAVİZM’İN GELİŞİMİ: MİLLİYETÇİLİK TEORİLERİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Naim Samet TAYFUR

Yüksek Lisans, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali BOLAT

Ocak, 2025 - 92 Sayfa

Bu çalışma, Balkanlar’da Panslavizm’in kökeni ve gelişimini tarihsel bir bağlamda inceleyerek, ideolojinin Slav halkları üzerindeki kültürel ve siyasi etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Panslavizm’in tarihsel koşulları, bu ideolojiyi şekillendiren faktörler ve Çarlık Rusyası’nın Balkanlardaki politikaları ile Slav halkları üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Çalışma, özellikle milliyetçilik ve inşaa süreçleriyle Panslavizm’in ilişkisini değerlendirmiştir.

Araştırmada nitel yöntemler benimsenmiş ve tarihsel analiz teknikleri kullanılmıştır. Ayrıca Benedict Anderson’ın (1936-2015) “Hayali Cemaatler” teorisi, Ernest Gellner’in (1925–1995) modernleşme teorisi ve Eric Hobsbawm’ın (1917-2012) “İcat Edilmiş Gelenekler” kavramı gibi teorik yaklaşımlar araştırmanın teorik çerçevesini oluşturmuştur. Çalışmanın bulguları, Panslavizm’in başlangıçta kültürel bir hareket olarak ortaya çıktığını, ancak Çarlık Rusya’nın Balkanlardaki stratejik hedefleri doğrultusunda politik bir araç haline geldiğini göstermektedir. Özellikle Kırım Savaşı (1853-1856), Panslavizm’in Balkanlardaki etkisinin sınırlandığı önemli bir dönüm noktası olmuştur. Araştırma, Panslavizm’in Slav halklarının kimlik inşasındaki rolüne ışık tutmuş ve Balkanlar’daki siyasi dönüşümler üzerindeki etkisini ortaya koymuştur.

Sonuç olarak bu çalışmada Panslavizm’in hem Slav halkları arasındaki bağları güçlendiren bir ideoloji hem de bölgesel dinamikleri şekillendiren bir politika aracı olduğunu vurgulamaktadır. Bu araştırma, Balkanlar’daki tarihsel süreçlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sunarken, milliyetçilik ve ulus inşaa teorilerinin farklı bağlamlarda nasıl işlediğine dair yeni perspektifler sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Panславizm, Balkanlar, milliyetçilik, ulus inşa, Çarlık Rusya, Osmanlı Devleti.

ABSTRACT

THE DEVELOPMENT OF PANSLAVISM IN THE BALKANS: AN EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF THEORIES OF NATIONALISM

Naim Samet TAYFUR

MA, History and Civilization Studies

Thesis Advisor: Asst. Prof. Dr. Mehmet Ali BOLAT

January, 2025 - 92 Pages

Analyzing the political and cultural consequences of Pan Slavism on the Slavic people, this paper investigates the origins and growth of this movement in the Balkans inside a historical framework. We examine closely the historical circumstances that led to Pan Slavism, the elements forming this ideology, Russia's policies in the Balkans, and their impact on the Slavic people. Particular focus is on the interaction among nationalism, Pan Slavism, and nation-building procedures.

Using historical analysis approaches, the study uses qualitative research tools. The basis of the study includes theoretical frameworks like Benedict Anderson's (1936–2015) idea of “Imagined Communities,” Eric Hobsbawm's (1917–2012) concept of “Invented Traditions,” and Ernest Gellner's (1925–1995) theory of modernization. According to the results, Pan-Slavism first developed as a cultural movement but progressively turned into a political tool fit for Russia's strategic goals in the Balkans. Especially the Crimean War (1853–1856) was a major turning point that limited the impact of Pan Slavism in the area. This study emphasizes how Pan Slavism shapes political developments in the Balkans and helps Slavic people to create their identity.

In conclusion, the study emphasises that Pan Slavism functioned both as an ideology fostering solidarity among Slavic peoples and as a policy tool shaping regional dynamics. By shedding light on the historical processes in the Balkans, this research provides new perspectives on the application of nationalism and nation-building theories across diverse contexts.

Keywords: Pan Slavism, Balkans, nationalism, nation building, Tsarist Russia, Ottoman Empire.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	x
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
MİLLİYETÇİLİĞİN DOĞUŞU VE TARİHSEL GELİŞİMİ	5
1.1 Milliyetçiliğin Doğuşu ve Teorik Arka Planı	5
1.2 Feodal Düzenden Modern Devlete Geçiş Sürecinde Milliyetçilik	7
1.3 Ulus-Devlet Çağında Modern Milliyetçilik	9
1.4 Ulus-Devlet, Küreselleşme ve Kimlik	10
İKİNCİ BÖLÜM PANSLAVİZM'İN DÜŞÜNSEL TEMELLERİ VE İDEOLOJİK DÖNÜŞÜMÜ	12
2.1 Panslavizm'in Düşünsel Temelleri ve Etimolojik Kökeni.....	12
2.1.1 Panslavizm'in Avrupa'daki Ulusal Hareketlerle Etkileşimi: Fransız ve Alman Milliyetçiliği.....	14
2.1.2 Erken Dönem Slav Aydınları ve Panslavizm'in Etimolojik Kökeni	14
2.2 Panslavizm'in Kültürel ve Siyasi Dönüşümü	15
2.2.1 Kültürel Panslavizm.....	17
2.2.2 Siyasi Panslavizm'in Doğuşu	19
2.2.3 Panslavizm'in Öncü İsimleri.....	23
2.2.4 Farklı Coğrafyalarda Pan-Slavist Söylemler	26
2.3 Panslavizm'in Dönüm Noktası: Kırım Savaşı	29

2.3.1 Savaş Öncesi Çarlık Rusya-Osmanlı İlişkileri.....	29
2.3.2 Savaşın Dinamikleri ve Pan-Slavist Propaganda.....	30
2.3.3 Kırım Savaşı Sonrası Panslavizm'in Yeniden Şekillenmesi	31
2.4 Panslavizm ve Milliyetçilik İlişkisi.....	32
2.5 Büyük Güç Politikaları Bağlamında Panslavizm.....	33
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM MİLLİYETÇİLİK VE ULUS İNŞA TEORİLERİ BAĞLAMINDA PANSLAVİZM'İN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	36
3.1 Benedict Anderson'ın "Hayali Cemaatler" Teorisi ve Panslavizm	37
3.1.1 Benedict Anderson ve Milliyetçilik Çalışmalarına Katkıları.....	37
3.1.2 Panslavizm'in Hayali Cemaatler Perspektifinden Değerlendirilmesi.....	39
3.1.2.1 Dil ve Kültür İnşası.....	39
3.1.2.2 Matbaa Kapitalizmi ve Basılı Yayınların Rolü	40
3.1.2.3 Modüler Milliyetçilik: Panslavizm'in Sınırlılığı ve Egemenliği 42	
3.1.2.4 Eşzamanlılık ve Kolektif Bilinç.....	42
3.1.3 Hayali Cemaatler Teorisi ve Panslavizm'in Değerlendirilmesi.....	43
3.2 Ernest Gellner'in Modernleşme Teorisi ve Panslavizm	44
3.2.1 Ernest Gellner ve Milliyetçilik Çalışmalarına Katkıları	44
3.2.2 Panslavizm'in Uluslar ve Ulusçuluk Perspektifinden Değerlendirilmesi....	46
3.2.2.1 Eğitim, Endüstrileşme ve Ulus İnşası.....	46
3.2.2.2 Panslavizm ve Modernleşmenin Rolü	47
3.2.2.3 Dilin Standardizasyonu ve Eğitim	47
3.2.2.4 Panslavizm'in Modernleşme Araçları	49
3.2.3 Modernleşme Teorisi ve Panslavizm'in Değerlendirilmesi.....	50
3.3 Eric Hobsbawm'ın "İcat Edilmiş Gelenekler" Kavramı ve Panslavizm.....	51
3.3.1 Eric Hobsbawm ve Milliyetçilik Çalışmalarına Katkıları	51

3.3.2 Panslavizm ve İcat Edilmiş Gelenekler	54
3.3.2.1 İcat Edilmiş Gelenekler ve Panslavizm'in Dayanakları	54
3.3.2.2 Kiril ve Methodius Kardeşler: Tarihi Slav Birliği Miti	55
3.3.2.3 Doğu Roma Mirası ve Pan-Slavist Kimlik	56
3.3.2.4 Slav Dilleri ve Ortak Kimlik Söylemi	58
3.3.2.5 Panslavizm'in İdeolojik Yapısı ve Sınırları.....	59
3.3.3 İcat Edilmiş Gelenekler Kavramı ve Panslavizm'in Değerlendirilmesi	60
SONUÇ	62
KAYNAKÇA	69
EKLER	75
ÖZGEÇMİŞ	82

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Düz.	: Düzenleyen
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
S.	: Sayı
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
T.D.A.V.	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Balkanlar, tarih boyunca farklı imparatorlukların ve medeniyetlerin kesişme noktasında yer alan stratejik bir coğrafya olmuştur. Kemal Karpat'ın tanımıyla, Balkan Yarımadası¹, “Kuzeyde Tuna ve Sava nehirleri, doğuda Karadeniz, güneyde Ege Denizi ve batıda Adriyatik Denizi ile çevrili bir coğrafyayı kapsar.”² Bu bölgenin jeopolitik önemi, coğrafi konumundan kaynaklanmakta olup, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kesişme noktasında yer alması, bölgeyi hem askeri hem de ekonomik açıdan stratejik bir hedef haline getirmiştir.

“Balkan” kelimesi, Türkçe kökenli olup “Sarp ve ormanlık sıradağlar” anlamına gelmektedir.³ Bölgenin dağlık yapısı, farklı halkların birbirinden izole yaşamasına olanak sağlarken, aynı zamanda yabancı istilaları karşısında birlik olmalarını engellemiş, tarihsel gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.⁴

Balkanların tarih boyunca geçirdiği değişimler, göç hareketleri ve imparatorlukların yoğun etkileriyle şekillenmiştir. İlk çağlardan itibaren Avrupa ile Asya kıtaları

¹ Bkz. Ek 1- İtalya ve Balkanlar'ın Fiziki Haritası.

² Kemal H. Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. çev. Recep Boztemur (Ankara: İmge Kitabevi, 2004), 3.

³ “Balkan” teriminin yazılı kaynaklarda ilk kullanımı, 15. yüzyıla ait bir eserde görülmektedir. İtalyan yazar ve diplomat Filippo Buonaccorsi (1437-1496), Lehistan (Polonya) Kralı IV. Kazimir'in elçisi olarak Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'a yaptığı seyahat sırasında gözlemlerini kaydetmiştir. Bu seyahatnamede, antik çağlarda Haemus (Haimos) olarak bilinen dağ silsilesine yerel halkın “Balkan” adını verdiğini belirtmektedir. Bu kayıt, ‘*Balkan*’ teriminin bölgesel kullanımının erken bir örneğini teşkil etmekte ve terimin Osmanlı hakimiyeti döneminde yaygınlaştığına işaret etmektedir. Balkan kelimesinin etimolojisi hakkında bkz. Besim Darkot, “Balkan”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C.2 (1997): 280-283. Maria N. Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*. çev. Dilek Şendil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 63.

⁴ Bkz. Ek 2- Tuna Bulgaristan'ı ve Balkanlar Fiziki Haritası.

arasında bir geçiş noktası olan Balkanlar, sonraki dönemlerde hem ticari faaliyetlerin hem de Avrupa'ya hâkim olma mücadelelerinin odak noktası haline gelmiştir.

Orta Çağ'da bölgedeki Türk topluluklarının varlığı belirginleşmeye başlamıştır.⁵ Avarlar, Peçenekler ve Kumanlar gibi Türk toplulukları, Balkanlar'a göç ederek bölgenin etnik ve kültürel yapısını etkilemişlerdir. 13. yüzyıldan itibaren ise Anadolu'dan gelen Müslüman Türkler, bölgede kalıcı yerleşimler kurmuşlardır. 1353 yılında Osmanlıların bölgeye girmesiyle Balkanlar'ın jeostratejik önemi daha da artmıştır.

19. yüzyıla bakıldığında ise Avrupa genelinde milliyetçilik akımı kendini göstermiş, bu ideolojik hareket Balkan Yarımadasını derinden etkilemiştir. Balkanlar özelinde, bu süreç çok etnikli imparatorluk yapılarının çözülmesine ve yeni ulus devletlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişmelerin odağında yer alan "Doğu Sorunu" (Eastern Question)⁶, Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesiyle Avrupa'nın büyük devletleri arasında çıkar çatışmalarını ve bu süreçte Osmanlı topraklarının geleceğine dair tartışmaları ifade eder.⁷ Bölgedeki etnik gruplar arasında milliyetçi hareketlerin güç kazanması ve bağımsızlık mücadelelerinin başlaması, Balkanlar'ın siyasi haritasını yeniden şekillendirmiştir. Bu süreç Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki hakimiyetinin sarsılmasıyla doğrudan ilişkilidir. Aynı zamanda, bölgesel güç dengelerinde de önemli değişimler yaşanmıştır.

Bu akımın yükselişiyle birlikte ortaya çıkan Panslavizm ideolojisi, Balkanlar'ın tarihsel gelişiminde dönüm noktası olmuştur. İlk olarak Slav aydınları arasında kültürel bir hareket olarak başlayan bu ideoloji zamanla Çarlık Rusya'nın Balkanlar üzerindeki stratejik hedeflerini gerçekleştirmek için kullandığı bir dış politika aracı haline gelmiştir. Bu bağlamda iki temel faktör doğmuş ve Balkanlar'daki jeopolitik

⁵ Bkz. Ek 3- Ortaçağ'da Balkan imparatorlukları.

⁶ Bkz. Doğu Sorunu, özellikle 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün nasıl korunacağı veya parçalanması durumunda bu toprakların kimler arasında paylaşılacağı gibi meseleler etrafında şekillenmiştir. Konuyla ilgili olarak bkz. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (Kronik Kitap, 2019), 175-185.

⁷ Bkz. Ek 4- Fransız, Le Petit Journal gazetesinin 'Doğu Sorunu' Özel Sayısı, 1908.

dinamikleri önemli ölçüde etkilemiştir.⁸ İlk olarak Çarlık Rusyası'nın Panslavizm politikası çerçevesinde Balkan Slavları üzerindeki etkisini artırma çabaları, bölgedeki güç dengelerini değiştirmiştir. İkinci olarak, Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, yerel milliyetçi hareketlere alan açmış ve "Balkanlaşma" olarak adlandırılan siyasi parçalanma sürecini hızlandırmıştır.⁹ Bu da Panslavizm'i sadece ideolojik bir hareket olmaktan çıkararak bölgesel jeopolitik dinamikleri şekillendiren bir unsur haline de getirmiştir.

Bu araştırma, Panslavizm'in Balkanlar'daki kökenlerini ve gelişimini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel problemi, Panslavizm ideolojisinin hangi tarihsel koşullarda ortaya çıktığı, nasıl geliştiği ve özellikle Çarlık Rusya tarafından bir dış politika aracı olarak nasıl kullanıldığının analiz edilmesidir.

Araştırmanın metodolojisi, tarihsel analiz ve karşılaştırmalı vaka incelemesi yöntemlerine dayanmaktadır. Çalışma boyunca tarihsel olayların sosyo-politik bağlamları göz önünde bulundurulacak ve bu süreçlerin günümüz Balkanlar'ı üzerindeki uzun vadeli etkileri değerlendirilecektir. Bu yaklaşımlar, Panslavizm'in farklı Slav toplulukları üzerindeki etkisini ve zaman içindeki dönüşümünü incelemeye olanak sağlamaktadır.

Bu araştırmanın literatüre özgün katkısı; Panslavizm'i ulus inşa teorileri (özellikle Benedict Anderson'ın "Hayali Cemaatler", Ernest Gellner'in "Modernleşme Teorisi" ve Eric Hobsbawm'ın "İcat Edilmiş Gelenekler" kavramı) ile yeniden değerlendirerek yalnızca bir ideolojik hareket olarak değil, aynı zamanda bölgesel jeopolitik dinamikleri şekillendiren bir unsur olarak ele almasıdır.

Araştırma, üç temel soruya yanıt aramaktadır:

- Panslavizm'in hangi koşullarda doğduğu ve hangi faktörlerin bu ideolojiyi güçlendirdiği

⁸ Eric Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*, çev. Osman Akınhay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010), 54.

⁹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 23-25.

- Çarlık Rusya'nın bu ideolojiyi Balkanlar'daki stratejik hedefleri doğrultusunda nasıl kullandığı
- Panslavizm'in Osmanlı Devleti ve bölgedeki Slav halkları üzerindeki etkilerinin neler olduğu

Bu soruların yanıtlanması Panslavizm'in Balkanlar'daki jeopolitik dinamikler üzerindeki etkilerini anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Ayrıca alışma, bölgedeki milliyetçi hareketlerin gelişimini ve imparatorlukların özölüş sürecini daha iyi kavramaya yardımcı olacaktır.

MİLLİYETÇİLİĞİN DOĞUŞU VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1 Milliyetçiliğın Doğuşu ve Teorik Arka Planı

Milliyetçilik kavramı, 18. yüzyıldan günümüze kadar uzanan süreçte ulus devletlerin temelini ve oluşumunu derinden etkilemiştir. Milliyetçilik, toprak temelli ekonomik ve kültürel ilişkiler ağı olan feodalizmin¹⁰, yönetme erkini kapitalizme devretmesinden önceki dönemde hüküm sürmüş monarşik krallıklar dönemine denk gelir.¹¹

Milliyetçiliğın kökenlerini anlamak için öncelikle tarihsel koşullarını incelememiz gerekir. Feodalizmin çözülme sürecinin, ulus-devlet sisteminin ve dolayısıyla milliyetçiliğın oluşmasında belirleyici olmuştur. Ticaret hacminin genişlemesi, kentleşme sürecinin hızlanması ve merkezi monarşilerin güçlenmesi, milliyetçilik düşüncesinin filizlenmesi için uygun zemini hazırlamıştır. Feodalizme özgü mutlakiyetçi devlet anlayışında¹², devlet aygıtı monarşinin bir mülkü olarak kabul edilmiştir. Bu yapılanma, feodal toplumsal ilişkileri ve üretim ilişkilerini yönetmek için gereken siyasi biçim olarak görülmüştür. Dönemin hegemonik teması, din ve devleti yönetenlerin tanrının temsilcileri olduğu şeklindeki teolojik inançtı.¹³

Karl Polanyi'ye göre kapitalizmin ortaya çıkışı, feodal düzenin çöküşünü hızlandırmış ve ekonomik ilişkileri köklü bir şekilde değiştirmiştir. Polanyi, piyasa ekonomisinin 16. ve 17. yüzyılda kendini dayatarak, toplumsal ilişkilerin yeniden şekillenmesine yol

¹⁰ Feodalizm, Orta Çağ Avrupası'nda yaygın olan, toprağın soyluların mülkiyetinde bulunduğu ve köylülerin bu topraklarda çalışarak soyluların himayesi altında yaşadığı, merkezi otoritenin zayıf olduğu hiyerarşik toplumsal, siyasal ve ekonomik düzendir.

¹¹ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğın Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, (İstanbul: Metis Yayınları, 1983), 35.

¹² Mutlakiyetçi devlet, tüm siyasi gücün ve karar alma yetkisinin tek bir yönetici (monark) tarafından kontrol edildiği yönetim biçimidir.

¹³ Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*, 23.

açtığıını belirtmektedir.¹⁴ Bu ekonomik dönüşüm, siyasi yapıları da derinden etkilemiştir.

Ernest Gellner'ın belirttiği gibi, erken kapitalist¹⁵ birikim mekanizmaları feodal sistemin temellerini sarsmış ve onu yeni gerçekliklere uyum sağlamaya zorlamıştır.¹⁶ Bu ekonomik dönüşüm süreci, siyasi meşruiyetin kaynaklarını da kökten değiştirmiştir. Monarşi ve aristokrasinin tanrısal hükmetme hakkı söylemi etkisini yitirirken, onun yerini “ulus” kavramı etrafında şekillenen yeni bir toplumsal söylem almıştır. Burjuvazi¹⁷, kendi ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmek için işçiler ve alt sınıflarla kurduğu stratejik ittifakı meşrulaştırmak amacıyla ulus fikrine sarılmıştır. Böylece ulus kimliği, burjuvazinin siyasi iktidara ortak olma ve mevcut yönetim yapılarını dönüştürme mücadelesinde işlevsel bir araç haline gelmiştir.

Milliyetçiliğin bu erken dönemini incelediğimizde, aslında onun bir burjuva ideolojisi olarak doğduğunu görebiliriz. Burjuva sınıfının iktidar mücadelesinde kullandığı bir araç olan milliyetçilik, daha sonra dönüşerek farklı sınıfların ve grupların da

¹⁴ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 35-42.

¹⁵ Kapitalist, üretim araçlarına sahip olan ve sermaye birikimi yoluyla ekonomik faaliyetleri kontrol eden kişi veya sınıfı ifade eder. Kapitalizm ekonomik sisteminde, üretim araçları özel mülkiyete dayalıdır ve kâr amacı güden bireyler veya kurumlar tarafından işletilir. Karl Marx'a göre kapitalist, üretim araçlarını kontrol ederek artı değere el koyan ve işçi sınıfını sömüren sınıftır. Karl Marx & Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Muzaffer Erdost (Sol Yayınları, 2011), 16.

¹⁶ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı ve Günay Göksu Özdoğan (İstanbul: Hil Yayınları, 2013), 67.

¹⁷ Burjuva, kapitalist ekonomik sistem içinde sermaye sahibi olan ve üretim araçlarını kontrol eden toplumsal sınıfı ifade eder. Terim, özellikle Orta Çağ Avrupa'sında kentlerde ticaretle uğraşan kesimleri tanımlamak için kullanılmıştır. Karl Marx'a göre burjuvazi, sanayi devrimi sonrası kapitalist düzenin egemen sınıfı haline gelmiş ve üretim araçları üzerindeki kontrolü sayesinde işçi sınıfı (proletarya) ile tarihsel bir mücadele içine girmiştir. Marx & Engels, *Komünist Manifesto*, 10.

başvurduğu bir ideoloji haline gelecektir. Bu dönüşüm, milliyetçiliğin esnek ve uyarlanabilir doğasını göstermesi açısından önemlidir.

Modern ulus kavramı, mutlakiyetçi ulus kavramından çok da farklı olmayan yönetim ve kapitalist üretim ilişkilerini hayata geçirecek, ittifak kurduğu toplumsal sınıfları baskı altında tutmaya devam edecekti. Bunu yaparken icat ettiği önemli bir ideolojik aygıt da milliyetçilik olacaktı.¹⁸

1.2 Feodal Düzenden Modern Devlete Geçiş Sürecinde Milliyetçilik

Feodal yapılanmanın temel özelliği, yönetimin toprakların sahibi olan derebeyler ve krallıklar üzerinde şekillenmesidir. Çeşitli krallıklar ve derebeylikleri arasındaki ilişkiler oldukça sınırlı bir alanda gerçekleşmiş, bu iktidar odaklarının her biri kendi tebaası ve toprağı üzerinde yetki sahibi olmuştur.¹⁹ Bu parçalı yapıdan merkezi ulus-devletlere geçiş süreci, Avrupa’da yüzyıllar süren bir dönüşümü ifade eder. Tanıl Bora’nın belirttiği gibi, milliyetçilik “*muğlaklığı ve çok güçlü uyarlanma yeteneği ile zamansal ve mekânsal farklılıkların eşlendiği*” bir ideoloji olarak bu dönüşüm sürecinde belirleyici bir rol oynamıştır.²⁰

Bu çalışma, milliyetçiliğin yalnızca siyasi bir proje değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel dönüşüm süreçlerinin bir yansıması olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Her bir konu başlığı, milliyetçiliğin farklı yönlerini ve etkilerini anlamak için bir çerçeve sunacaktır. Özellikle dil ve kültür birliğine dayalı ortak kimlik oluşturma çabaları, modern devletin ihtiyaç duyduğu homojenliği sağlamaya, ulus-devletleri inşaya yönelik girişimler olarak değerlendirilmektedir. Nitekim Benedict Anderson’a göre, “basım kapitalizmi” (print capitalism) ortak bir dilin ve ulusal bilincin gelişmesini sağlamış, halk arasında ortak bir aidiyet duygusu yaratmıştır.²¹

¹⁸ Anthony D. Smith, *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*, çev. Derya Kömürcü (İstanbul: Everest Yayınları, 2002), 83.

¹⁹ John Breuilly, *Nationalism and the State*, (Manchester: Manchester University Press, Avusturya, 1993), 56

²⁰ Tanıl Bora, *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, (İstanbul: Birikim Yayınları, 1995), 112.

²¹ Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, 65.

Kapitalizmin gelişimiyle birlikte, ulus-devletler modern siyasi organizasyonlar olarak şekillenmiş ve bu süreçte milliyetçilik bir ideolojik araç olarak kullanılmıştır. Miroslav Hroch, ulus-devletlerin gelişimini üç aşamalı bir modelle açıklayarak, milliyetçiliğin toplumsal dönüşüm sürecindeki rolünü vurgular.²²

Toplumsal ilişkilerin kurulacağı temeli ve bunun kurallarını belirleyen, var olan sosyal gruplar arasındaki yönetsel dengeyi sağlayabilecek bir ideolojik aygıt yaratan kapitalizmin tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte ulus-devlet kavramının maddi temelleri atılmıştır.²³ Kapitalist üretim biçiminin gelişimiyle birlikte, ulus-devlet ekonomik yapıları düzenleyen bir mekanizma olarak ortaya çıkmıştır. Sanayileşme ve genişleyen ticari ağlar, merkezi yönetimlerin gücünü artırarak ulusal pazarların oluşumunu teşvik etmiştir. Ulus-devletin maddi temelleri, kapitalist piyasanın entegrasyonu ve ekonomik düzenlemelerle şekillenmiş, merkeziyetçilik bu sürecin kaçınılmaz bir sonucu olmuştur.²⁴

Modern egemenliği ve ulus-devleti şekillendiren hatta yaratan şey, zor ve şiddet olmuştur. Bu anlamda ulus, artık tamamen burjuvazinin hegemonik yönetiminin egemenlik sorununu çözüme başvurduğu yöntem olarak ortaya çıkmıştır. Fransız Devrimi gibi tarihsel dönüşümlerin devrimci söyleminde, feodal baskıya karşı direnen halk kitlelerinin uluslaşması önemli bir yer tutmuştur.²⁵

Burjuvazinin egemenliği ele geçirmesinden sonra devrimci idealler, modern tahakkümün bir ideolojik aygıtı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Halk, ulusun

²² Miroslav Hroch'un üç aşamalı modeli, ulus-devletlerin oluşum sürecinde milliyetçiliğin gelişimini açıklar. A evresi, entelektüellerin yerel kültürel kimliği keşfettiği ve halkın henüz ulusal bilinçle sahip olmadığı evredir. B evresi, milliyetçi ideolojinin politik aktivistler tarafından geniş kitlelere yayıldığı ve ulusal kimliğin pekiştiği süreçtir. C evresi ise halkın milliyetçiliği benimseyerek bağımsızlık taleplerini yükselttiği ve ulus-devletin kurulduğu son aşama olarak özetlenebilir. Miroslav Hroch, *Avrupa'da Milli Uyanış: Toplumsal Koşulları ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, çev. Ayşe Özdemir (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 12.

²³ A.g.e., 74.

²⁴ A.g.e., 289.

²⁵ Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*, 83.

kökensel temeli olarak sunulmaktaydı ancak modern halk ve millet kavramları aslında ulus-devletin bir ürünü olarak yaşama geçirilmişti.²⁶

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde de benzer bir dönüşüm yaşanmıştır. İmparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde milliyetçilik, toplumsal dönüşümün itici gücü olmuştur. Süleyman Seyfi Öğün'ün çalışmaları, Türk milliyetçiliğinin bu dönüşüm sürecindeki rolünü kapsamlı biçimde ortaya koymaktadır.²⁷

Bu süreçte, feodalizmde toplumu bir arada tutmak için kullanılan teolojik baskı mekanizması yani kralın tanrının temsilcisi olduğu ve ona karşı gelinmemesi gerektiği görüşü yerini kapitalistlerce yönlendirilen milliyetçilik tutkalına bırakmıştır.²⁸

1.3 Ulus-Devlet Çağında Modern Milliyetçilik

Ulus-devlet çağında yeni mücadele modelleri ortaya çıkmıştır. Ulus-devletler ve yerel kapitalist odaklara karşı yerel güçler ve muhalefet odakları noktasında direniş temel teşkil etmekteydi. Mücadeleci güçler genelde sınıf siyasetiyle işe soyunmuşlardı.²⁹ Bu dönemin en dikkat çekici özelliklerinden biri, milliyetçiliğin “modernleşme” ile olan ilişkisidir. Özellikle geç kalmış modernleşme deneyimi yaşayan toplumlarda milliyetçilik, sadece siyasi bağımsızlık değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel dönüşümün de aracı olarak kullanılmıştır. Kemal H. Karpat'ın çalışmaları,

²⁶ Immanuel Wallerstein & Étienne Balibar I, *Irk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, çev. Nazlı Ökten (İstanbul: Metis Yayınları, 1995), 167.

²⁷ Süleyman Seyfi Öğün, *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000), 156.

²⁸ Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, (Cambridge: Harvard University Press, 1992), 67.

²⁹ Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 45.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde milliyetçilik ve modernleşme arasındaki bu karmaşık ilişkiyi derinlemesine analiz etmektedir.³⁰

Milliyetçilik, ulus-devlet çağında modern egemenliğin kitle temellerini sağlamlaştırmak için kullandığı mucizevi bir işlev görmüş, kapalı ulus-devlet sınırları içinde birbiriyle çatışan çıkarları olan grupları, bir dış tehlike anında koşul gözetmeksizin bir araya getirebilecek bir bilinç oluşturmuştur.³¹

Mutlak bir ırksal farklılığın kuruluşu, homojen bir ulusal kimlik kavramının asli temelini oluşturmuştur. Halkın kuruluşunda asıl el çabukluğu ve marifet, bütün nüfusun hegemonik bir grup, ırk ya da sınıf tarafından temsili yoluyla iç farklılıkların silinmesidir. İşte bunun bilinçsel temellerinden biri de milliyetçiliktir.³²

1.4 Ulus-Devlet, Küreselleşme ve Kimlik

Sürekli bir değişim içinde olan hakim dünya siyasetine paralel olarak devlet biçimlenmeleri de değişmek zorundaydı. Yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki devlet modellerini “otoriter devlet” olarak adlandırmak mümkündür.³³ Bu eğilimin temel argümanı, siyasal demokrasi kurumlarının köklü bir biçimde zayıflaması ve resmi özgürlükler olarak adlandırılan şeylerin çok yönlü bir biçimde manipüle edilmesiyle birlikte, devlet kontrolünün sosyo-ekonomik hayatın her alanı üzerinde yoğunlaştırılmasıdır.³⁴

Küreselleşme süreciyle birlikte milliyetçilik yeni formlar kazanmıştır. Bir yandan ulus-devletin sınırlarını aşan ekonomik ve kültürel ilişkiler yaygınlaşırken, diğer yandan milliyetçi tepkiler de güçlenmiştir. Bu paradoksal durum, milliyetçiliğin

³⁰ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 89.

³¹ Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, 341.

³² Dennis P. Hupchick, *Balkanlar: İki Dünya Arasında Bir Tarih*, çev. Barış Baysal, İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2021), 178.

³³ Hugh Seton-Watson, *Nations and States: An Enquiry Into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*, (Boulder: Westview Press, 1977), 234.

³⁴ Nicos Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, çev. Ahmet İnel, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 328.

adaptasyon yeteneğini göstermesi açısından önemlidir. Mehmet Ali Kılıçbay'ın ifadesiyle, “*Kimliklerin denizinde yüzen insan, güvenli bir limana sığınma ihtiyacı duymakta*” ve milliyetçilik bu ihtiyaca cevap vermektedir.³⁵

Ulus-devletin siyaset sahnesindeki rolünün değiştiğini görmekteyiz. Ulusal devlet yapılanmasının aşındığı yönündeki görüşler doğrudur. Ancak gelinen durumda ulus-devletlerin artık ortadan kalktığını, egemenliğin uluslarüstü bir yapılanmanın tabiyetine girdiği gibi tezler doğruluk payı içermekle beraber şu an için yaşanan durumu tam anlamıyla yansıtmamaktadır.³⁶

Yaşanan değişimi devletin her alandaki fiili birliğin giderek zayıflaması şeklinde ele almak en doğrusu gibi görünüyor. Devletin azalan rollerinin nasıl dağıtıldığı ve ulus-devlet yapılanması içinde yönetim erkinin elinde kalan aygıtları düşündüğümüzde, milliyetçilik de daha anlamlı bir şekilde yerli yerine oturtulmuş olacaktır.³⁷

Küreselleşme sürecinde, milliyetçiliğin tepkisel bir karaktere bürünmesi dikkat çekicidir. Ulusalcılık, ulusal-sol, sağa kayan sosyal demokrasi gibi kavramlar, bu kafa karışıklığı ve açmazın sonucudur. Tarihte her zaman zor koşullarda sarılınan ideoloji sağcı ve gerici bir milliyetçilik olmuştur. Amansız bir kimlik siyasetinin yaşandığı bu dönemde de ulusal milliyetçilik ve karşısında gelişen mikro-milliyetçilikler tahammülsüz bir şiddet ve sindirme ortamı yaratma çabasıdayken milliyetçiliğin yükselmesinin kaçınılmazlığı açıkça görülmektedir.

³⁵ Mehmet Ali Kılıçbay, *Kimlikler Okyanusu*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2003), 45.

³⁶ Michael A. Reynolds, *Shattering Empires: The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires, 1908-1918* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 167.

³⁷ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, çev. İ. Durdu, H. Koç ve G. Koç, (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 234.

İKİNCİ BÖLÜM

PANSLAVİZM'İN DÜŞÜNSEL TEMELLERİ VE İDEOLOJİK DÖNÜŞÜMÜ

Bu bölümde, Panslavizm'in düşünsel ve ideolojik temelleri, tarihsel süreç içinde geçirdiği dönüşüm ve farklı ulusal hareketlerle olan ilişkileri ele alınmaktadır. 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesi ve 19. yüzyıl Romantizmi, Pan-Slavist düşüncenin oluşumunda belirleyici olmuş; özellikle Johann Gottfried Herder'in (1744-1803) millet anlayışı ve Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in (1770-1831) tarih felsefesi, Slav halklarının kültürel ve siyasal birliği fikrine entelektüel bir zemin kazandırmıştır.

Panslavizm'in filolojik kökenleri, Josef Dobrovský ve Jan Kollár gibi erken dönem Slav aydınlarının çalışmalarıyla şekillenirken, bu hareketin siyasi bir ideolojiye dönüşümü, 19. yüzyılın ikinci yarısında ivme kazanmıştır. Alman ve Fransız milliyetçilik modelleriyle etkileşim halinde gelişen Panslavizm, özellikle Rus düşünürler tarafından daha geniş bir jeopolitik vizyonun parçası haline getirilmiştir.

Bölümün ilerleyen kısımlarında, Pan-Slavist düşüncenin etimolojik kökenleri, hareketin farklı Slav toplulukları üzerindeki etkileri ve Pan-Germanizm ile olan karşılaştırmaları ele alınarak, ideolojinin siyasi ve kültürel boyutları arasındaki dinamik ilişki tartışılacaktır. Bu bağlamda, Panslavizm'in yalnızca bir milliyetçilik biçimi değil, aynı zamanda Avrupa'daki büyük güçler mücadelesinde bir stratejik araç olarak nasıl kullanıldığı da analiz edilecektir.

2.1 Panslavizm'in Düşünsel Temelleri ve Etimolojik Kökeni

Panslavizm'in düşünsel temelleri, 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesi ile 19. yüzyıl Romantizmi'nin kesişiminde şekillenmiştir. Herder'in *“İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler”* (Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit) (1784-1791) adlı eserinde Slav halklarının “insanlığın geleceğinde önemli bir rol oynayacağı” öngörüsü, Pan-Slavist düşüncenin felsefi temellerini oluşturmuştur.³⁸

³⁸ Isaiah Berlin, *Vico and Herder: Two Studies in the History of Ideas*, (London: Hogarth Press, 1976), 145-146.

Alman Romantizmi'nin milletleri organik bir topluluk olarak gören ve her milletin kendine özgü bir "Halk Ruhuna" (Volksgeist) sahip olduğunu savunan fikirleri, Pan-Slavist düşünürlerle ilham kaynağı olmuştur.³⁹ Hegel'in tarih felsefesi ve "Halk ruhu" kavramı, Pan-Slavist düşünürlerin Slav kimliğini teorileştirmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle Rus düşünür Khomyakov'un "*Dünya Tarihi Üzerine Notlar*"⁴⁰ (Записки о всемирной истории) adlı eseri, Hegelci diyalektiği Slav tarih anlayışıyla birleştiren önemli bir çalışma olarak öne çıkmaktadır.

Pan-Slavist düşünürler, Herder'in fikirlerinden hareketle, Slav halklarının ortak bir geçmişe ve kültüre sahip olduğunu savunan bir söylem geliştirmişlerdir. Bu söylem, özellikle "Altın çağ" miti⁴¹, 19. yüzyıl Pan-Slavist söyleminde, Slav halklarının tarih öncesi dönemde yaşadığı bir birlik ve refah çağını anlatan bir anlatı değil, aksine Slav kimliğinin özgünlüğünü vurgulayan bir söylemsel araç olarak kullanılmıştır. Bu mit, Slav halklarının Cermenler, Macarlar ve Osmanlılar gibi dış güçler tarafından parçalanmadan önce güçlü ve bağımsız bir yapıya sahip olduğu iddiasını desteklemek

³⁹ Ögün, *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*, 167.

⁴⁰ "Dünya Tarihi Üzerine" adlı eseri, Slavofil düşüncenin temel metinlerindedir. Khomyakov bu çalışmada, Hegelci diyalektiği Ortodoks teolojisiyle birleştirerek Batı'nın rasyonalizmine karşı manevi değerlere dayalı bir Slav tarih anlayışı geliştirmiştir. Slavların "Manevi birlik" (Sobornost) ilkesinin Batı'nın bireycilik modelinden üstün olduğunu savunmuştur. 1838'de yazılmış olan eser, sansür nedeniyle ancak 1871-1873 yıllarında "Khomyakov'un Tam Eserleri" içinde tam olarak yayımlanabilmiştir. Aleksey Kamenskikh, "What Does It Mean to be «an Origenist»? A Case of Aleksey Khomyakov", https://www.academia.edu/99855443/What_Does_It_Mean_to_be_an_Origenist_A_Case_of_Aleksey_Khomyakov [2021].

⁴¹ "Altın çağ" miti, 19. yüzyıl Pan-Slavist söyleminde, Slav halklarının tarih öncesi dönemde yaşadığı bir birlik ve refah çağını anlatan bir anlatı değil, aksine Slav kimliğinin özgünlüğünü vurgulayan bir söylemsel araç olarak kullanılmıştır. Bu mit, Slav halklarının Cermenler, Macarlar ve Osmanlılar gibi dış güçler tarafından parçalanmadan önce güçlü ve bağımsız bir yapıya sahip olduğu iddiasını desteklemek için öne sürülmüştür. Hans Kohn, bu tür tarihsel mitlerin milliyetçi ideolojiler tarafından, geçmişi idealize eden bir bakış açısıyla kurgulandığını belirtmektedir. Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, çev. Agah Oktay Güner, (İstanbul: İlgı Yayınları, 2007), 115-117.

için öne sürülmüştür. Hans Kohn, bu tür tarihsel mitlerin milliyetçi ideolojiler tarafından, geçmişi idealize eden bir bakış açısıyla kurgulandığını belirtmektedir.⁴² Çarlık Rusya ve Balkanlardaki tarih yazımı bu romantik yaklaşımdan etkilenmiş, bu tarihsel mitler modern Slav kimliklerinin inşasında önemli bir araç olarak kullanılmıştır.⁴³

2.1.1 Panslavizm'in Avrupa'daki Ulusal Hareketlerle Etkileşimi: Fransız ve Alman Milliyetçiliği

Avrupa'da gelişen milliyetçilik hareketleri, temelde iki farklı model etrafında şekillenmiştir. Fransız modeli, Fransız Devrimi (1789)'nin mirasına dayanarak ulus-devlet ve halk egemenliğini vurgular, vatandaşlık temelinde bir milliyetçilik anlayışı geliştirir.⁴⁴ Bu anlayış, bireylerin ortak bir siyasi projeye gönüllü katılımını esas alır. Fransız modeli “sivil milliyetçilik” olarak tanımlanabilir ve devlet merkezli bir uluslaşma sürecini temsil eder.⁴⁵ Buna karşılık Alman modeli, etnik ve kültürel kökenlere dayalı bir milliyetçilik anlayışı ortaya koyar.⁴⁶ Bu model, ortak dil, kültür ve tarihsel mirasa vurgu yaparak milleti “doğal” ve “organik” bir topluluk olarak tanımlar. Alman milliyetçiliğinin özünde “halk ruhu” kavramı yer alırken, Pan-Slavist düşünce de benzer şekilde, Slav halklarının ortak bir ruh ve kültürel miras paylaştığı fikrini temel almıştır.⁴⁷ Yani özünde Alman modeline daha yakın bir milliyetçilik anlayışı geliştirmiştir.

2.1.2 Erken Dönem Slav Aydınları ve Panslavizm'in Etimolojik Kökeni

Panslavizm terimi, etimolojik olarak iki temel bileşenden oluşmaktadır. Yunanca kökenli “pan-” ön eki “tüm”, “bütün” veya “kapsayıcı” anlamlarına gelirken, “Slav”

⁴² A.g.e., 115-117.

⁴³ Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, (Ithaca: Cornell University Press, 1988), 62.

⁴⁴ Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2007), 98.

⁴⁵ Rogers Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, (Cambridge: Harvard University Press, 1992), 35.

⁴⁶ Ernest Renan, *Ulus Nedir?*, çev. Gökçe Yavaş (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016), 23.

⁴⁷ Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, 87.

kelimesi bu etnik grubu ifade etmektedir.⁴⁸ “Slav” kelimesinin kökeni konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte, genellikle Eski Slavca “slovo” (söz, kelime) veya “slava” (şan, şöhret) kelimelerinden türediği kabul edilmektedir.⁴⁹

Erken dönem Slav aydınları, özellikle dil çalışmalarına önem vermişlerdir. Josef Dobrovský'nin “Eski Slav Lehçesi Dilbilgisi Kurumları” (Institutiones linguae slavicae dialecti veteris) (1822) adlı çalışması, Slav dillerinin karşılaştırmalı grameri üzerine ilk sistematik incelemeyi sunmuştur. St. Petersburg Bilimler Akademisi arşivlerinde bulunan yazışmalarında Dobrovský şöyle yazmaktadır: “Slav dillerinin ortak kökeni, sadece dilbilimsel bir gerçeklik değil, aynı zamanda ortak bir kültürel mirasın kanıtıdır.” Terimin ilk olarak 1826 yılında Çek filozof Jan Kollár tarafından kullanıldığı düşünülmektedir. Jan Kollár'ın 1824'te yayımladığı “Slava'nın Kızı” (Slávy Dcera) adlı eseri, tüm Slav halklarının ortak bir geçmişi paylaştığı fikrini yaygınlaştırmış ve Slav dayanışmasının önemini vurgulamıştır.⁵⁰ Bu eser, edebi bir çalışma olmanın ötesinde, Slavların kolektif bilincini uyandırmayı hedefleyen politik bir manifesto niteliğindedir.⁵¹

2.2 Panslavizm'in Kültürel ve Siyasi Dönüşümü

Panslavizm'in dönüşümünde kültürel ve siyasi boyutlar arasındaki etkileşim belirleyici olmuştur. Hareket, başlangıçta Aydınlanma ve Romantizm akımlarından etkilenen dil ve kültür merkezli bir arayışken, 19. yüzyılın ikinci yarısında ulus-devlet ve ulusal bağımsızlık talepleriyle eklenilen bir ideolojiye evrilmiştir. Bu dönüşümde Çarlık Rusyası'nın Balkanlar ve Doğu Avrupa'ya yayılma stratejisinin önemli bir payı vardır. Ancak bu süreç, Rus hegemonyasına karşı alternatif Pan-Slavist çizgilerin de belirmesine yol açmıştır.

⁴⁸ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993), 321.

⁴⁹ Hasan Demiroğlu, *Rusya'nın Balkan Siyaseti, Ortodoks Birliği ve Panslavizm (Başlangıçtan 1876'ya Kadar)*, (İstanbul: Selenge, 2022), 29.

⁵⁰ Mehmet Ali Kılıçbay, *Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti*, (Ankara: İmge, 2005), 145.

⁵¹ Kohn, *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği, 189*

Slav halklarının ortak kökeni ve dillerinin tarihsel gelişimi üzerine yapılan filolojik çalışmalar, ulusal bilinci besleyen önemli bir araç haline gelmiştir. Josef Dobrovský'nin Slav dilleri üzerine yaptığı araştırmalar, Jan Kollár'ın edebi eserleri ve Pavol Jozef Šafárik'in tarihsel anlatıları, Panslavizm'in erken dönem kültürel temellerini atan başlıca çalışmalardır.⁵²

19. yüzyılın ikinci yarısında ise Panslavizm giderek siyasal bir ideolojiye dönüşerek, Avrupa'daki ulus-devletleşme süreçleriyle eklemlenmiştir. Bu süreçte Rus düşünür Nikolay Danilevskiy, Rusya ve Avrupa (1871) adlı eserinde Slav halklarının birleşerek Batı medeniyetine karşı alternatif bir güç oluşturması gerektiğini savunan bir ideoloji geliştirmiştir. Danilevskiy'e göre, Batı Avrupa'nın bireyci ve materyalist yapısına karşı, Slavlar ahlaki birliktelik ve ruhani değerler temelinde bir medeniyet inşa etmelidirler.⁵³ Ancak, Pan-Slavist ideolojinin Çarlık Rusya'nın emperyal çıkarlarıyla bütünleşmesi, Slav halkları arasında farklı Pan-Slavist çizgilerin gelişmesine neden olmuş ve Rusya'nın bu hareket üzerindeki tekeli zamanla sorgulanmaya başlamıştır.

Panslavizm'in politikleşmesi, Balkanlar'daki Osmanlı egemenliği ve Avusturya-Macaristan'ın çok uluslu yapısı üzerinde büyük etkiler yaratmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Slav halkları arasında ulusal bilinçlenmenin hızlanmasıyla birlikte, hareket bağımsızlık mücadeleleriyle iç içe geçmiştir. Örneğin, 1875 Bosna-Hersek İsyanı, Sırbistan ve Karadağ'ın desteğiyle büyük çaplı bir savaşa dönüşmüş, nihayetinde 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler, Panslavizm'in yalnızca bir kültürel söylem olmaktan çıkıp, uluslararası diplomaside bir güç unsuru hâline geldiğini göstermektedir.⁵⁴

Sonuç olarak, Pan-Slavist düşüncenin gelişimi, 19. yüzyıl boyunca hem Slav halklarının kimlik oluşturma süreçleri hem de büyük güçlerin stratejik çıkarları doğrultusunda şekillenmiştir. Başlangıçta Slav entelektüelleri arasında ortak bir tarihsel ve kültürel miras inşa etme çabası olarak ortaya çıkan bu hareket, zamanla

⁵² Jelavich, *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, 78-82.

⁵³ Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 321.

⁵⁴ Jelavich, *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, 256-258

Çarlık Rusya'nın emperyal politikalarıyla bütünleşerek, büyük güçler arasındaki jeopolitik mücadelelerin bir parçası hâline gelmiştir.

2.2.1 Kültürel Panslavizm

Panslavizm, 18. yüzyılın son çeyreğinde Doğu Avrupa'nın Katolik Slav halkları arasında filoloji temelli entelektüel bir akım olarak doğmuştur. Bu dönemde Aydınlanma idealleri ve Fransız Devrimi'nin etkisi altında Habsburg İmparatorluğu'nda yaşayan Çek, Slovak ve Hırvat aydınlar ana dillerinde eğitim, kültür ve idare talebinde bulunmaya başlamışlardır. İmparatorluğun Almanca konuşan seçkinleri karşısında ikincil konumda olduklarını hisseden bu kesimler, bölgedeki diğer Slav halklarının sorunlarına da duyarlılık göstermişlerdir. Panslavizm'in nüvesi, böylece Batı Slav entelektüellerin çabalarıyla atılmıştır.⁵⁵

Çek dilbilimci Josef Dobrovský (1753-1829) erken dönem Pan-Slavist aydınların en önemli temsilcisidir. Dobrovský, Alman akademisyen August Ludwig von Schlözer'in 1771'de Rus Akademisi'nde verdiği ve bütün Slav dillerinin tek bir kökene dayandığını ileri sürdüğü konferanslardan etkilenerek Slav dillerinin karşılaştırmalı incelemelerine girişmiştir. 1792'de yayınladığı “Çekçe ve Moravca'nın Tarihi” ve 1813'te tamamladığı etimolojik sözlükle Slav dillerinin sistematik analizini yapan Dobrovský, söz konusu dillerin ortak kökenini bilimsel verilerle ortaya koymuş ve Pan-Slavist hareketin entelektüel zeminini hazırlamıştır.⁵⁶

Slovak şair Ján Kollár (1793-1852) ise, Dobrovský'nin ardılı olarak, Panslavizm'i salt filolojik bir uğraş olmaktan çıkarmıştır. Kollár'ın “Slava'nın Kızı” adlı destansı şiirinde Slav halklarının kültürel birliğini müjdeleyen romantik bir Slav miti yaratmış ve sonraki kuşakların da benimseyeceği bir söylem geliştirmiştir. Kollár'ın idealize ettiği Slav birliği anlatısı, aynı zamanda kültürel talepleri siyasi hak arayışlarıyla ilişkilendiren milliyetçi bir içerik taşımaktadır. Nitekim Kollár artık Slav halklarını “tek bir ulus” olarak tanımlamakta ve ortak bir edebi dil geliştirmeleri gerektiğini savunmaktadır. Kollár'ın ortaya attığı “edebi karşılıklık” (vzájemnost) kavramı, Slav

⁵⁵ A.g.e., 8-10.

⁵⁶ Paul Vyšný, *Neo-Slavism and the Czechs*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), 12-13.

halklarının edebi eserlerini paylaşmaları ve birbirlerinin dillerini öğrenmeleri fikrini ifade etmektedir.⁵⁷

Dobrovský ve Kollár'ın çalışmaları erken dönem milliyetçiliğinin tipik örnekleri arasında yer almaktadır. Her ne kadar etnik bir homojenlikten söz etmeseler de, bu aydınlar Slav halklarının kolektif bir kültürel kimliğe sahip olduğu görüşünden hareket etmişlerdir. Bu anlamda erken Panslavizm dalgasında kültürel yön ağır basmıştır. Amaç henüz bağımsız ulus-devletler kurmak değil, imparatorluk çatısı altında Slav kimliğinin korunmasını sağlamaktır. Özellikle Kollár'ın romantizmden izler taşıyan yaklaşımı, 19. yüzyılın ilk yarısında Orta Avrupa'daki Slav entelektüel çevrelerinde yaygın kabul görmüştür.⁵⁸

Slav folkloru ve tarih anlatılarını derleyip ulus inşa sürecinin hizmetine sunan çalışmalar da Panslavizm'in kültürel boyutunu pekiştiren gelişmeler arasındadır. Çek yazar Karel Jaromír Erben'in "Çek Ulusal Şarkıları" (1842-1845) ve "Slav Halk Masalları" (1865), Rus Alexander Afanasyev'in "Rus Halk Masalları" (1855-1863), Sırp Vuk Karadžić'in "Sırp Halk Türküleri" (1841) gibi derlemeleri hem kültürel mirası kayda geçirmesi hem de ulusal bilinç yaratmaya katkıda bulunması bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca, Slovak Pavol Jozef Šafárik'in Slav kökenlerini araştırdığı "Slav Eskiçağları" (1837) ve Çek tarihçi František Palacký'nin Habsburg yönetimine yönelik bir uyarı niteliği taşıyan "Çek Ulusunun Tarihi" (1836-1867) eserleri, tarihsel süreklilik iddiası taşıyan bir Slav ulus tahayyülü ortaya koymuştur.⁵⁹

Slav filolojisi ve folklorunun yanı sıra gelişen karşılaştırmalı mitoloji araştırmaları da kültürel milliyetçiliğin önemli bir bileşenidir. 19. yüzyılın romantik milliyetçileri kültürel özgünlük ve devamlılığı kanıtlayacak pagan bir mitolojik sistem arayışı içinde olmuşlardır. Rus bilgin Alexander Afanasyev ve Çek araştırmacı Ignác Jan Hanuš'un Hint-Avrupa mitolojilerine yönelik çalışmaları, Slav paganizmini tespit etme ve diğer

⁵⁷ Stanislav Kirschbaum, *A History of Slovakia: The Struggle for Survival*, (New York: St. Martin's Griffin, 1995), 93-95.

⁵⁸ Timothy D. Snyder, *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569-1999*, (New Haven: Yale University Press, 2011), 29-30.

⁵⁹ Alexander Maxwell, *Choosing Slovakia: Slavic Hungary, the Czechoslovak Language and Accidental Nationalism*, (London: Tauris Academic Studies, 2009), 55-56.

mitolojilerle kıyaslama bakımından kayda değerdir. Söz konusu karşılaştırmalar, Slav birliğine tarih öncesi bir köken bulma çabasının ürünüdür. Ancak ortaya konan “Slav mitolojisi” söylenebilimden çok romantik milliyetçiliğin hedeflerine hizmet etmiştir.⁶⁰

Bütün bu filolojik, folklorik ve mitolojik çalışmaların nihai hedefi Slav kültürel birliğini temellendiren bir anlatı geliştirmektir. Bu anlatının merkezinde yer alan “kardeş halklar” söylemi, Habsburg İmparatorluğu bünyesindeki Slav unsurların hak arayışına meşruiyet zemini hazırlamıştır. Ne var ki kültürel milliyetçiliğin siyasi sonuçları çok geçmeden kendini göstermiştir. 1848 yılında Slav coğrafyasında patlak veren devrimler, Pan-Slavist söylemlerin belirginleştiği ve yayıldığı, hareketin kültürel boyutunun yerini ideolojik hedeflerin aldığı bir dönüm noktasıdır.⁶¹

2.2.2 Siyasi Panslavizm’in Doğuşu

1848 devrimleri⁶², Avrupa’da monarşileri kökünden sarsmış, Slav dünyasında da Panslavizm de bir dönüşüme uğramıştır. Aydınlar ve siyasetçiler artık kültürel hak taleplerini yeterli bulmamakta, Slav halklarının yönetimde temsil edilmesini, hatta

⁶⁰ Jelena Milojković-Djurić, *Panslavism and National Identity in Russia and the Balkans 1830-1880: Images of the Self and Others*, (Boulder: East European Monographs, 1994), 22-23.

⁶¹ Çağlar Keyder, *Osmanlı’da Kapitalizm: Emperyalizm ve Tarımsal Üretim*, (İstanbul: Yordam Kitap, 2017), 65-70.

⁶² 1848 Devrimleri, Avrupa’da çeşitli monarşilere karşı gelişen halk hareketleridir. Fransa’da II. Cumhuriyet’in ilanı, Almanya ve İtalya’da birleşme çabalarının hızlanması, Avusturya ve Macaristan’da milliyetçi ayaklanmaların patlak vermesi gibi sonuçlar doğurmuştur. Bu süreç, Orta Avrupa’daki Slav halklarının kendi kimliklerini ve haklarını savunmaya yönelik girişimlerine de ivme kazandırmıştır. Prag’daki Slav Kongresi, Slav milletlerinin Avusturya yönetimi altında federal bir düzen içinde bir araya gelmesini savunmuştur. Ancak devrimler başarısız olmuş ve Avusturya yönetimi, Macar ayaklanmasını bastırmak için Çarlık Rusyası’ndan destek alarak merkeziyetçi politikalarını devam ettirmiştir. 1848, Panslavizm’in kültürel temellerden siyasi taleplere evrilmesine zemin hazırlamıştır. Mark Greengrass, *1848: The Revolutionary Tide in Europe*, (London: Macmillan, 1992), 112-130.

kendi ulus-devletlerini kurmasını talep etmektedir. Bu ise ancak imparatorlukların dağılmasıyla mümkün görünmektedir.

1848’de Prag’da düzenlenen Slav Kongresi, tam da böyle bir ortamda toplanmıştır. Çek, Slovak ve Güney Slav temsilcilerin katıldığı kongrede, Avusturya İmparatorluğu’nun Slav bölgelerinin nasıl yönetilmesi gerektiği tartışılmıştır. Bazı radikal delegeler tam bağımsızlık talep ederken, çoğunluk Çek tarihçi František Palacký’nin önerdiği “Avusturya federalizmi”⁶³ fikri etrafında birleşmiştir. Bu plana göre Slav topraklarında milliyetlere göre adem-i merkezîyetçi bir sistem kurulacaktır. Ancak kongrenin kararları Avusturya yönetimini pek etkilememiş, devrimler de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁶⁴

Slav Kongresi’nin gösterdiği gibi 1848 sonrasında Pan-Slavist hareket yörüngesini değiştirmiş, kültürel hedeflerden siyasi olanlara kaymıştır. Önceleri Avrupalı Slav halkları, kendilerini “barbar” olarak gören imparatorluklarına karşı bir savunma refleksi geliştirmiştir. Oysa 1848’in başarısızlığı onları “Slav kardeşine”, Çarlık Rusya’ya yakınlaştırmıştır. Çarlık Rusya da bu durumdan faydalanarak hem Orta Avrupa ve Balkanlar’da nüfuzunu artırmak hem de kendi sınırları içindeki Slavları denetim altına almak için Pan-Slavist ideolojiyi araçsallaştırmaktan çekinmemiştir.⁶⁵

Rus düşünür Nikolay Danilevskiy (1822-1885) bu araçsallaştırma sürecinde kilit bir rol oynamıştır. Danilevskiy “Rusya ve Avrupa” (1871) adlı eserinde tarihin her birinin kendi medeniyetini ürettiği kültürel-etnik birimler tarafından yönlendirildiğini, Slav-

⁶³ Avusturya federalizmi, Habsburg İmparatorluğu içindeki çok uluslu yapıyı koruyarak etnik-dilsel gruplara özerklik tanımayı hedefleyen bir yönetim modelidir. 1848 Devrimleri sırasında Çek tarihçi František Palacký ve diğer Slav aydınlar tarafından önerilen bu model, Alman hegemonyasına karşı Slav halklarının haklarını savunmayı amaçlamıştır. Federal yapı önerisi, imparatorluğu Alman, Macar ve Slav bölgeleri şeklinde üçlü bir sistem hâlinde düzenlemeyi öngörmüştür. Ancak Avusturya yönetimi bu teklife sıcak bakmamış ve merkezîyetçi politikalarını devam ettirmiştir. Bkz. Sina Akşin, *Kısa 19. Yüzyıl Tarihi (1789-1914)*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022), 112-118.

⁶⁴ Jelavich, *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, 181.

⁶⁵ Kohn, *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği*, 112.

Rus dünyasının da orijinal bir medeniyet inşa etmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre Avrupa'nın karşısında konumlanan Slav-Rus medeniyetinin önderi ve koruyucusu olarak Çarlık Rusya öne çıkmaktadır. Danilevskiy böylece Çarlık rejiminin yayılmacı emellerine teorik bir arka plan hazırlamıştır.⁶⁶

Danilevskiy'nin fikirleri Moskova hükümeti tarafından da benimsenmiştir. 1850'lerin sonlarına doğru Rus Dışişleri Bakanı Aleksandr Gorçakov ile diplomat Konstantin Pobedonostsev'in başını çektiği Pan-Slavist lobi, Çar II. Aleksandr nezdinde daha etkili olmaya başlamıştır.⁶⁷ Çarlık rejimi açısından ideoloji, hem Balkanlar'daki Osmanlı egemenliğinin kırılmasında hem de Çarlık Rusya sınırları içindeki Polonyalı, Ukraynalı ve Beyaz Rus milliyetçi hareketlerin kontrol edilmesinde bir araç işlevi görmüştür.⁶⁸

Görünüşte Slav dayanışmasından söz eden Pan-Slavist söylem, realpolitikte Rus emperyal yayılmasına hizmet etmiştir. Çarlık Rusya'nın Kırım Savaşı'nda (1853-1856) ağır bir yenilgi alması, bu durumun çarpıcı bir örneğini oluşturur. Çarlık idaresi savaşa Balkanlar'daki Ortodoks Slavları koruma gerekçesiyle girmiş, ancak diğer büyük güçlerin müdahalesi karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durum hem Çarlık Rusya'nın zafiyetini ortaya koymuş hem de Pan-Slavist söylemle dış politika vizyonu arasındaki uyumsuzluğu gözler önüne sermiştir.⁶⁹

Yine de 19. yüzyılın ikinci yarısında Rus Panslavizm'i yükselişini sürdürmüştür. Bu süreçte özellikle entelektüeller ve gazeteciler kritik roller üstlenmiştir. Slavofil⁷⁰

⁶⁶ Michael B. Petrovich, *The Emergence of Russian Panslavism, 1856-1870*, (New York: Columbia University Press, 1956), 21-22.

⁶⁷ Frank Fadner, *Seventy years of Pan-Slavism in Russia: Karazin to Danilevskii 1800-1870*, (Washington: Georgetown University Press, 1962), 175-176.

⁶⁸ David MacKenzie, *Serbia as Piedmont and the Yugoslav Idea, 1804-1914*, (East European Quarterly, 10(2), 1976), 153-182.

⁶⁹ Susanna Rabow-Edling, *Slavophile Thought and the Politics of Cultural Nationalism*, (Albany: State University of New York Press, 2006), 66-67.

⁷⁰ "Slavofil" terimi, Yunanca "sevgi" anlamına gelen "philia" ile "Slav" kelimesinin birleşiminden oluşur ve "Slav seven" veya "Slav dostu" anlamına gelir. 19. yüzyıl Rus düşünce tarihinde önemli bir akım olan Slavofillik, Batılılaşma karşıtı bir duruş

düşünür Ivan Aksakov (1823-1886), Balkanlar'daki Rus desteğini meşrulaştıran milliyetçi bir ideoloji geliştirirken, Mikhail Katkov (1818-1887) öncülüğündeki basın, Hristiyan Slavların kurtuluşu için kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Bu propagandanın da etkisiyle 1870'lerde binlerce Rus gönüllü, Balkanlar'da Osmanlı'ya karşı savaşmak üzere bölgeye akın etmiştir.⁷¹

Osmanlı-Rus Savaşı'nın (1877-1878) patlak vermesiyle Panslavizm, Çarlık dış politikasının açıkça rehberi haline gelmiştir. "Slav kardeşlerini" Türk boyunduruğundan kurtarma şiarıyla savaşan Çarlık Rusya, Ayastefanos Antlaşması'yla (1878) Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlığını sağlamıştır. Ancak Berlin Kongresi'nde (1878) diğer büyük güçler Moskova'nın kazanımlarını geri almayı başarmıştır. Kongre'ye katılan dönemin ünlü devlet adamı Otto von Bismarck bu gelişmeyi "*bir Avrupa meselesi Pan-Slavist bir meseleye dönüşmüştür*" şeklinde değerlendirmiştir.⁷²

Çarlık Rusya'nın siyasi hesapları ve mağlubiyetleri ne olursa olsun, 1878 Pan-Slavist hareket açısından bir dönüm noktası olmuştur. Balkan devletlerinin bağımsızlık kazanması, ideolojinin en somut başarısı olarak görülmüştür. Buna karşın süreç Çarlık Rusya'nın beklediği gibi gelişmemiştir. Moskova artık Slav ulus-devletlerinin hamisi olmak zorunda kalmıştır. Üstelik bu devletler kendi çıkarları doğrultusunda politika izlemeye ve Rus müdahalesine karşı çıkmaya başlamıştır. Balkanlardaki bu gerilim,

sergileyerek Çarlık Rusyası'nın ve Slav halklarının kendi özgün tarihsel ve kültürel değerlerine dayalı bir gelişim yolu izlemesi gerektiğini savunmuştur. Aleksey Khomyakov, İvan Kireyevski, Konstantin Aksakov ve Yuri Samarin gibi düşünürler tarafından temsil edilen bu akım, Ortodoks Hristiyanlığı, tarihsel Rus kurumlarını ve geleneksel Slav değerlerini yüceltmıştır. Slavofiller, Batı'nın rasyonalizm, materyalizm ve bireycilik ilkelerine karşı Slav toplumlarının "kollektif birlik" (sobornost) ve organik topluluk anlayışını vurgulamışlardır.

⁷¹ Stevan K. Pavlowitch, *Serbia: The History behind the Name*, (London: Hurs, 2002), 54-55.

⁷² Charles Jelavich & Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, (Seattle: University of Washington Press, 1977), 139-140.

bir yandan Pan-Slavist ideallerin çöküşüne işaret ederken, diğer yandan hareketin Çarlık politikalarından özerkleştiğini göstermiştir.⁷³

2.2.3 Panslavizm'in Öncü İsimleri

Pan-Slavist hareketin kültürel bir akımdan siyasi bir ideolojiye dönüşüm sürecinde, farklı coğrafya ve dönemlerde öne çıkan entelektüel ve siyasi figürlerin çabaları belirleyici olmuştur. Bu isimlerin yaptığı katkılar bir yandan Slav halklarının kimlik arayışını beslerken, diğer yandan büyük güçler arasındaki rekabetin aracı haline gelmiştir.

Josef Dobrovský'nin dilbilim alanındaki çalışmaları, Slav filolojisinin bilimsel temellerini atmakla kalmamış, aynı zamanda sonraki kuşakların kültürel milliyetçi perspektifini de şekillendirmiştir. Dobrovský, Çekçeyi yazı dili haline getirme yönündeki uğraşlarıyla Çek ulusal uyanışının öncü ismi olmuştur. Onun çalışmaları sadece filolojik değil, aynı zamanda ideolojik bir nitelik taşımıştır. Dobrovský, Çeklerin Alman kültürel hegemonyasına karşı Slav köklerini keşfetmeleri gerektiğini savunmuştur. Erken dönem Panslavizm'inin kültürel içeriğini büyük ölçüde Dobrovský'nin çizgisi belirlemiştir.⁷⁴

Kültürel çizginin siyasi bir nitelik kazanmasında ise Slovak şair Ján Kollár önemli bir rol oynamıştır. Kollár'ın "Slávy Dcera" adlı şiiri, Pan-Slavist hareketin bir tür manifestosu işlevini görmüştür. Kollár, Slav birliği çağrısını milliyetçi hak talepleriyle ilişkilendirerek ideolojik dönüşümün habercisi olmuştur. Onun romantik edebi vizyonu, dönemin Slav entelektüellerini kültürel miraslarını yeniden keşfetmeye ve diğer Slav halklarıyla dayanışmaya yöneltmiştir. Böylece Kollár, Orta Avrupa'da Panslavizm'in yayılmasında öncü bir isim haline gelmiştir.⁷⁵

⁷³ Balázs Trencsényi & Michal Kopeček (Ed.), *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770-1945), Vol.1*, (Budapest: Central European University Press, 2006), 226-227.

⁷⁴ Ivan T. Berend, *History Derailed: Central and Eastern Europe in the Long Nineteenth Century*, (Berkeley, Calif: University of California Press, 2003), 81-82.

⁷⁵ Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, (Stanford, Calif: Stanford University Press, 1994), 360-361.

Kültürel hedefleri siyasi olana tercüme eden bir diğer önemli şahsiyet, Çek tarihçi František Palacký olmuştur. Palacký “*Avusturya devletinin korunması Avrupa’nın bir zorunluluğudur ve bu ancak eşit haklara sahip özgür halkların federasyonu ile mümkündür*” sözleriyle ünlenmiştir. Bu formülasyon, bir yandan Slav halklarına otonomi sözü verirken, diğer yandan Habsburg hanedanı için bir uyarı anlamına gelmiştir. Palacký, 1848’de toplanan Slav Kongresi’ne başkanlık etmiş ve federalizm önerisini dile getirmiştir. Bu öneriler kabul görmemiş olsa da Palacký, Panslavizm’i imparatorluk içinde meşru bir siyasi çizgiye taşımıştır.⁷⁶

Hareketin siyasallaşmasında Rus düşünür Nikolay Danilevskiy yeni bir evreyi temsil etmiştir. Danilevskiy, Slavları orijinal bir medeniyet kurmaya çağırırken, bu medeniyetin önderi olarak Çarlık Rusya’yı işaret etmiştir. O, kültür ve siyaseti birleştiren total bir Pan-Slavist vizyon ortaya koymuştur. “*Rusya ve Avrupa*” adlı eserindeki fikirleri, Çarlık rejiminin emperyal politikalarını meşrulaştırmıştır. Nitekim Rus orduları Balkanlarda Osmanlı egemenliğine karşı savaşırken, Danilevskiy’nin argümanları bu seferlere ideolojik bir içerik kazandırmıştır. Böylece Danilevskiy, Rus devlet aklının yayılmacı stratejilerine teorik bir zemin hazırlamıştır.⁷⁷

Rus gazeteci Mikhail Katkov ise Panslavizm’i Çarlık otokrasisinin dış politika aracına dönüştüren isim olmuştur. “Rus Haber” ve “Moskova Haberleri” gazetelerindeki yazılarıyla Balkanlar’daki Hıristiyan Slavların kaderi için kamuoyu oluşturan Katkov, Rus halkını bu doğrultuda harekete geçmeye çağırmış ve orduya da mesaj göndermiştir. Katkov’un motivasyonu yalnızca Slavların kurtuluşu değil, aynı zamanda Avrupa’nın güç dengesini Çarlık Rusya lehine değiştirmek ve Çarlığın hegemonyasını pekiştirmek olmuştur. Katkov, Panslavizm’i “Üçüncü Roma” efsanesinin modern bir görünümü olarak lanse etmiştir.⁷⁸

⁷⁶Lawrence D. Orton, “The Prague Slav Congress of 1848”, <https://archive.org/details/pragueslavcongre0000orto/mode/2up> [21.07.2019].

⁷⁷ Stanley B. Kimball, *The Austro-Slav Revival: A Study of Nineteenth-Century Literary Foundations*, (Transactions of the American Philosophical Society, New Series, vol. 63, no. 4, 1973).

⁷⁸ Wolf Dietrich Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830-1914*, (Munich: Oldenbourg, 1980).

Rus ve Batı Slav dünyaları arasındaki gerilimin simge isimlerinden biri ise Çek filozof ve siyasetçi Tomáš Garrigue Masaryk olmuştur. Masaryk, Rus otokrasisine karşı Batı demokrasilerini savunmuştur. O, Panslavizm'in ilerici değerlere yaslanması gerektiğini vurgulamıştır. Masaryk ayrıca Çeklerin Almanya ve Avusturya kültüründen etkilenmesini bir zenginlik olarak değerlendirmiştir. Çarlık Rusya'nın Polonya ve Ukrayna politikalarını da eleştiren filozof, Panslavizm'in homojen bir ideoloji gibi sunulmasına karşı çıkmıştır. Masaryk, İtilaf devletleri karşısında Nazi Almanyası'nın mağlup olmasında da etkili bir rol oynamıştır. O, Panslavizm'in demokratik yorumunu Avrupa'nın geleceğiyle ilişkilendirmiştir.⁷⁹

Pan-Slavist hareketin bu öncü isimleri, ideolojinin kültürel ve siyasi içeriklerini farklı bağlamlarda inşa ederken, Slav medeniyeti ülküsünü de canlı tutmuşlardır. Ancak tarihsel gerçekler, Slav halklarının ve ulus-devletlerinin kendi çıkarları doğrultusunda hareket edeceklerini göstermiştir. Birinci Dünya Savaşı, Panslavizm'in ulusçu arzularla emperyalist hedefler arasındaki gerilimi taşıyamadığının da kanıtı olmuştur. Özellikle Rus İmparatorluğu'nun çöküşü, Slav birliği hayalinin yeniden gözden geçirilmesine yol açmıştır.

Panslavizm'in öncü isimleri kadar, ideolojiye mesafeli duran figürler de hareketin içeriğini ve seyrini belirlemiştir. Ukraynalı tarihçi Mykhailo Drahomanov, Hırvat dilbilimci Vatroslav Jagić ve Polonyalı edebiyatçı Eliza Orzeszkowa, birbirinden farklı gerekçelerle Panslavizm'i eleştirmişlerdir. Bu aydınlar, Çarlık Rusya'nın hegemonya arayışı ile kendi halklarının ulusal çıkarları arasındaki teztan rahatsızlık duymuştur. Onlar, Panslavizm'i ya seküler-ilerlemeci değerler ya da etno-dilsel faktörler temelinde yeniden tanımlamaya çalışmışlar, ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu tartışmalar güncelliğini yitirmiştir.⁸⁰

⁷⁹ Varban N. Todorov, *Greek Federalism During the Nineteenth Century: Ideas and Projects*, (East European Quarterly, 22(2), 1988), 155-162.

⁸⁰ Gregory Jusdanis, *Belated Modernity and Aesthetic Culture: Inventing National Literature*, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2015), 42-43.

2.2.4 Farklı Coğrafyalarda Pan-Slavist Söylemler

Panslavizm her ne kadar büyük güçlerin rekabetinin aracı haline geldiyse de, farklı Slav halklarının talep ve beklentilerini yansıtan bir ideoloji olma özelliğini korumuştur. Hareketin tezahürleri, Orta Avrupa ve Balkanlar'daki toplumsal ve siyasi dinamiklere göre farklılık göstermiştir. Çek, Slovak, Sırp, Hırvat, Bulgar ve Polonya entelektüellerinin söylem ve eylemleri, Panslavizm'in çeşitli veçhelerini gözler önüne sermiştir.

Çek milliyetçiliği erken evreden itibaren kültürel taleplerle siyasi arayışları birleştiren bir yaklaşım benimsemiştir. Dobrovský ve Kollár gibi öncü isimlerin ardından, özellikle František Palacký ve Karel Havlíček Borovský'nin faaliyetleri Çek ulusal hareketine yön vermiştir. Avusturya İmparatorluğu içinde Slav halklarına özerklik tanıyan federal yapıyı savunan Palacký'ye karşılık Borovský, Rus otokrasisine karşı mesafeli bir çizgi izlemiştir. Her ikisi de Panslavizm'in Batı kurumları ve değerleriyle uyumlu kılınması gerektiğini düşünmüştür. Bu isimlerin öncülüğünde 1848 devrimleri sırasında yükselen Çek milliyetçiliği, Rus etkisine karşı daha özerk bir pozisyon almıştır.⁸¹

Çeklere yakın durumda olan Slovaklar da benzer bir tutum sergilemiştir. Štúr kardeşlerin (L'udovít, Karol, Samuel) öncülük ettiği Slovak ulusal uyanışı, hem kültürel Macarlaştırmaya hem de Rus otokrasisine mesafeli durmuştur. Štúr kardeşler, Slovak dilinin standartlaşmasına yönelik filolojik ve edebi çalışmalarını ulusal hak talepleriyle birleştirmişlerdir. Özellikle L'udovít Štúr'un düşünceleri, Slovakların kendi kaderini tayin hakkı ve Çeklerle federatif bir birlik kurma hedefleri etrafında şekillenmiştir. Slovaklar, diğer Slav halklarıyla dayanışma içinde olmakla birlikte, Panslavizm'i kendi özgün çıkarları doğrultusunda yorumlamışlardır.⁸²

Sırp için Panslavizm, bir yandan milli isyanlarını meşrulaştırmanın diğer yandan da Rus himayesi altında bağımsızlığa kavuşmanın aracı olmuştur. Sırp aydınlar, Dositej Obradović ve Vuk Karadžić'in erken dönem çalışmalarını, 19. yüzyılın ikinci

⁸¹ Branimir Anzulovic, *Heavenly Serbia: From Myth to Genocide*, (New York: New York University Press, 1999), 69-71.

⁸² Vladimir Stojančević, *Srbi i Bugari 1804-1878*, (Novi Sad: Prometej, 1988), 263-282.

yarısında ulusal bir kurtuluş manifestosuna dönüştürmüşlerdir. Özellikle Karadžić'in Sırp dilinin reformuna yönelik uğraşları ve epik şiir derlemeleri, Panslavizm'e milliyetçi bir muhteva kazandırmıştır. 1844'te İlija Garašanin'in kaleme aldığı "Načertanije" (Taslak) adlı gizli siyasi program, Sırp milliyetçiliğini Pan-Slavist hedeflerle ilişkilendiren somut bir eylem planı sunmuştur. 1860'larda ise Svetozar Miletić'in "Birleşik Sırp Gençliği" (Ujedinjena omladina srpska) örgütü, bu programı gerçekleştirmek amacıyla kurulmuştur. Sırp entelektüelleri, Panslavizm'i bağımsız bir Sırp-Slav devleti kurmanın ideolojik gereçlerinden biri olarak görmüşlerdir.⁸³

Hırvatlar, Sırplarla kıyaslandığında Panslavizm'in siyasi hedeflerine daha mesafeli durmuşlardır. Hırvat Ulusal Uyanışı'nın önderleri Ljudevit Gaj ve Ivan Mažuranić, hem Macar baskısına karşı kültürel haklar talep etmiş, hem de Sırp milliyetçiliğinin Yugoslav eğilimlerinden çekinmişlerdir. Hırvatlar için Panslavizm, bir yandan Batı medeniyetinin üyesi olduklarını vurgulama, diğer yandan da Güney Slavları arasında bir denge sağlama aracı olarak görülmüştür. Ancak 1868'de imzalanan Hırvat-Macar Uzlaşması, Hırvat milliyetçilerinin özerklik umutlarını kırmıştır. Josip Juraj Strossmayer ve Franjo Rački gibi isimler, bunun üzerine Güney Slav topluluklarını Hırvat kültürü etrafında birleştirmeyi hedefleyen Yugoslavist bir eğilime kaymışlardır.⁸⁴

Bulgarların Pan-Slavist harekete ilgisi büyük ölçüde Osmanlı egemenliğinden kurtulma mücadeleleriyle ilişkili olmuştur. Paisiy Hilendarski, Sofroniy Vrachanski ve Petko Slaveykov gibi erken dönem aydınlar, Bulgar dilini ve kültürünü canlandırmaya odaklanmışlar, ancak henüz Rus etkisine açık bir Pan-Slavist çizgi benimsememişlerdir. 1870'lerde ise Lyuben Karavelov, Hristo Botev ve Georgi Rakovski gibi devrimci entelektüellerin çalışmaları, Bulgar ulusal uyanışını Rus himayesinde bir kurtuluş arayışıyla ilişkilendirmiştir. Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşu (1870) ve Nisan Ayaklanması (1876), halkı Çarlık Rusya'nın desteğini aramaya yöneltmiştir. Bulgar milliyetçiliği, Rus ordularının 1877-78'de Balkanlar'a girmesiyle

⁸³ Michael Boro Petrovich, *A History of Modern Serbia, 1804-1918*, (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976), 223-224.

⁸⁴ Paul Mojzes, *Balkan Genocides: Holocaust and Ethnic Cleansing in the Twentieth Century*, (Lanham, Md: Rowman & Littlefield, 2011), 22-23.

hedefine ulaşmıştır. Bağımsızlığın ilanından sonra ise Rus etkisinden kurtulma ve özerk bir siyaset izleme yönelimi güçlenmiştir.⁸⁵

Polonya ise Panslavizm'e en uzak duran halkların başında gelmiştir. Polonyalı aydınlar, 18. yüzyılın sonlarından itibaren ülkelerinin Çarlık Rusya, Prusya ve Avusturya arasında üç kez paylaşılmasına (1772, 1793 ve 1795 yılları) tepki göstermişlerdir. Rus Çarlığı'nın Polonyalılara uyguladığı baskı ve asimilasyon politikaları, Panslavizm'e yönelik şüpheleri derinleştirmiştir. Adam Mickiewicz ve Juliusz Słowacki gibi romantik milliyetçi şairler, bu nedenle Slav birliği yerine Polonya'nın Batı ile entegrasyonunu savunmuşlardır. 1830-31 ve 1863 ayaklanmalarının başarısızlığı, Polonyalı entelektüelleri alternatif kurtuluş yolları aramaya itmiştir. Józef Piłsudski gibi siyasi liderler Galiçya'da ve Avrupa'da Çarlık Rusya karşıtı ittifaklar kurmaya, Rusya'nın çeperindeki halkları iş birliğine çağıran Prometeizm akımını desteklemeye yönelmişlerdir.⁸⁶

Panslavizm, Slav halklarının tarihini derinden etkileyen çok boyutlu ve çok katmanlı bir olgudur. Bu hareket, bir yandan Orta ve Doğu Avrupa ile Balkanlar'da kimlik inşa süreçlerine ivme kazandırmış, ulusal uyanış ve bağımsızlık mücadeleleri için ideolojik bir çerçeve sağlamış; diğer yandan da büyük güçler arasındaki jeopolitik rekabetin aracı haline gelmiştir.

Panslavizm'in kültürel ve siyasi boyutları arasındaki etkileşim, hareketin dönüşümünde belirleyici bir rol oynamıştır. Başlangıçta Aydınlanma ve Romantizm akımlarından etkilenen dil ve kültür merkezli bir arayışken, 19. yüzyılın ikinci yarısında ulus-devlet ve ulusal bağımsızlık talepleriyle eklemlenen bir ideolojiye evrilmiştir. Bu dönüşümde en büyük pay, Çarlık Rusyası'nın Balkanlar ve Doğu Avrupa'ya yayılma stratejisine düşmüştür. Ancak süreç aynı zamanda, Rus hegemonyasına karşı alternatif Pan-Slavist çizgilerin de belirmesine yol açmıştır.

Panslavizm'in farklı coğrafyalardaki yansımaları, ideolojinin kapsayıcı ve monolitik bir yapı sergilemediğini ortaya koymuştur. Çek, Slovak, Sırp, Hırvat, Bulgar ve Leh

⁸⁵ Richard J. Crampton, *Bulgaria*, (Oxford: Oxford University Press, 2007), 80-81.

⁸⁶ Pieter M. Judson, *The Habsburg Empire: A New History*, (Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016), 270-271.

halklarının kendi ulusal varoluş sorunlarına bağlı olarak, hareketin değişik fraksiyonları ortaya çıkmıştır. Batı kurumlarıyla bütünleşmeyi savunan eğilimlerden, etno-dilsel milliyetçiliklere uzanan geniş bir fikri ve siyasi yelpaze söz konusudur.

Sonuç olarak, Panslavizm bir bütün olarak Avrupa'nın siyasi ve kültürel tarihini derinden etkilemiştir. Hareket, imparatorlukların dağılma ve ulus-devletlerin kurulma sürecinde rol oynayan dinamiklerin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Ulusçu emeller ile emperyalist hedeflerin çatışmasından doğan gerilimler, halkların kaderlerini belirlemiştir. Ne var ki ideolojinin temsil iddiasındaki geniş vizyona karşın, Slav dünyasının çeşitliliğini ve iç farklılaşmasını aşamamış olması, Panslavizm'in başlıca kısıtını oluşturmuştur.

2.3 Panslavizm'in Dönüm Noktası: Kırım Savaşı

Kırım Savaşı öncesinde Çarlık Rusya, Balkanlar'da nüfuzunu artırmak için Panslavizm ideolojisini aktif bir şekilde kullanmaktaydı. Çarlık Rusya'nın Balkan politikasının temel hedefi, Osmanlı Devleti'ndeki Slav ve Ortodoks halklar üzerinde hâmilik iddiasını güçlendirmek ve bu yolla bölgedeki siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumaktı.⁸⁷ Bilhassa 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile elde ettiği kazanımlar, Çarlık Rusya'nın bölgede daha iddialı bir politika izlemesine zemin hazırlamıştı.⁸⁸ 1829 Edirne Antlaşması ise Çarlık Rusya'ya Eflak ve Boğdan üzerinde özel haklar tanıyarak Balkan nüfuzu konusundaki avantajını pekiştirmişti.⁸⁹

2.3.1 Savaş Öncesi Çarlık Rusya-Osmanlı İlişkileri

Çar I. Nikolay, Osmanlı Devleti'ni "hasta adam" olarak nitelendirirken, Pan-Slavist söylemi Balkanlardaki Rus çıkarlarına hizmet edecek şekilde araçsallaştırıyordu.⁹⁰ Rus düşünür Danilevskiy'nin "*Rusya ve Avrupa*" adlı eseri, Slavları Çarlık Rusya'nın liderliğinde Batı'ya karşı birleştirme fikrini ortaya atarak bu süreçte önemli bir rol

⁸⁷ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 80-85.

⁸⁸ Osman Köse, "1774 Küçük Kaynarca Andlaşması" (Yayınlanmış Doktora Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2006), 235-238.

⁸⁹ Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9 (1994): 498.

⁹⁰ Mithat Aydın, "Kırım Savaşının Sebepleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 2 (1999): 529.

oynamıştı.⁹¹ Rus gazeteleri ise Balkanlardaki Slav ve Ortodoksların sorunlarını sürekli gündemde tutarak kamuoyu desteği sağlamaya çalışıyordu. Sonuç olarak Çarlık Rusya, kültürel yakınlık üzerinden kurguladığı Pan-Slavist ideolojiyi, Osmanlı Devleti aleyhine politik kazanç sağlamak için pragmatik bir dış politika aracı haline getirmişti.

Osmanlı Devleti, Rus yayılcılığının ve Pan-Slavist propagandanın farkında olarak tedbirler almaya çalışıyordu. 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı, gayrimüslim tebaanın haklarını genişletip yaşam koşullarını iyileştirerek Rus müdahalesine zemin hazırlayan hoşnutsuzlukları gidermeyi amaçlamaktaydı.⁹² Ancak Çar'ın Ortodoksların hamiliği rolünü üstlenmesi ve bu yöndeki taleplerini diplomatik baskıyla desteklemesi, Osmanlı yönetimini zor durumda bırakıyordu. Nitekim “Kutsal Yerler Sorunu” ve Rus elçisi Prens Menshikov'un Balkan Hristiyanlarıyla ilgili istekleri, 1853'te patlak verecek savaşın fitilini ateşlemişti.⁹³

2.3.2 Savaşın Dinamikleri ve Pan-Slavist Propaganda

Kırım Savaşı, Panslavizm'in siyasi ve askeri bir güç olarak sınındığı bir dönüm noktası olmuştur. Çarlık Rusya'nın Balkanlardaki Pan-Slavist hedefleri, İngiltere ve Fransa'nın desteğini alan Osmanlı Devleti karşısında başarısızlığa uğramıştır. Özellikle Sivastopol kuşatmasında alınan yenilgi, Çarlık Rusya'nın savaştaki kaderini belirlemiş ve Pan-Slavist vizyona büyük darbe vurmuştur.⁹⁴ Savaşın başlangıcında Ortodoks dayanışmasına vurgu yapan resmi söylem, müttefik ordularının gücü karşısında geri plana itilmiştir. Buna rağmen savaş sırasında halkın desteğini sağlamak amacıyla yoğun bir Pan-Slavist propaganda yürütülmüştür. Resimli kitaplar (lubki), şiirler ve şarkılar yoluyla Rus halkının dini ve milli duyguları harekete geçirilmeye çalışılmıştır.⁹⁵ Rus askerleri cesur ve fedakâr, düşmanlar ise korkak ve acımasız olarak tasvir edilmiştir. Ancak bu propaganda, savaşın gerçekleri karşısında sınırlı bir etki

⁹¹ Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 339.

⁹² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 6, (Ankara: TTK, 2011): 157-162.

⁹³ Candan Badem, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 99-105.

⁹⁴ Besim Özcan, *Kırım Savaşı'nda Mali Durum ve Teb'anın Harb Siyaseti (1853-1856)*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay. 1997), 26-29.

⁹⁵ Rifat Uçarol, “Kırım Savaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25 (2002): 458.

göstermiştir. Özellikle alt sınıflar, yayılcı politikalarının bedelini ödedikleri savaşa mesafeli yaklaşmışlardır.⁹⁶ Yine de toplumsal hafızada kalıcı izler bırakan bu yayınlar, sonraki dönemlerde düşman algısının şekillenmesinde etkili olmuştur.

1856 Paris Antlaşması, Çarlık Rusya için ağır koşullar içermekteydi. Karadeniz'in tarafsızlaştırılması ve Besarabya'nın kaybı, ülkenin güney sınırlarını zayıflatmıştı. Eflak ve Boğdan üzerindeki hakların kaldırılması ise Balkanlardaki kazanımları silmişti.⁹⁷ Bu sonuç Rus kamuoyunda derin bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Savaşın yıkıcı etkileri ülke içinde reform ihtiyacını gündeme getirirken, Panslavizm de ciddi bir prestij kaybına uğramıştı. Ancak yenilgiden çıkarılan dersler, ideolojinin daha rasyonel bir çerçevede yeniden yorumlanmasına yol açacaktı.

2.3.3 Kırım Savaşı Sonrası Panslavizm'in Yeniden Şekillenmesi

Paris Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti altına alırken, Çarlık Rusya'nın Balkanlardaki nüfuzunu sınırlandırmıştır.⁹⁸ Bu durum Pan-Slavist hedeflere ciddi bir darbe vurmuş, Çarlık Rusya'yı bölgedeki politikalarını gözden geçirmeye zorlamıştır. Ancak antlaşmanın Osmanlı Hristiyanlarının haklarıyla ilgili maddeleri, ilerleyen süreçte farklı yorumlara ve müdahalelere kapı aralamıştır. Dolayısıyla Paris düzeni, Balkanlar'daki güç mücadelesini sona erdirmekten ziyade ertelemiş, Panslavizm'in yeni stratejilerle güç kazanmasına zemin hazırlamıştır.

Kırım yenilgisinden sonra Çarlık Rusya, Balkanlarda daha temkinli ve uzun vadeli bir strateji izlemeye başlamıştır. Askeri seçenekler yerine kültürel nüfuz ve diplomasi ön plana çıkmıştır. Eğitim, basın-yayın ve kilise faaliyetlerinin artmasıyla Rus dili ve kültürünün bölgede yaygınlaşması sağlanmıştır.⁹⁹ Ayrıca Slav derneklerinin

⁹⁶ Erdoğan Keleş, *Kırım (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi, OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi) 23, (2008): 149-194.*

⁹⁷ Musa Gümüş, "Osmanlı Devleti'nde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması" (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniv., 2008), 115-118.

⁹⁸ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, (Ankara: TTK, 1987), 31-36.

⁹⁹ Ayşe Özkan, "Rus Çarı I. Nikolay Döneminde Balkanlar'da Pan-Slavizm Siyaseti" (Yayınlanmış Doktora Tezi. Trakya Üniversitesi, 2014), 165-168.

etkinlikleri ile Pan-Slavist fikirlerin entelektüel altyapısı güçlendirilmiştir. Bu süreçte Balkan milliyetçiliklerini Rus çıkarlarıyla uyumlu hale getirmek ve bölgesel krizlerden faydalanmak temel hedefler olmuştur.¹⁰⁰ Sonuçta Panslavizm, emperyalist vizyondan ziyade Balkanların kültürel ve siyasi dönüşümüne sirayet eden bir akım niteliği kazanmıştır.

Balkan ulusları, Paris Antlaşması sonrasında milliyetçi taleplerini daha yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardır. Sırbistan ve Karadağ'ın özerk statüleri pekişirken, Eflak ve Boğdan'ın birleşme süreci hızlanmıştır. Bulgaristan'da ise kilise meselesinden doğan anlaşmazlıklar ulusal bilincin yükselişine yol açmıştır.¹⁰¹ Bu gelişmeler, Çarlık Rusya'nın bölgedeki müdahale zeminini genişletirken, yerel aktörlerin desteğini kazanma ihtiyacını da artırmıştır. Her halk kendi geleceğini tayin etme hakkını savunurken, Panslavizm çatısı altındaki ittifaklar kırılmağa başlamıştır. Çarlık Rusya'nın Balkan politikası bu dinamikleri dikkate alarak pragmatik bir seyir izlemiştir.

2.4 Panslavizm ve Milliyetçilik İlişkisi

Panslavizm, 19. yüzyılda yükselen milliyetçilik akımlarından önemli ölçüde etkilenmiştir. Ancak Batı Avrupa'daki örneklerden farklı dinamiklere sahiptir.¹⁰² Fransız modeli vatandaşlık temelinde ulus-devlet öngörürken, Alman modeli etnik ve kültürel bağlara vurgu yapmaktadır. Panslavizm ise bu iki yaklaşımın belirli unsurlarını sentezlemiş, aynı zamanda çok uluslu imparatorluklara karşı gelişen tepkisel bir hareket olarak öne çıkmıştır.¹⁰³ Özellikle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu karşısında alternatif bir çekim merkezi oluşturmuştur.

¹⁰⁰ Mithat Aydın, "Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25, no. 39 (2006): 101-111.

¹⁰¹ Rıfat Uçarol, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 33 (2007): 519-520.

¹⁰² Mark Pinson, "Ottoman Colonization of the Crimean Tatars in Bulgaria, 1854-1862", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1, (1972): 38-40.

¹⁰³ Erdoğan Keleş, "Rusya'nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Layiha", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, 21 (2008): 126.

Bölgedeki Slav halklarının uyanışında ve bağımsızlık mücadelelerinde Pan-Slavist fikirlerin önemli bir rolü olmuştur. Sırp, Hırvat ve Bulgar aydınlar kendi ulusal projelerini tarihsel ve kültürel temelde Slav birliği idealiyle ilişkilendirmişlerdir.¹⁰⁴ Ancak bu etkileşim, zamanla Rus hegemonya arayışına karşı belirli bir direnci de beraberinde getirmiştir. Nitekim Balkan milliyetçilikleri arasında Çarlık Rusya'dan bağımsız ve yerel dinamiklere dayalı akımlar da gelişmeye başlamıştır.¹⁰⁵ Dolayısıyla Panslavizm, çoğu zaman bölgedeki farklı aktörlerin çıkar ve önceliklerini uzlaştırmaya çalışan, aynı zamanda kendi içinde çelişkiler barındıran bir ideoloji görüntüsü çizmiştir.

Balkan milliyetçilikleri ile Panslavizm arasında dil, tarih ve kültür temelinde önemli ortaklıklar bulunmaktadır. “Slav kardeşliği” vurgusu, Çarlık Rusya'nın himayesine yönelik beklentileri canlı tutmuştur. Öte yandan, ulusal çıkarların ön plana çıkması, hedef ve yöntem farklılıkları da işbirliğini zorlaştıran etkenler olmuştur.¹⁰⁶ Örneğin Sırp milliyetçileri “Büyük Sırbistan” idealini kutsarken, Hırvatlar Güney Slavlarının birliğine öncelik vermiştir. Bulgar aydınları ise Rusya'nın desteğini talep ederken, bağımsızlıklarını koruma kaygısı taşımışlardır. Bu çeşitlilik Panslavizm'in kapsayıcı iddialarıyla her zaman örtüşmemiştir.

2.5 Büyük Güç Politikaları Bağlamında Panslavizm

Kırım Savaşı, Avrupa güç dengesinde önemli bir kırılma noktasıdır. İngiltere ve Fransa'nın, Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girmeleri, Panslavizm'e karşı etkili bir blok oluşturmuştur. Çarlık Rusya'nın yenilgisi, Avrupa'nın doğusundaki statükonun korunmasını amaçlayan “Şark Meselesi” politikasını güçlendirmiştir.¹⁰⁷ Böylece Panslavizm, Rus dış politikasındaki belirleyici unsur olmaktan uzaklaşmış, büyük güçler arasındaki güç mücadelesine bağımlı hale gelmiştir. Ancak bu durum

¹⁰⁴ Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, 206-209.

¹⁰⁵ Erhan Vatansver, *Pan-Slavizm'den Rusya Federasyonu'na Rus Milliyetçiliği*, (İstanbul: Şehir Yay., 2017), 82-85.

¹⁰⁶ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 231-234.

¹⁰⁷ A.g.e., 254-267.

ideolojinin uluslararası sistemdeki rolünü tamamen ortadan kaldırmamış, onu farklı boyutlarda etkili olmaya zorlamıştır.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Panslavizm'in kendi sınırları içindeki Slav halklar üzerindeki etkisinden endişe duymuş ve Çarlık Rusya'nın Balkan politikasına mesafeli yaklaşmıştır. Kırım Savaşı sırasında tarafsızlığını korurken, savaşın ardından Çarlık Rusya'yı dengeleme arayışına girmiştir.¹⁰⁸ Osmanlı Devleti ise Paris Antlaşması'nın sağladığı görece istikrar ortamında reformlara hız vermiştir. Tanzimat süreci, devletin merkezileşmesini ve gayrimüslim tebaanın entegrasyonunu hedeflerken, Pan-Slavist akımların tehdit algısını da zayıflatmayı amaçlamıştır.¹⁰⁹ Ancak 1870'lerde Balkanlar'daki isyanlar ve büyük güçlerin müdahaleleriyle birlikte gerilimin yeniden tırmanması, Panslavizm'in etkisini tekrar gündeme getirmiştir.

İngiltere ve Fransa, Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü destekleme politikasını sürdürmüşlerdir. Ancak bu desteğin liberal reformlarla ve Hristiyan tebaanın haklarının iyileştirilmesiyle şartlandırılması, Osmanlı iç işlerine müdahale kapısını aralamıştır. Ayrıca Balkan uluslarının bağımsızlık mücadeleleri karşısında zaman zaman sempati duyan ve kendi nüfuz alanlarını genişletmek isteyen bir tutum sergilemişlerdir.¹¹⁰ Dolayısıyla Batılı güçler, Doğu Sorunu'nda kendi çıkarları doğrultusunda esnek ve çok yönlü bir diplomasi izlemişler, Panslavizm'i de bu denklemde bir faktör olarak değerlendirmişlerdir.

Panslavizm, 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa ve Osmanlı siyasetinin önemli bir parametresi olmuş, Balkanlar'ın kaderini derinden etkilemiştir. Kırım Savaşı ise ideolojinin dönüşüm ve sınırlarını gösteren kritik bir eşiktir. Her ne kadar savaşın sonucu Çarlık Rusya açısından ağır bir yenilgi olsa da, Pan-Slavist fikirler bölgedeki kültürel ve siyasi akımların ayrılmaz bir parçası olmayı sürdürmüştür.

¹⁰⁸ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 72-75.

¹⁰⁹ Mehmet Yetişgin, "Kırım Savaşı Döneminde Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Faaliyetleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1, no. 16 (2004): 345-353.

¹¹⁰ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, (İstanbul: Der Yayınları, 2000), 262-264.

Çarlık Rusya'nın Balkanlardaki hegemonya kurma çabaları başarısızlıkla sonuçlansa da, yerel milliyetçilikleri harekete geçirme ve yönlendirme kapasitesi göz ardı edilemez. Slav halklarının ulus inşa süreçlerinde oynadığı rol, günümüzdeki kolektif bellekte hâlâ yankı bulmaktadır. Aynı zamanda, Panslavizm dönemin Avrupa milliyetçilik teorilerine de özgün katkılar sunmuş, farklı bir uluslaşma modelini temsil etmiştir.

Öte yandan, emperyalist hedeflerle özgürlük ideallerini bir arada barındıran çelişkili yapısı, Panslavizm'in başlıca açmazını oluşturmuştur. Slav birliği söylemi altındaki çeşitlilik ve farklılaşma eğilimleri, hareketin karşılaştığı en büyük güçlük olarak ortaya çıkmıştır. Batılı güçlerin dengeleme politikaları da Çarlık Rusya'nın Pan-Slavist ajandaya alan açmasını zorlaştırmıştır.

Sonuç olarak Panslavizm, çok boyutlu bir ideoloji ve akım olarak 19. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vurmuştur. Çarlık Rusya'nın jeopolitik arayışlarından Balkanlar'ın siyasi ve kültürel uyanışına, Avrupa güç mücadelesinden milliyetçilik teorilerine kadar geniş bir alanda iz bırakmıştır. Kırım Savaşı ise bu sürecin merkezinde yer alan, Panslavizm'in yükseliş ve kırılma dinamiklerini yansıtan bir tarihsel dönüm noktasıdır. İdeolojinin içerdiği değerler ve hayal kırıklıkları, modern Avrupa ve Avrasya tarihçiliğinin inceleme alanı olmaya devam etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK VE ULUS İNŞA TEORİLERİ

BAĞLAMINDA PANSLAVİZM'İN DEĞERLENDİRİLMESİ

19. yüzyıl milliyetçilik ideolojisinin Avrupa'nın siyasi ve toplumsal dinamiklerini derinden etkilediği bir dönem olarak dikkat çeker. Bu ideolojik hareket, sadece modern ulus-devletlerin oluşumuna zemin hazırlamakla kalmamış, aynı zamanda Osmanlı Devleti gibi çok milletli devletlerin çözülmesine ve yerel bağımsızlık hareketlerinin güçlenmesine de neden olmuştur. Balkanlar, bu süreçte milliyetçilik hareketlerinin yoğunlaştığı ve çeşitli ulusal kimliklerin inşa edildiği önemli bir coğrafya olarak öne çıkmıştır.

Bu bağlamda Panslavizm, Slav halklarının ortak bir kimlik ve kültürel miras etrafında birleştirilmesi hedefiyle ortaya çıkan bir ideoloji olarak tanımlanabilir. Panslavizm'in doğuşu, Balkanlar'daki toplumsal ve siyasi dönüşümleri anlamada kritik bir öneme sahiptir. İdeoloji, dilsel ve kültürel bağları vurgulayarak Slav halklarının ortak bir "hayali cemaat" içinde birleşmesini amaçlamış; ancak bu süreç hem Slav toplumları arasındaki farklılıklar hem de Çarlık Rusya'nın siyasi hedefleri doğrultusunda çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır.

Çalışmamızın bu bölümünde, Panslavizm ideolojisi, modern milliyetçilik teorileri bağlamında yeniden değerlendirilecektir. Benedict Anderson'ın "*Hayali Cemaatler*", Ernest Gellner'in "modernleşme teorisi" ve Eric Hobsbawm'ın "*İcat Edilmiş Gelenekler*" kavramları, Panslavizm'in ortaya çıkışı, gelişimi ve sınırlarını anlamak için temel teorik çerçeveyi oluşturacaktır. Her bir teori ile Panslavizm'in nasıl şekillendiğini ve farklı Slav toplulukları arasında nasıl algılandığını açıklamaya çalışılmıştır.

Bu yaklaşım ile Panslavizm'in yalnızca bir kültürel hareket değil, aynı zamanda modernleşme süreçleriyle şekillenmiş ve siyasi hedeflerle harmanlanmış bir ideoloji olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, Panslavizm'i tarihsel bağlamında ele alarak, hem Slav halkları arasındaki birleştirici unsurları hem de ideolojinin bölgesel farklılıklar nedeniyle karşılaştığı zorlukları analiz edecektir.

3.1 Benedict Anderson'ın “Hayali Cemaatler” Teorisi ve Panslavizm

Benedict Anderson, milliyetçiliği modern dünyanın en güçlü ideolojik yapılarından biri olarak ele almış ve ulusların aslında hayali cemaatler olduğunu savunmuştur. Ona göre uluslar, üyelerinin büyük bir çoğunluğunun birbirlerini tanımadığı, ancak ortak bir aidiyet duygusu etrafında bir araya geldiği topluluklardır. Bu teorik bakış açısı, Panslavizm gibi çok uluslu ve kültürel olarak geniş bir hareketi anlamak için oldukça elverişlidir. Panslavizm de tam anlamıyla Anderson'ın tarif ettiği gibi bir “hayali cemaat” yaratma sürecidir.

3.1.1 Benedict Anderson ve Milliyetçilik Çalışmalarına Katkıları

Benedict Richard O’Gorman Anderson (1936-2015), milliyetçilik teorisine yeni bir bakış açısı getiren önemli bir düşünürdür. Çin’in Kunming kentinde doğan Anderson, Cambridge ve Cornell Üniversitelerinde eğitim görmüş, özellikle Güneydoğu Asya çalışmalarında uzmanlaşmıştır.

1983 yılında yayımlanan “*Hayali Cemaatler*” (Imagined Communities) adlı eseri, milliyetçilik çalışmalarında bir dönüm noktası olmuştur. Ulusları ‘*hayal edilmiş siyasi topluluklar*’ olarak tanımlayan Anderson, modern milliyetçiliğin, insanlık tarihinin belirli bir döneminde ortaya çıkan kültürel bir yapı olduğunu savunur.

Anderson, milliyetçiliği liberalizm veya faşizm gibi siyasi bir ideoloji olarak değil, kültürel bir yapı olarak değerlendirmeyi önermiştir. Ona göre ulus, “hayal edilmiş bir siyasal topluluktur. Kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık için olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir”.¹¹¹ Bu tanım, ulusların büyük oranda birbirini tanımayan bireyler tarafından hayal edilen topluluklar olduğu görüşünü ortaya koymaktadır.

Ona göre, bir ulus hayal edilmiş bir topluluktur; çünkü bir ulusun üyeleri, çoğu zaman birbirlerini tanımasalar da zihinsel olarak ortak bir bağ hissederler. Bu bağ, özellikle matbaa teknolojisinin gelişimiyle mümkün hale gelmiştir. Anderson, “matbaa kapitalizmi” (print capitalism) ve modern iletişim araçlarıyla şekillenmiştir. Matbaa teknolojisinin gelişmesi ve kapitalist üretim biçiminin yaygınlaşmasıyla, ortak bir dile

¹¹¹ Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, 20.

sahip insanlar arasında iletişim kurulmasının kolaylaşması, ortak bir kültürel kimlik algısının yerleşmesine katkıda bulunmuştur. Anderson'ın sözleriyle, “matbaa-kapitalizmi, en üstteki Latince konuşan kesimden çok daha geniş bir kitleye seslenen yeni bir iktidar alanı yarattı.”¹¹² Anderson “matbaa kapitalizmi” kavramıyla, gazete ve roman gibi araçların ulus inşasındaki rolüne dikkat çeker. Bu yayınlar, bireylerin aynı anda benzer deneyimlere sahip olduklarını hissetmelerine ve böylece “eşzamanlı bir topluluk bilincinin” oluşmasına olanak tanımıştır. Bu süreç, özellikle gazeteler ve romanlar aracılığıyla, ‘eşzamanlı’ bir topluluk bilincinin oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Calhoun’un da belirttiği gibi, “*Anderson’ın yaklaşımının en özgün yanı, milliyetçiliğin liberalizm veya faşizm gibi siyasal bir ideoloji değil, din ve akrabalığın yerini alan geniş bir kültürel sistem olarak kavramsallaştırılmasıdır.*”¹¹³ Anderson’ın bu milliyetçiliği geleneksel yaklaşımlardan ayıran bu radikal yaklaşımı, Ernest Gellner (1925-1995) ve Eric Hobsbawm (1917-2012) gibi çağdaşlarıyla bir bağlantılı olarak değerlendirilebilir. Özellikle ulusların oluşum süreçlerinde kültürel dinamiklerin rolüne yaptığı vurgu, milliyetçilik çalışmalarına yeni bir derinlik katmıştır.

Anderson’ın milliyetçilik çalışmalarına en önemli katkılarından biri olan “modüler milliyetçilik” kavramı, milliyetçi hareketlerin birbirlerinden nasıl etkilendiklerini ve bu modellerin küresel ölçekte nasıl dolaşıma girdiğini açıklar. Bu kavram, özellikle sömürge sonrası milliyetçiliklerin dinamiklerini anlamak için güçlü bir analiz aracı sunar.

Anderson’ın fikirleri, sadece akademik dünyada değil, milliyetçiliği farklı bağlamlarda anlamaya çalışan tüm araştırmacılar için vazgeçilmez bir kaynak haline gelmiştir. “*Hayali Cemaatler*” adlı eseri, milliyetçilik çalışmalarına kültürel, tarihsel ve teknolojik perspektiflerden yaklaşılması gerektiğini ortaya koymuş ve bu çok boyutlu analiz yöntemi, milliyetçilik literatüründe önemli bir yer edinmiştir.

¹¹² A.g.e., 54.

¹¹³ Craig Calhoun, *Milliyetçilik*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 2009), 94.

3.1.2 Panslavizm'in Hayali Cemaatler Perspektifinden Değerlendirilmesi

Peki, Panslavizm bu hayali cemaat anlayışıyla nasıl ilişkilendirilebilir? Slav halkları arasında nasıl bir ortak kimlik oluşturulmaya çalışılmıştır? Panslavizm, Slav halklarını ortak bir kimlik ve kültürel miras etrafında birleştirmeye çalışan bir harekettir. Anderson'ın "hayali cemaatler" kavramı bağlamında, Panslavizm'in Slav halkları arasında "hayali bir topluluk" inşa etme çabası olarak görülebileceği söylenebilir. Bu hayali topluluk, coğrafi olarak farklı devletler ve siyasi yapılar altında yaşayan Slav halklarını, dilsel ve kültürel bağlar aracılığıyla ortak bir kader algısı etrafında bir araya getirmeyi hedeflemiştir.

Panslavizm'in temel işlevi, dağınık halde yaşayan Slav halklarını ortak bir çatı altında birleştirmektir. Slav halkları, kültürel ve dilsel açıdan ortak bir mirasa sahip olmalarına rağmen, yaşadıkları coğrafyaların farklılığı ve tabi oldukları devletlerin çeşitliliği, bu toplulukların ortak bir kimlik geliştirmesini zorlaştırmıştır. Bu tarihsel koşullar altında Panslavizm, Slav halklarını birleştirmeyi ve ortak bir gelecek vizyonu oluşturmayı amaçlayan bütünleştirici bir hareket olarak ortaya çıkmıştır.

3.1.2.1 Dil ve Kültür İnşası

Anderson'ın teorisinde, bir ulusun inşasında dil ve kültürün önemi büyüktür. Bir dilin, yalnızca iletişim aracı olmasının ötesinde, bir toplumun hayal edilme biçimini de şekillendirdiğini vurgulayan Anderson, dilin ulusal kimliğin temel taşlarından biri olduğunu savunur. Panslavizm de bu bağlamda, Slav halklarının dilsel ve kültürel bağlarını ön plana çıkarmış ve bu bağlar aracılığıyla bir Slav kimliği yaratma çabasına girişmiştir.

Pan-Slavist düşünürler, Slav dillerinin benzerliği ve kültürel mirasın ortak noktaları üzerine yoğunlaşarak, Slav halklarının aslında büyük bir topluluğun parçası olduklarını vurgulamışlardır. Örneğin, Rus Pan-Slavist düşünür Nikolay Danilevsky, Slav halklarının dilsel ve kültürel yakınlığını "*Rusya ve Avrupa*" adlı eserinde derinlemesine analiz etmiş ve bu yakınlığı, Slav halklarını birleştirecek güçlü bir bağ olarak görmüştür. Nitekim benzer bir şekilde "*Slava'nın Kızı*" adlı eseri ile Slav halklarının ortak kültürel mirasını romantik bir dille işleyen Ján Kollár, bu hayali birliği güçlendirmeye çalışmıştır. Birsen Karaca, Kollár'ın bu eserinin Slav aydınları arasında geniş yankı bulduğunu ve Pan-Slav düşüncesinin yayılmasında etkili

olduğunu belirtmektedir. Dil ve kültür, bu bağlamda Panslavizm'in hayali cemaat inşa sürecinin temel taşları olmuştur.

3.1.2.2 Matbaa Kapitalizmi ve Basılı Yayınların Rolü

Anderson'ın "matbaa kapitalizmi" kavramı, Pan-Slavist düşüncenin gelişim sürecini anlamada kilit bir rol oynar. Matbaa kapitalizmi, dilsel toplulukların şekillenmesinde ve milliyetçiliğin ortaya çıkışında önemli bir itici güç olmuştur. Anderson'a göre, "*Kitlesel basın ve edebi eserler, bir topluluğun kendini hayal etmesinin aracı olmuştur.*" Basın, özellikle gazete ve romanlar, bir ulusun hayal edilme biçimini geniş kitlelere taşıyan araçlardır. Panslavizm'in yayılmasında da bu süreç gözlemlenmiştir. Slav dillerinin benzerliği ve Kiril Alfabesinin ortak kullanımı, matbaa ürünlerinin halklar arasında kolayca dolaşmasını sağlamış ve topluluklar arasındaki iletişimde büyük bir ivme yaratmıştır. Gazeteler, broşürler ve edebi eserler, Slav halklarının yaşadığı geniş coğrafyada hızlı bir şekilde yayılmış; 19. yüzyılda Slav dünyasında artan yayın faaliyetleri, Pan-Slavist ideolojinin yayılmasına ve Slav halkları arasında ortak bir kimlik bilincinin gelişmesine önemli katkı sağlamıştır.

Barbara Jelavich'in araştırmaları, 19. yüzyılın ikinci yarısında Pan-Slavist literatürün önemli ölçüde geliştiğini göstermektedir. Jelavich'in çalışmalarına göre, "*1860'lardan itibaren Çarlık Rusya'daki Slav Yardımlaşma Komitelerinin Balkanlar'daki kültürel faaliyetleri artış göstermiş, çeşitli yayınlar ve eğitim materyalleri aracılığıyla kültürel etkileşim güçlendirilmeye çalışılmıştır.*"¹¹⁴ Bu süreç, Çarlık Rusya ile Balkanlardaki Slav toplulukları arasındaki kültürel bağların geliştirilmesine yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir.

Özellikle Çek, Polonyalı ve Rus yazarların kaleme aldığı eserler, Slav halklarının ortak bir kültürel mirası paylaşan kardeş topluluklar olduğu fikrini işlemeye başlamıştır. Bu eserler, bir yandan Panslavizm düşüncesine ideolojik bir temel sağlarken, diğer yandan da Slav halklarını ortak bir kader etrafında birleştirme çabalarının ilk adımları olmuştur. Özellikle dikkat çeken bazı örnek eserler şunlardır:

- Çek tarihçi František Palacký'nin (1798-1876) "*Bohemya Tarihi*" adlı eseri, Panslavizm'in entelektüel altyapısına önemli katkıda bulunmuştur. Palacký, Slav

¹¹⁴ Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, 207.

halklarının ortak tarihini vurgulayan eserlerinde, Pan-Slavist düşüncenin geniş kitlelere yayılmasında etkili olmuştur. Palacký'nin eserleri, Slav halkları arasında ortak bir geçmiş algısı yaratarak, Panslavizm'in hayal ettiği Slav birliğinin temellerini atmıştır.¹¹⁵

• Slovak şair ve dilbilimci Ján Kollár'ın (1793-1852) “*Slavya'nın Kızı*” adlı epik şiiri de Pan-Slavist düşüncenin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Kollár, bu eserinde Slav halklarının kültürel birliğini romantik bir dille anlatmış, özellikle dil ve edebiyat alanındaki ortak mirası vurgulamıştır. Şairin “Slav karşılıklılığı üzerine” yazdığı teorik eserleri de Panslavizm'in entelektüel temellerinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Kollár'ın çalışmaları, Slav halklarının kültürel yakınlığını vurgulayarak, Pan-Slavist hareketin edebi ve düşünsel zeminini güçlendirmiştir.¹¹⁶

• Çek dilbilimci ve tarihçi Josef Dobrovský'nin (1753-1829) “*Slavica*” adlı çalışması ve Slav dilleri üzerine yazdığı karşılaştırmalı dilbilim eserleri, Panslavizm'in dilsel temellerinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Dobrovský, Slav dillerinin ortak kökenini ve yapısal benzerliklerini bilimsel bir yaklaşımla ortaya koyarak, Slav halklarının dilsel birliğini vurgulamıştır. Onun özellikle “*Eski Slav Lehçelerinin Dilbilgisi Kurumları*” (Institutiones Linguae Slavicae Dialecti Veteris) adlı eseri, Pan-Slavist düşüncenin dilbilimsel temellerini atan önemli bir kaynak olmuştur. Bu çalışmalar, Slav dillerinin karşılaştırmalı incelemesini yaparak, Panslavizm'in kültürel ve dilsel boyutuna akademik bir derinlik kazandırmıştır.¹¹⁷

¹¹⁵ František Palacký *Çek Ulusunun Bohemya ve Moravya'daki Tarihi*, Çev. Gülayşe Koçak, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005), 23-156.

¹¹⁶ Mehmet Melek, “19. Yüzyılda Çek Topraklarında Ulusal Uyanış”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 3-4, (2012), 167-189.

¹¹⁷ Bilal Akgün, *Orta Avrupa'da Milli Uyanış ve Dil*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018), 145-167.

3.1.2.3 Modüler Milliyetçilik: Panslavizm'in Sınırlılığı ve Egemenliği

Anderson'ın "modüler milliyetçilik" kavramı, bir milliyetçilik modelinin farklı topluluklar tarafından kendi yerel ihtiyaçlarına ve bağlamlarına uyarlanmasını ifade eder. Panslavizm, Slav halkları için bir çatı ideolojisi işlevi görürken, her topluluk bu ideolojiyi kendi tarihsel ve kültürel şartlarına göre yeniden şekillendirmiştir.

Rusya, Pan-Slavist hareketin en etkili liderlerinden biri olarak, ideolojiyi kendi siyasi çıkarlarına uyarlamış ve Slav halklarının birleşmesini kendi hegemonyası altında birleştirme hedefiyle ele almıştır. Buna karşın, Polonya ve Çek halkları, bu ideolojiyi daha yerel ve kültürel bir çerçevede yorumlamış ve bağımsızlık mücadelelerinde bir araç olarak kullanmıştır. Bu yerel uyarlamalar, Panslavizm'in homojen bir ideoloji olmadığını, aksine esnek ve çok boyutlu bir yapı sunduğunu göstermektedir. Ayrıca Anderson'ın teorisinde uluslar, hem "sınırlı" hem de "egemen" topluluklar olarak hayal edilir. Anderson'a göre, uluslar, sınırlıdır. Çünkü her ulus, belli sınırlar içinde hayal edilir ve bu sınırların ötesinde başka uluslar vardır. Aynı zamanda, uluslar egemendir. Çünkü her ulus, kendi kaderini belirleme hakkına sahip olduğu düşüncesiyle tanımlanır. Bu iki kavram, Panslavizm'in de temelini oluşturan unsurlardan arasındadır.

Pan-Slavist ideoloji, Slav halklarının siyasi ve kültürel bir birlik altında toplanmasını savunurken, bu birliğin egemen ve bağımsız bir topluluk olması gerektiğini vurgulamıştır. Pan-Slavist düşünürler, Slav halklarının dış güçlerden, özellikle Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğundan bağımsız olması gerektiğini savunmuşlardır. Bu bağlamda, Panslavizm, Slav halklarının egemen birlik oluşturma çabasını temsil etmiştir.

3.1.2.4 Eşzamanlılık ve Kolektif Bilinç

Anderson'ın "eşzamanlılık" kavramı, Pan-Slavist ideolojinin yayılmasında önemli bir faktör olarak öne çıkar. Bu kavram, farklı coğrafyalarda yaşayan insanların, aynı anda benzer olaylara maruz kalmaları ve aynı duygusal bağlamı paylaşmaları anlamına gelir. Slav entelektüellerin oluşturduğu kültürel ağlar ve basılı yayınlar, Slav toplulukları arasında bir tür ortak zaman algısı yaratarak bu eşzamanlılık hissini güçlendirmiştir.

Örneğin farklı Slav halkları arasında benzer hikayeler anlatan romanlar ve halk şarkıları, bireylerin yalnız olmadıkları, aksine geniş bir Slav topluluğunun parçası oldukları hissini uyandırmıştır. Bu tür yayımlar, hem yerel hem de uluslararası bağlamda Pan-Slavist ideolojinin kültürel altyapısını oluşturmuş ve topluluklar arasında paylaşılan bilinç yaratmıştır. Bu bilinç Slav halklarının geleceği için ortak bir vizyonun temellerini atmıştır.

3.1.3 Hayali Cemaatler Teorisi ve Panslavizm'in Değerlendirilmesi

Benedict Anderson'ın milliyetçilik teorileri, Panslavizm'in toplumsal, kültürel ve siyasi boyutlarını anlamak için güçlü bir analitik araç sunmaktadır. Anderson'ın hayali cemaatler, matbaa kapitalizmi, eşzamanlılık ve modüler milliyetçilik gibi kavramları, Panslavizm'in Slav halkları arasındaki birlik ve aidiyet duygusunu nasıl oluşturduğunu açıklamada rehber niteliğindedir. Slav halklarının kendilerini ortak bir topluluğun parçası olarak hayal etmeleri, sadece edebiyat ve basın yoluyla değil, aynı zamanda dil ve kültürün bilinçli bir şekilde inşasıyla mümkün olmuştur.

Bu bağlamda Panslavizm, Anderson'ın teorilerinin yalnızca bir yansıması değil, aynı zamanda milliyetçilik olgusunun farklı coğrafi ve kültürel bağlamlarda nasıl şekillenebileceğini gösteren somut bir örnek olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Fakat bu teorinin bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Anderson'ın teorisi, Panslavizm'in farklı Slav toplulukları arasındaki güç dengesizliklerini ve çıkar çatışmalarını tam olarak açıklamakta yetersiz kalabilir. Slav halkları arasında dilsel ve kültürel yakınlıklar olsa da, her bir topluluğun farklı siyasi ve ekonomik çıkarları, Panslavizm'in hayal ettiği birliğin önünde engel teşkil etmiştir.

Ayrıca Panslavizm'in dini boyutu, Anderson'ın seküler milliyetçilik anlayışını aşan bir özellik taşır. Özellikle Ortodoks Hristiyanlık inancı, Pan-Slavist hareketin merkezinde yer almış ve Slav halklarını birleştirici bir güç olarak görülmüştür. Anderson'ın teorisi, bu dini boyutu yeterince ele almadığı için Panslavizm'in Çarlık Rusya'da nasıl güç kazandığını açıklamada eksik kalabilir.

Teorinin bir diğer sınırlılığı da Panslavizm, farklı Slav toplulukları arasında farklı şekillerde algılanması ve uygulanışındır. Nitekim Çekler ve Hırvatlar arasında Panslavizm, daha çok dilsel ve kültürel bir birlik olarak kabul görürken, Çarlık Rusya'da Panslavizm siyasi bir araç haline gelmiştir. Çarlık Rusya, Panslavizm'i Balkanlar'daki Slav halklarını Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan

İmparatorluğuna karşı birleştirmek için kullanmış ve bu ideolojiyi kendi emperyal çıkarları doğrultusunda şekillendirmiştir. Bu farklılıklar Panslavizm'in tek bir ulusal kimlik altında birleşememesine yol açmıştır. Anderson'ın teorisi bu çok yönlülüğü tam anlamıyla açıklayamadığı için, Panslavizm'in çok katmanlı yapısını analiz etmede eksik kalabilir.

Anderson'ın "Hayali Cemaatler" teorisi, Panslavizm'in Slav halkları arasında ortak bir kimlik ve topluluk bilinci oluşturma çabalarını anlamak için güçlü bir teorik ereve sunar. Panslavizm, dil ve kültür aracılığıyla bir Slav topluluğu hayal etmeye çalışmış, bu süreçte basın ve edebiyat önemli araçlar olmuştur. Ancak, Panslavizm'in dini boyutu, siyasi çıkarlarla i içe geçmiş yapısı ve farklı Slav toplulukları arasındaki g dengesizlikleri, Anderson'ın teorisinin ötesinde bir analiz gerektirmektedir. Panslavizm'in karmaşık yapısını tam olarak kavrayabilmek için, bu teorinin diğer ulus inşa teorileri ve tarihsel analizlerle desteklenmesi gerekmektedir.

3.2 Ernest Gellner'in Modernleşme Teorisi ve Panslavizm

Ernest Gellner, modern ulusların ortaya çıkışını modernleşme süreçleriyle ilişkilendirir ve ulus inşasının köklerini sanayileşme ve modern devlet yapılanmalarında arar. Gellner'e göre, milliyetçilik, modern sanayi toplumlarının bir ürünü olup, toplumsal farklılıkların giderek azalmasına ve tek tip bir ulusal kimliğin oluşmasına olanak tanır. Gellner'ın bu modernleşme perspektifi, Panslavizm'in gelişimini ve yayılmasını anlamak için de oldukça elverişli bir ereve sunar.

3.2.1 Ernest Gellner ve Milliyetçilik alışmalarına Katkıları

Ernest Gellner (1925-1995), 20. yüzyılın en etkili sosyal teorisyenlerinden biri olarak, modern milliyetçiliği tanımlamada öncü bir düşünürdür. Yahudi bir ailenin çocuğu olarak Paris'te doğan Gellner, II. Dünya Savaşı sırasında Nazi işgalinden kaçarak ailesiyle birlikte İngiltere'ye yerleşmiştir.

Gellner'ın akademik kariyeri, geniş bir entelektüel alanı kapsar. Londra Ekonomi Okulu'nda (London School of Economics) felsefe ve antropoloji eğitimi almasının ardından Cambridge niversitesi'nde sosyal antropoloji profesörü olarak görev yapmıştır. Hayatının son döneminde Prag'daki Orta Avrupa niversitesi'nde (Central European University) alışmalarını sürdürerek akademik birikimini Doğu Avrupa'nın siyasi ve kültürel dinamiklerine taşımıştır. Onun araştırmaları yalnızca milliyetçilik

teorisiyle sınırlı kalmamış; modernleşme, İslam toplumları ve sosyal antropoloji gibi farklı alanlara da yayılmıştır. Bu geniş bakış açısı, Gellner'ı modern toplumların kültürel ve sosyal dönüşümlerini anlamada önde gelen isimlerden biri yapmıştır.

“*Uluslar ve Ulusçuluk*” (Nations and Nationalism, 1983), Ernest Gellner'ın milliyetçilik kuramına yeni bir bakış açısı getiren temel eseridir. Gellner, milliyetçiliği modernleşme sürecinin yapısal bir çıktısı olarak değerlendirir ve endüstrileşme ile milliyetçilik arasında doğrudan bir bağlantı kurar.

Modern toplumların endüstriyel yapısı, standartlaşmış bir yüksek kültürü gerekli kılar. Bu kültürün yaratılması ve sürdürülmesinde eğitim sistemi merkezi bir rol oynar. Ulus-devletler, eğitim sistemini kullanarak vatandaşları arasında kültürel homojenliği sağlar ve ortak bir ulusal kimlik inşa eder. Bu süreçte devlet, ulusal kültürün hem yaratıcısı hem de koruyucusu konumundadır.

Gellner'ın bu yaklaşımı, milliyetçiliğin kökenlerini tarih öncesi etnik bağlarda arayan geleneksel teorilerden önemli ölçüde ayrılır. Böylece milliyetçilik, kadim etnik bağların modern tezahürü olmaktan çıkıp, endüstri toplumunun işlevsel bir gerekliliği haline gelir. Ayrıca Gellner'ın milliyetçilik ile endüstrileşme arasında kurduğu ilişkiyle milliyetçilik teorilerinde yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Onun “yüksek kültür” ve “düşük kültür” arasındaki ayrımı, modern ulus-devletlerin kültürel dönüşümlerini anlamada güçlü bir çerçeve sunar. Bu yaklaşımıyla, milliyetçiliği sadece siyasi bir ideoloji değil, aynı zamanda modern toplumların işlevsel bir gerekliliği olarak tanımlar. Ancak Gellner'ın bu modernist yaklaşımı eleştirilerden muaf değildir. Özellikle Anthony D. Smith gibi teorisyenler,¹¹⁸ Gellner'ın modelinin, etnik bağların tarihsel sürekliliğini ve toplumsal anlamını yeterince dikkate almadığını

¹¹⁸Anthony D. Smith (1939-2016), milliyetçilik çalışmaları alanının önde gelen teorisyenlerinden biridir. Londra Ekonomi Okulu'nda (London School of Economics) uzun yıllar görev yapan Smith, etno-sembolcü yaklaşımın kurucusudur. Modern milliyetçiliğin kökenlerini modern dönem öncesindeki etnik toplulukların kültürel pratiklerinde arayan çalışmalarıyla tanınır. Etno-sembolcü yaklaşım, Milliyetçiliğin gelişiminde etnik grupların sembol, mit ve geleneklerinin rolünü vurgulayan teorik bakış açısı. Pre-modern (modern öncesi) etnik topluluklar, Modern ulus-devletler ortaya çıkmadan önce var olan, ortak kültür ve geleneklere sahip topluluklar.

savunur. Bu eleştiriler, milliyetçilik çalışmalarında primordialist¹¹⁹ ve modernist yaklaşımlar¹²⁰ arasındaki tartışmaları derinleştirmiştir.

Ernest Gellner, modern milliyetçiliğin kökenlerini ve dinamiklerini anlamaya yönelik bakış açısıyla sosyal bilimlerde kalıcı bir miras bırakmıştır. Eğitim, endüstrileşme ve kültürel homojenlik arasındaki ilişkileri ele alan çalışmaları, ulus-devletlerin ve milliyetçi ideolojilerin işleyişini anlamak isteyenler için vazgeçilmezdir. Eleştiriler ve tartışmalarla zenginleşen bu teorik miras, Gellner'ın fikirlerinin günümüzde de ne kadar etkili olduğunu kanıtlamaktadır.

3.2.2 Panslavizm'in Uluslar ve Ulusçuluk Perspektifinden Değerlendirilmesi

Ernest Gellner, modern ulusların ortaya çıkışını modernleşme süreçleriyle ilişkilendirir ve ulus inşasının köklerini sanayileşme ve modern devlet yapılanmalarında arar. Gellner'e göre, milliyetçilik, modern sanayi toplumlarının bir ürünü olup, toplumsal farklılıkların giderek azalmasına ve tek tip bir ulusal kimliğin oluşmasına olanak tanır. Gellner'ın bu modernleşme perspektifi, Panslavizm'in gelişimini ve yayılmasını anlamak için de oldukça elverişli bir çerçeve sunar.

3.2.2.1 Eğitim, Endüstrileşme ve Ulus İnşası

Ernest Gellner'ın modernleşme teorisi, modern ulusların ortaya çıkışında eğitim ve sanayileşme süreçlerinin kritik bir rol oynadığını vurgular. Gellner'e göre, modern sanayi toplumları, bireylerin ekonomik ve sosyal işlevlerini yerine getirebilmesi için kültürel homojenlik ve standartlaşmış bir eğitim sistemi gerektirir.¹²¹ Bu bağlamda, Panslavizm, Slav halklarının modernleşme süreçlerinde bir kimlik inşa aracı olarak ortaya çıkmış ve bu süreçlere entegre olmuştur.

19. yüzyıl boyunca Slav halkları, farklı imparatorluklar altında yaşarken, ulusal kimliklerinin inşası açısından modernleşme süreçlerinden etkilenmişlerdir.

¹¹⁹ Primordialist yaklaşım, Ulusların ve etnik kimliklerin doğal, kadim ve değişmez olduğunu savunur. Bu görüşe göre ulusal kimlikler tarihin başından beri vardır.

¹²⁰ Modernist yaklaşım, Ulusların ve milliyetçiliğin modern dönemde (sanayi devrimi, kapitalizm, modernleşme süreçleriyle birlikte) ortaya çıktığını savunur. Milliyetçiliği modern bir olgu olarak görür.

¹²¹ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, 37-39.

Sanayileşme ve eğitimdeki reformlar, ulus inşası süreçlerine hız kazandırmış ve Panslavizm gibi geniş kapsamlı hareketlerin gelişmesine olanak sağlamıştır. Slav entelektüelleri, bu modernleşme süreçlerini Slav birliğinin oluşumu için bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir.

3.2.2.2 Panslavizm ve Modernleşmenin Rolü

Panslavizm'in en önemli destekçilerinden biri olan Çarlık Rusya, 19. yüzyılın ortalarında modernleşme çabalarını hızlandırırken, bu süreçler aynı zamanda Pan-Slavist ideolojinin gelişimine de katkıda bulunmuştur.

Jelavich, Çarlık Rusya'nın modernleşme politikalarının, Slav halklarını kültürel ve politik bir birlik etrafında şekillendirme amacına hizmet ettiğini ve bu bağlamda Panslavizm'in eğitim ve sanayi politikalarıyla desteklendiğini belirtir.¹²²

Gellner'in modernleşme teorisi bağlamında, Çarlık Rusya'nın Panslavizm'i desteklemesinin ardında yatan sebeplerden biri de, bu ideolojinin Çarlık Rusya'nın liderliğini pekiştirme ve Slav halklarını Çarlık Rusya merkezli bir politik yapı etrafında birleştirme çabasıdır.

Çarlık Rusya'da Pan-Slavist liderler, Slav halklarını kültürel ve siyasi açıdan birleştirerek, bu modernleşme sürecinden güçlenmiş bir şekilde çıkmayı hedeflemişlerdir. Slav halklarının çoğunluğu, özellikle Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi çok uluslu devletlerin baskısı altında yaşıyordu ve bu durum, onları kültürel ve politik bir arayışa itmiştir. Panslavizm, modernleşme ve sanayileşme süreçleriyle şekillenen yeni politik ve kültürel koşullarda, bu halklara bir çıkış yolu olarak sunulmuştur.

3.2.2.3 Dilin Standardizasyonu ve Eğitim

Gellner'in teorisinde, dilin standardizasyonu ve eğitim, modern ulus inşası süreçlerinin temel taşlarından biri olarak ele alınır. Panslavizm'in gelişiminde de benzer bir sürecin işlediği görülmektedir. 19. yüzyılda Slav dillerinin standardize edilmesi ve eğitimin yaygınlaştırılması, Slav halkları arasında ulusal bilincin gelişmesine büyük katkı

¹²² Jelavich, *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, 195 - 200.

sağlamıştır. Bu durum, Slav halklarının kendi dillerini ve kültürlerini daha geniş bir Slav kimliği içinde birleştirme çabalarının bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Panslavizm, modernleşme ile şekillenmiş bir ideolojidir. 19. yüzyılda Avrupa'daki sanayileşme ve modernleşme süreci, Slav halklarını da etkilemiş ve bu toplumlar arasında eğitim düzeyinin artması, ulusal bilinçlenmenin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Çarlık Rusya İmparatorluğu üzerine çalışmalarıyla tanınan tarihçi Dominic Lieven'in değerlendirmelerine göre,

“19. yüzyılın ikinci yarısında Çarlık Rusya’da yaşanan eğitim reformları ve modernleşme girişimleri, entelektüel çevrelerde çeşitli düşünce akımlarının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu dönemde yükseköğretimin genişlemesi ve Avrupa’daki entelektüel tartışmaların Çarlık Rusya’daki etkisi, Rus düşünce hayatında Slav kimliği ve kültürü üzerine artan bir ilgiyi beraberinde getirmiştir.”¹²³

Panslavizm’in yükselişi, Gellner’in teorisinde vurgulanan sanayi toplumunun ihtiyaçlarıyla da ilişkilendirilebilir. Modernleşen toplumlarda, standartlaştırılmış eğitim ve iletişim sistemlerine duyulan ihtiyaç, ortak bir kültürel zeminin oluşmasını teşvik etmiştir. 19. yüzyılda Slav dillerinin standardizasyonu için yapılan çalışmalar, bu sürecin bir parçası olarak görülebilir.

Örneğin, Vuk Stefanović Karadžić’in Sırp dilini standardize etme çalışmaları, sadece Sırp ulusal kimliğinin güçlenmesine değil, aynı zamanda daha geniş bir Slav birliği fikrinin de gelişmesine katkıda bulunmuştur. Karadžić’in çalışmaları, Gellner’in öne sürdüğü modernleşme ve milliyetçilik arasındaki bağlantıyı doğrular niteliktedir. Modernleşme süreci içinde dil reformları ve eğitimin yaygınlaşması, Panslavizm’in Slav halkları arasında bir toplumsal bütünleşme aracı olarak kullanılmasını sağlamıştır.

Ayrıca Pan-Slavist düşünürlerin birçoğunun modernleşme taraftarı olması ve Batı’nın teknolojik ilerlemesini takip etme arzusu taşıması dikkat çekicidir. Örneğin,

¹²³ Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, Çev. Kezban Acar, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 387.

Rusya'daki Slavofil düşünürler bile, Batı'nın teknolojik ilerlemesini reddetmemiş, ancak Rusya'nın kendi kültürel kimliğini koruyarak modernleşmesi gerektiğini savunmuşlardır. Aynı şekilde, Çek düşünür František Palacký, Çek tarihini ve Slav kültürünü vurgulayan eserleriyle Pan-Slavist ideolojinin geniş kitleler arasında kabul görmesine öncülük etmiştir. Palacký'nin Çek tarihini, tüm Slav halklarının ortak tarihine dayandırma çabası, Gellner'in ulus inşasında modernleşmenin ve kültürel inşanın rolü üzerine geliştirdiği teoriyi doğrular. Eğitim ve dilin yaygınlaştırılması, Panslavizm'in modernleşme bağlamında nasıl bir araç olarak kullanıldığını gösterir.

3.2.2.4 Panslavizm'in Modernleşme Araçları

Ernest Gellner'in modernleşme teorisi, aynı zamanda Panslavizm'in özellikle Çarlık Rusya merkezli gelişimini anlamak için önemli bir perspektif sunar. Gellner'in teorisine göre, modernleşme süreçleri, güçlü merkezi devletler tarafından yönlendirilir ve bu devletler, ulusal kimliği inşa etmek için modernleşmeyi bir araç olarak kullanır. Bu bağlamda, Çarlık Rusya'nın modernleşme çabaları, Panslavizm'i kendi çıkarları doğrultusunda bir ulusal politika aracı olarak benimsemiştir.

Çarlık Rusya, Slav halklarını birleştirmek ve Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti gibi diğer büyük güçlerle rekabet edebilmek için Panslavizm'i desteklemiştir. Bu süreçte, Çarlık Rusya'nın modernleşme politikaları, sanayileşme ve eğitim reformları, Pan-Slavist ideolojinin yayılmasını hızlandırmıştır. Nikolay Danilevsky gibi Pan-Slavist düşünürler, Çarlık Rusya'nın liderliğinde bir Slav birliği oluşturmanın, Batı medeniyetine alternatif bir Slav medeniyeti inşa etmenin mümkün olduğuna inanmışlardır. Danilevsky'nin "*Rusya ve Avrupa*" adlı eseri, Rus Panslavizm'inin teorik temellerini oluşturan en önemli eserlerden biridir.

Danilevsky, Çarlık Rusya'nın modernleşme sürecini Slav kimliğini güçlendirmek için bir fırsat olarak görmüştür. Gellner'in modernleşme teorisi bağlamında, Çarlık Rusya'nın sanayileşme ve merkezi devlet politikalarının, Pan-Slavist ideolojiyi birleştirici bir unsur olarak kullanması anlaşılabilir bir strateji olarak değerlendirilebilir. Ancak bu strateji, farklı Slav halkları arasında tam anlamıyla kabul görmemiş ve Panslavizm'in Çarlık Rusya merkezli vizyonu, diğer Slav toplumları arasında zaman zaman tepkiyle karşılanmıştır.

3.2.3 Modernleşme Teorisi ve Panslavizm'in Değerlendirilmesi

Ernest Gellner'in modernleşme teorisi, aynı zamanda Panslavizm'in özellikle Çarlık Rusya merkezli gelişimini anlamak için önemli bir perspektif sunar. Gellner'in teorisine göre, modernleşme süreçleri, güçlü merkezi devletler tarafından yönlendirilir ve bu devletler, ulusal kimliği inşa etmek için modernleşmeyi bir araç olarak kullanır. Bu bağlamda, Çarlık Rusya'nın modernleşme çabaları, Panslavizm'i kendi çıkarları doğrultusunda bir ulusal politika aracı olarak benimsemiştir.

Çarlık Rusya, Slav halklarını birleştirmek ve Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti gibi diğer büyük güçlerle rekabet edebilmek için Panslavizm'i desteklemiştir. Bu süreçte, Çarlık Rusyası'nın modernleşme politikaları, sanayileşme ve eğitim reformları, Pan-Slavist ideolojinin yayılmasını hızlandırmıştır. Nikolay Danilevsky gibi Pan-Slavist düşünürler, Çarlık Rusya'nın liderliğinde bir Slav birliği oluşturmanın, Batı medeniyetine alternatif bir Slav medeniyeti inşa etmenin mümkün olduğuna inanmışlardır. Danilevsky'nin "*Rusya ve Avrupa*" adlı eseri, Rus Panslavizm'inin teorik temellerini oluşturan en önemli eserlerden biridir.

Çarlık Rusya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti'ndeki Slav halkları modernleşme sürecinde önemli farklılıklar göstermiştir. Bu durum, Pan-Slavist ideolojinin pratikteki etkisini sınırlayan faktörlerden biridir. Barbara Jelavich'in kapsamlı araştırmaları, Balkanlar'daki modernleşme süreçlerinin çok katmanlı yapısını ortaya koymaktadır. Jelavich'e göre,

*"19. yüzyılda Osmanlı Devlet'indeki Slav toplulukları, reform döneminde farklı gelişim çizgileri izlemişlerdir. Bu toplulukların modernleşme deneyimleri, buldukları bölgenin ekonomik koşulları, kentleşme düzeyi ve sosyal yapısına göre şekillenmiştir. Özellikle ticaret merkezlerinde ve liman kentlerinde yaşayan topluluklar, modernleşme sürecinden daha fazla etkilenmiş ve bu durum, siyasi ve kültürel dönüşümleri hızlandırmıştır."*¹²⁴

Pan-Slavist hareketler, sanayileşen devletler karşısında neden siyasi olarak tam anlamıyla başarılı olamamıştır? Bu sorunun yanıtı, kısmen Gellner'in modernleşme teorisinde bulunabilir. Gellner'a göre, milliyetçilik, endüstriyel toplumun ihtiyaçlarına

¹²⁴ Jelavich, *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, 234.

cevap veren bir ideolojidir. Ancak, Slav halkları arasındaki modernleşme düzeyi farklılıkları, ortak bir siyasi projenin hayata geçirilmesini zorlaştırmıştır.

Örneğin, 19. yüzyılın sonlarında Çarlık Rusya'nın sanayileşme düzeyi, Batı Avrupa ülkelerine göre daha geride kalmıştır. Bu durum, Çarlık Rusya'nın Pan-Slavist politikalarının etkinliğini sınırlandırmıştır. Diğer yandan, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içindeki Çekler gibi bazı Slav halkları, daha yüksek bir sanayileşme düzeyine sahip olmuş ve kendi ulusal kimliklerini vurgulamayı tercih etmişlerdir.

Balkan tarihi üzerine çalışmalarıyla tanınan tarihçi Wayne Vucinich, Rus dış politikasında Pan-Slavist yaklaşımların etkinliği konusunda bazı analitik değerlendirmeler sunmaktadır. Vucinich'in araştırmalarına göre,

“19. yüzyılın ikinci yarısında Çarlık Rusya'nın Slav politikası, entelektüel ve ideolojik temeller üzerine inşa edilmeye çalışılmış, ancak uluslararası ilişkilerin pratik dinamikleri ve farklı Slav topluluklarının özgül çıkarları, bu yaklaşımın etkinliğini sınırlandırmıştır. Özellikle 1860'lardan sonra, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içindeki Slav toplulukları, İmparatorluk kurumları içerisinde kültürel ve siyasi haklarını genişletmeye yönelik daha pragmatik stratejiler geliştirme eğiliminde olmuşlardır.”¹²⁵

3.3 Eric Hobsbawm'ın “İcat Edilmiş Gelenekler” Kavramı ve Panslavizm

Eric Hobsbawm, modern ulusların inşa sürecinde geçmişle bağ kurmanın ideolojik bir ihtiyaç olduğunu ve bu bağın çoğunlukla icat edilen geleneklerle sağlandığını ileri sürer. Bu gelenekler, ulusal kimliği pekiştiren semboller, ritüeller ve mitlerden oluşur. Panslavizm, Slav halklarının tarihsel ve kültürel bağlarını vurgulayan bir ideoloji olarak, Hobsbawm'ın bu teorisiyle güçlü bir ilişki içindedir. Slav halklarının birliğini sağlamak amacıyla ortaya konulan semboller ve mitler, Pan-Slavist ideolojinin temel dayanaklarından biri olmuştur.

3.3.1 Eric Hobsbawm ve Milliyetçilik Çalışmalarına Katkıları

Eric John Ernest Hobsbawm (1917-2012), modern tarih yazımına yaptığı yenilikçi katkılar ve özellikle milliyetçilik teorilerine getirdiği özgün yaklaşımlarla tanınır. İskenderiye'de doğmuş, Viyana ve Berlin'de geçen çocukluğunda Avrupa'daki siyasi

¹²⁵ A.g.e., 237.

gerilimleri deneyimlemiş ve Nazi rejiminin yükselişi ailesini İngiltere'ye göç etmek zorunda bırakmıştır. Cambridge Üniversitesi'nde tarih eğitimi almış, akademik kariyerine Londra Üniversitesi Birkbeck Koleji'nde (University of London, Birkbeck College) devam etmiştir. Bu dönemde, toplumsal tarih üzerine yoğunlaşarak tarihsel süreçlerin toplumun alt sınıfları üzerindeki etkilerini incelemiştir.¹²⁶

Hobsbawm, milliyetçiliği modern bir olgu olarak tanımlamış ve bu fenomenin modern ulus-devletlerin meşruiyet sağlama aracı olduğunu savunmuştur. “*Milletler ve Milliyetçilik*” adlı eserinde, milliyetçiliğin “yukarıdan” inşa edilen bir ideoloji olduğunu belirtir. Ona göre, ulus-devletler, halklarını bir arada tutmak ve kimliklerini güçlendirmek amacıyla semboller, ritüeller ve mitler yaratmışlardır. Bu “icat edilmiş gelenekler”, Hobsbawm'ın analizinde modernleşme ve kapitalizmle doğrudan ilişkilidir.¹²⁷

Marksist bir tarihçi olarak, kapitalizmin gelişimi ve sınıf mücadelesinin milliyetçilik üzerindeki etkilerini irdeleyen Hobsbawm, milliyetçiliği bir toplumsal kontrol mekanizması olarak görmüştür. Ona göre milliyetçilik, modernleşmenin toplumsal sınıflar arasındaki gerilimlerini düzenlemek için kullanılan bir araçtır. Bu yaklaşımı, milliyetçiliği sınıf mücadelesi ve ekonomik dinamiklerle ilişkilendiren özgün bir perspektif sunar.

Hobsbawm, milliyetçiliği tarihsel bağlamda üç döneme ayırarak inceler: 1. 1780-1830: Liberal milliyetçilik dönemi. Bu dönem modern ulus-devletlerin temellerinin atıldığı özgürlük ve eşitlik idealleriyle ilişkilidir.

2. 1870-1914: Etnik milliyetçilik dönemi. Kimlik, etnik köken ve kültürel farklılıklar üzerine yoğunlaşır.

3. 1918-1950: Faşist milliyetçilik dönemi. Milliyetçiliğin otoriter ve yayılcı formları bu dönemde belirginleşir. Bu dönemleştirme, milliyetçiliğin tarih boyunca nasıl dönüşüm geçirdiğini anlamak için önemli bir analitik çerçeve sağlar.

¹²⁶ Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*, 5.

¹²⁷ A.g.e., 14-16

Hobsbawm, özellikle 19. yüzyılın sonlarında etnik kimliklerin milliyetçiliğin ana teması haline gelmesinin, ulus-devletlerin sınırlarını genişletme ve kendi içlerinde bütünleşme çabalarına yanıt olarak geliştiğini ileri sürer.¹²⁸

Hobsbawm'ın "*Geleneğin İcadı*" (*The Invention of Tradition*, 1983) adlı çalışması, "icat edilmiş gelenekler" kavramını ortaya koyarak modern ulusların kültürel ve tarihsel kimlik oluşturma süreçlerini daha derinlemesine anlamamıza katkı sağlamıştır. Terence Ranger ile hazırladığı bu eser, geçmişin ideolojik çerçevede yeniden kurgulandığını ve gelenek adı altında sunulan uygulamaların aslında modern devletlerin ihtiyaçlarını karşılamak için yaratıldığını göstermektedir. Bu analiz, Hobsbawm'ın milliyetçiliği toplumsal yapıların ve ekonomik dinamiklerin bir yansıması olarak ele alma eğilimini güçlendirmiştir.

Hobsbawm'ın milliyetçilik analizindeki en özgün yaklaşımı, olguyu sınıf mücadelesi ve kapitalist modernleşme bağlamında ele almasıdır. Ona göre milliyetçilik, kapitalizmin gelişiminin bir yan ürünü olarak, toplumsal sınıflar arasında bir bağ kurarak modern devletlerin siyasi meşruiyetini sağlamıştır.

Ancak Hobsbawm'ın teorileri eleştiriden de muaf değildir. Anthony D. Smith gibi teorisyenler, onun milliyetçiliği yalnızca modern bir olgu olarak ele almasının, etnik kimlik ve kökenlerin tarihsel sürekliliğini göz ardı ettiğini savunmuşlardır. Bu eleştiriler, Hobsbawm'ın milliyetçilik analizlerini modernist bir çerçeveye sınırlı bulan yaklaşımları yansıtır.¹²⁹

Hobsbawm'ın tarih yazımına katkıları, sadece tarihçiliğin sınırlarını genişletmekle kalmamış, aynı zamanda milliyetçilik ve modernleşme gibi disiplinler arası konuların daha derinlemesine incelenmesine olanak tanımıştır. Tarihi halkların kolektif deneyimleri ve toplumsal yapıların dinamikleri üzerinden okuma çabası, onun çalışmalarını sadece akademik çevrelerde değil, daha geniş entelektüel topluluklarda da etkili kılmıştır. Modern dünyanın şekillenmesinde milliyetçiliğin çok yönlü ve

¹²⁸ A.g.e., 45-47.

¹²⁹ Anthony D. Smith, *Milliyetçilik: Kuram-İdeoloji-Tarih*, çev. Mehmet Küçük (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 67.

birbiriyle etkileşimli rolünü anlamamıza yönelik analizleri, günümüzde de önemini korumaktadır.

3.3.2 Panslavizm ve İcat Edilmiş Gelenekler

Eric Hobsbawm, modern ulusların inşa sürecinde tarihsel ve kültürel geleneklerin önemli bir rol oynadığını, ancak bu geleneklerin çoğunun aslında modern ulus devletler tarafından icat edildiğini savunur. Hobsbawm'a göre, modern uluslar, geçmişle olan bağlarını pekiştirmek ve ortak bir kimlik inşa etmek amacıyla, tarihsel sürekliliği olmayan yeni gelenekler yaratmışlardır.¹³⁰ Bu icat edilmiş gelenekler, ulusal kimliği güçlendiren semboller, ritüeller ve mitler olarak karşımıza çıkar. Panslavizm'in tarihsel ve kültürel boyutlarını anlamak için Hobsbawm'ın "icat edilmiş gelenekler" kavramı önemli bir perspektif sunar.

Panslavizm, 19. yüzyılda Slav halklarının kültürel ve siyasi birliğini savunan bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Pan-Slavist düşünürlerin, Slav halklarının ortak bir geçmişe, kültüre ve dile sahip olduğu iddiası, Hobsbawm'ın "icat edilmiş gelenekler" kavramı bağlamında ele alındığında, bu birlik büyük ölçüde bir ideolojik inşa sürecinin ürünü olarak değerlendirilebilir, Pan-Slavist liderler ve entelektüeller, Slav halklarının geçmişteki bağlantılarını ve tarihsel miraslarını yeniden yorumlayarak, bir tür "ortak Slav kültürü" icat etmişlerdir. Bu süreçte Pan-Slavistler, Slav halklarının ortak tarihini vurgulayan mitler ve semboller yaratmışlardır. Hobsbawm'ın teorisine göre bu mitler ve semboller, Slav halklarının kendi aralarındaki farklılıkları aşarak ortak bir kimlik inşa etmelerine hizmet etmiştir. Ancak bu ortak kimlik, gerçek tarihsel bağlantılardan çok ideolojik bir inşa süreciyle oluşturulmuştur. Örneğin Jan Kollar ve diğer Pan-Slavist aydınlar, Slav halklarının ortak kültürel mirasını romantikleştirerek, ortak bir Slav birliği fikrini güçlendirmeye çalışmışlardır.

3.3.2.1 İcat Edilmiş Gelenekler ve Panslavizm'in Dayanakları

Hobsbawm, modern ideolojilerin ulus-devletlerin ihtiyaçlarına yanıt olarak geçmişe dayalı bir süreklilik algısı yaratmak için tarihsel bağları yeniden şekillendirdiğini savunur. Panslavizm de bu ideolojik araçları kullanarak, Slav halklarının ortak bir

¹³⁰ Eric Hobsbawm & Terence Ranger (Der.), *Geleneğin İcadı*, çev. Mehmet Murat Şahin (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006), 5-6.

geçmişe sahip olduğu iddiasını destekleyen semboller ve ritüeller geliştirmiştir. Özellikle 19. yüzyılda ortaya çıkan Pan-Slavist hareket, Slav halklarının tarihsel bağlarını vurgulayan mitler ve anlatılar yoluyla, “ortak Slav kültürü” yaratmayı hedeflemiştir. Ancak bu bağlar, çoğunlukla tarihsel gerçeklikten ziyade ideolojik bir çabanın ürünü olmuştur.¹³¹ Panslavizm’in tarihsel ve kültürel dayanakları da bu bağlamda büyük ölçüde ideolojik bir yeniden kurgulama sürecine dayanır.

3.3.2.2 Kiril ve Methodius Kardeşler: Tarihi Slav Birliği Miti

Panslavizm’in sembolik temelinde yer alan Kiril ve Methodius kardeşler, Slav halklarının dilsel ve kültürel birliğinin en önemli temsilcileri olarak sunulmuştur. 9. yüzyılda Slav dilleri için Glagolitik alfabe¹³² geliştiren ve İncil’i Eski Slavcaya çeviren bu iki figür, Slav halklarının Hristiyanlaşmasında ve Doğu Roma’nın kültürel etkisinin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.¹³³ Ancak Pan-Slavist ideologlar, Kiril ve Methodius’un bu tarihsel katkılarını abartarak, Slav halklarının tarihsel ve kültürel birliğinin sembolleri haline getirmiştir. Hobsbawm’a göre, bu tür figürler, modern siyasi ve ideolojik hedeflere hizmet eden icat edilmiş geleneklerin bir parçasıdır.¹³⁴

Doğu Avrupa tarihi uzmanı Dennis Hupchick, bu tarihsel süreci şöyle değerlendirmektedir:

¹³¹ Hobsbawm & Ranger, *Geleneğin İcadı*, 5-6.

¹³² Glagolitik alfabe, 9. yüzyılda Bizans misyonerleri Aziz Kiril ve Methodius tarafından, Slav dillerini yazılı hale getirmek amacıyla oluşturulmuş ilk Slav alfabesidir. Yaklaşık 40 harften oluşan bu alfabe, karakteristik yuvarlak ve geometrik şekilleriyle tanınmaktadır. Kiril alfabesinin öncülü olan Glagolitik alfabe, özellikle Hırvatistan’ın bazı bölgelerinde 19. yüzyıla kadar dini metinlerde kullanılmaya devam etmiştir. Bu alfabe, Slav kültürel kimliğinin oluşumunda ve Hristiyanlığın Slavlar arasında yayılmasında önemli bir araç olarak işlev görmüştür.

¹³³ Konstantin Nikolayevich Leontiev, *Doğu, Rusya ve Slavlık*, çev. Mehmet Yılmaz, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 37-40.

¹³⁴ Hobsbawm & Ranger, *Geleneğin İcadı*, 5-6.

“19. yüzyılda, Kiril ve Methodius figürleri, farklı dini geleneklere mensup Slav toplulukları arasında ortak kültürel semboller olarak öne çıkmaya başlamıştır. Geleneksel olarak Ortodoks Slav kültüründe önemli yeri olan bu tarihsel kişilikler, modern dönemde Katolik Çek ve Hırvat entelektüelleri tarafından da kültürel miras tartışmalarına dahil edilmiştir. Bu durum, tarihsel referansların modern kültürel kimlik inşa süreçlerinde nasıl yeniden yorumlanabildiğini gösteren önemli bir örnektir”¹³⁵

Orta Avrupa’daki milliyetçilik hareketleri üzerine araştırmalarıyla tanınan Alexander Maxwell’in çalışmaları, 19. yüzyıl Pan-Slavist söyleminde Kiril ve Methodius figürlerinin işlevsel rolüne ışık tutmaktadır. Maxwell’in analizine göre,

“19. yüzyılın Pan-Slavist entelektüelleri, Kiril ve Methodius’un tarihsel mirasını, farklı siyasi ve kültürel geleneklere sahip Slav toplulukları arasında ortak bir kültürel bağ kurma girişiminin parçası olarak yeniden yorumlamışlardır. Bu süreçte, 9. yüzyıldaki filolojik ve dini faaliyetler, modern dönemdeki kültürel ve potansiyel politik birlik arayışlarını destekleyecek şekilde tarihsel anlatıya dahil edilmiştir. Bu yaklaşım, Hobsbawm’ın tarihsel süreklilik algısı oluşturmaya yönelik çabaları tanımladığı “icat edilmiş gelenekler” kavramı çerçevesinde değerlendirilebilir.”¹³⁶

Bu noktada, Panslavizm’in Kiril ve Methodius’un tarihsel figürlerini kullanması, tamamen bir uydurma değil, ancak seçici bir tarih okumasına dayanan bir yeniden yorumlama olarak görülebilir. Bu yeniden yorumlama, modern dönemde bir Slav birliği fikrini meşrulaştırmak için tarihsel figürleri araçsallaştırmıştır.

3.3.2.3 Doğu Roma Mirası ve Pan-Slavist Kimlik

Doğu Roma İmparatorluğu, Pan-Slavist düşüncede Slav halklarının tarihsel birliğinin temel sembollerinden biri olarak ele alınmıştır. Bu sembolik kullanım, özellikle Çarlık Rusya’nın kendisini “Üçüncü Roma” olarak konumlandırma çabasında belirgin şekilde görülmektedir. Bu yaklaşım, İstanbul’un 1453’te Osmanlı Devleti tarafından

¹³⁵ Hupchick, *Balkanlar: İki Dünya Arasında Bir Tarih*, 213.

¹³⁶ Alexander Maxwell, “Effacing Panslavism: Linguistic Classification and Historiographic Misrepresentation” *Nationalities Papers*, (43(5), 694-714, 2015), 142.

fethinden sonra, Ortodoks Hristiyanlığın merkezinin Moskova'ya taşındığı ve Rusya'nın Bizans'ın siyasi ve dini mirasçısı olduğu iddiasına dayanmaktadır.

Konstantin Leontiev, Doğu Roma'nın merkeziyetçi yönetim anlayışını ve Hristiyanlık mirasını Slav halklarının kültürel dayanışmasını güçlendiren bir model olarak sunmuştur. Leontiev'e göre, Doğu Roma'nın mirası, Slav halklarının hem tarihsel bir bağa sahip olduğunu hem de bu bağın modern kimlik inşasında güçlü bir dayanak oluşturduğunu gösterir.¹³⁷ Ancak bu yaklaşım, Hobsbawm'ın teorisine uygun olarak, geçmişin ideolojik bir araç haline getirilmesiyle şekillenmiştir.

Pan-Slavist liderler, Doğu Roma mirasını, Slav halklarının tarihsel olarak bir arada olduklarını kanıtlayan bir sembol olarak kullanmışlardır.¹³⁸ Bu süreç, tarihsel gerçeklikten çok modern siyasi hedeflere uygun bir şekilde yeniden kurgulanan anlatılarla şekillenmiştir.¹³⁹

Bizans ve Slav dünyası arasındaki ilişkiler konusunda önemli çalışmalar yapan tarihçi Dimitri Obolensky, *"Bizans Milletler Topluluğu"* (The Byzantine Commonwealth) adlı eserinde bu tarihsel etkileşimlerin karmaşık doğasını incelemektedir. Obolensky'nin araştırmalarına göre,

"Orta Çağ'da Bizans İmparatorluğu'nun Ortodoks Slav toplulukları üzerinde dini, kültürel ve kurumsal düzeylerde çeşitli etkileri olmuştur. Bununla birlikte, 19. yüzyılda Rus entelektüel ve siyasi çevrelerinde yeniden formüle edilen 'Üçüncü Roma' kavramı, bu tarihsel etkileşimlerin seçici bir okumasını"

¹³⁷ Leontiev, *Doğu, Rusya ve Slavlık*, 35.

¹³⁸ Panslavizm'de Doğu Roma mirasının sembolik kullanımı özellikle Ortodoks Kilisesi geleneği, Kiril alfabesi ve imparatorluk sembolleri üzerinden şekillenmiştir. Çift başlı kartal, imparatorluk törenleri ve "Kayser" unvanı gibi Doğu Roma'ya ait unsurlar, bilinçli olarak ön plana çıkarılmıştır. Bu süreçte Doğu Roma'nın çok uluslu yapısı, Slav-Bizans çatışmaları ve Katolik Slavların varlığı gibi tarihsel gerçekler göz ardı edilmiş, bunun yerine modern siyasi hedeflere uygun seçici bir tarih okuması benimsenmiştir. Bkz. Dimitri Obolensky, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500-1453*, (Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press, 2000), 272-289.

¹³⁹ Hobsbawm & Ranger, *Geleneğin İcadı*, 10-11.

yansıtmaktadır. Bu tarihsel anlatı, modern dönemin jeopolitik koşullarında yeni anlamlar kazanmış ve çağdaş siyasi söylemlere entegre edilmiştir.”¹⁴⁰

Pan-Slavist liderler, Doğu Roma mirasını, Slav halklarının tarihsel olarak bir arada olduklarını kanıtlayan bir sembol olarak kullanmışlardır. Ancak bu tarihsel anlatının sorunlu yanları vardır. Zira Bizans İmparatorluğu, çok uluslu bir yapıya sahipti ve sadece Slavları değil, Rumları, Ermenileri, Süryanileri ve diğer birçok etnik grubu bünyesinde barındırmaktaydı. Dahası, Bizans’ın Slav halklarıyla ilişkisi her zaman olumlu olmamış, tarih boyunca çeşitli çatışmalar yaşanmıştı.

Panslavizm’in Doğu Roma mirasını kullanma biçimi, hem Anderson’ın “hayali cemaatler” hem de Hobsbawm’ın “icat edilmiş gelenekler” kavramları çerçevesinde değerlendirilebilir. Çarlık Rusya özelinde, bu tarihsel anlatı modern jeopolitik hedeflere meşruiyet kazandırmak için kullanılmıştır. Bu süreç, tarihsel gerçeklikten çok modern siyasi hedeflere uygun bir şekilde yeniden kurgulanan anlatılarla şekillenmiştir.

Bu teorik çerçeve, Panslavizm’in Balkanlar’daki milliyetçilik hareketlerine etkisini ve özellikle Çarlık Rusya’nın bölgedeki siyasi etkisini meşrulaştırma çabalarını anlamamız açısından kritik öneme sahiptir. Doğu Roma mirasının Pan-Slavist söylemde kullanılması, modern milliyetçiliğin tarihsel sembolleri nasıl seçici ve pragmatik bir şekilde kullanabildiğinin çarpıcı bir örneğini oluşturmaktadır.

3.3.2.4 Slav Dilleri ve Ortak Kimlik Söylemi

Slav dillerinin ortak bir kökene sahip olduğu fikri, Panslavizm’in birleştirici söyleminin temel taşlarından biri olmuştur. Slav dilleri arasındaki dilsel yakınlık, bu halkların tarihsel olarak bir bütünlük içinde olduklarına dair güçlü bir sembol olarak sunulmuştur. Pan-Slavist ideologlar, Slav dillerini birleştirici bir unsur olarak vurgulayarak, Slav halklarının ortak bir kültürel mirasa sahip olduğu iddiasını güçlendirmiştir. Ancak bu söylem, Slav halklarının tarihsel farklılıklarını ve bağımsız gelişim süreçlerini büyük ölçüde görmezden gelir.¹⁴¹

¹⁴⁰ Obolensky, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500-1453*, 272-289.

¹⁴¹ Leontiev, *Doğu, Rusya ve Slavlık*, 39.

Hobsbawm'ın "icat edilmiş gelenekler" teorisi bağlamında, Slav dillerinin ortak bir kökene dayandırılması, modern ideolojik ihtiyaçlara yanıt veren bir yeniden kurgulama olarak değerlendirilmelidir. Slav halklarının farklı imparatorluklar altında bağımsız gelişmiş olmaları, bu birliğin doğal bir olgu değil, ideolojik bir hedef olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.¹⁴²

3.3.2.5 Panslavizm'in İdeolojik Yapısı ve Sınırları

Panslavizm'in tarihsel ve kültürel boyutları, Slav halklarının çeşitliliğini görmezden gelen bir ideolojik projedir. Bu projede Kiril ve Methodius kardeşler, Doğu Roma mirası ve Slav dillerinin ortak kökeni gibi unsurlar stratejik olarak kullanılmıştır. Ancak bu unsurlar, tarihsel gerçeklikten çok, modern ulus-devletlerin kimlik inşasında ideolojik araçlar olarak işlev görmüştür. Hobsbawm'ın teorisi, Panslavizm gibi ideolojik hareketlerin, tarihsel figürler ve anlatılar aracılığıyla modern siyasi hedeflere nasıl hizmet ettiğini anlamak için güçlü bir çerçeve sunar.

Hobsbawm'ın teorisi, aynı zamanda Panslavizm'in karşılaştığı sınırlamaları ve zorlukları anlamamıza da yardımcı olur. Slav halkları arasındaki tarihsel ve kültürel farklılıklar, Pan-Slavist ideolojinin sunduğu birliğin gerçek anlamda bir "icat" olduğunu ortaya koyar. Farklı Slav halkları, kendi ulusal kimliklerini inşa etme süreçlerinde, Pan-Slavist ideolojinin sunduğu "ortak Slav kimliği"ni tam anlamıyla benimsememişlerdir. Bu da, Hobsbawm'ın "icat edilmiş gelenekler" kavramının sınırlarını gösterir.

Örneğin Polonyalılar, Sırp ve Bulgarlar gibi farklı Slav halkları, kendi ulusal kimliklerini güçlendirme çabası içinde, Pan-Slavist birliğin sunduğu ortak tarih ve kültür mitosunu kabul etmekte zorlanmışlardır. Bu Hobsbawm'ın teorisinde de belirtildiği gibi, icat edilen geleneklerin her zaman başarılı olamayabileceği gerçeğine işaret eder.

Sonuç olarak Eric Hobsbawm'ın teorisi, Panslavizm'in tarihsel ve kültürel boyutlarını anlamak için güçlü bir analitik çerçeve sağlar. Panslavizm, Slav halklarının ortak bir geçmişe ve kültüre sahip olduğu iddiasını merkeze almış, ancak bu iddia büyük ölçüde ideolojik bir inşa sürecine dayandırılmıştır. Slav halklarının tarihsel, dilsel ve kültürel

¹⁴² Hobsbawm & Ranger, *Geleneğin İcadı*, 6.

farklılıkları, Panslavizm'in bir ideoloji olarak sınırlarını belirlerken, Hobsbawm'ın analizleri, bu tür ideolojik hareketlerin modern ulus-devletlerin ihtiyaçlarına nasıl yanıt verdiğini daha iyi anlamamıza olanak tanımaktadır.

3.3.3 İcat Edilmiş Gelenekler Kavramı ve Panslavizm'in Değerlendirilmesi

Eric Hobsbawm'ın "icat edilmiş gelenekler" kavramı, Panslavizm'in tarihsel ve kültürel boyutlarını incelemek için güçlü bir analitik araç sunar. Hobsbawm modern ulus-devletlerin, tarihsel bir süreklilik yanılsaması yaratarak toplumsal kimlik inşa etmek amacıyla gelenekleri bilinçli bir şekilde yeniden oluşturduğunu belirtir. Bu çerçevede Panslavizm, Slav halklarının tarihsel ve kültürel birliğini vurgulayan semboller, ritüeller ve figürler yoluyla bir "ortak Slav kimliği" inşa etmiştir. Ancak bu kimlik, çoğunlukla gerçek tarihsel bağlardan ziyade ideolojik bir çabanın ürünü olarak şekillenmiştir.

Pan-Slavist liderler ve düşünürler, Slav halklarının geçmişte bir arada olduklarına dair güçlü bir anlatı yaratmak için tarihsel şahsiyetlerden ve sembollerden yararlanmışlardır. Özellikle Kiril ve Methodius kardeşler, Slav halklarının dilsel ve kültürel birliğini temsil eden semboller haline getirilmiştir. 9. yüzyılda Slav dilleri için Glagolitik alfabeyi geliştiren ve İncil'i Eski Slavcaya çeviren bu iki kişi, Slav halklarının kültürel gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Ancak Panslavizm, Kiril ve Methodius'un bu tarihsel katkılarını ideolojik hedefler doğrultusunda abartarak, onları Slav halklarının tarihsel birliğinin kanıtı olarak sunmuştur. Hobsbawm'ın teorisine göre, bu tür tarihsel şahsiyetlerin rolleri, modern siyasi hedeflere hizmet eden romantik anlatıların temel taşlarını oluşturur.

Doğu Roma İmparatorluğu da Panslavizm'in tarihsel referanslarından biri olarak kritik bir rol üstlenmiştir. Konstantin Leontiev, Doğu Roma'nın güçlü merkezîyetçi yapısını ve Hristiyanlık mirasını Slav halklarının kültürel dayanışması için bir model olarak değerlendirmiştir. Pan-Slavist düşünürler, Doğu Roma mirasını Slav halklarının tarihsel bağlarının bir simgesi olarak kullanmış ve bu mirası Slav halklarının ortak bir kimlik oluşturması için ideolojik bir araç haline getirmiştir. Ancak bu anlatı, Slav halklarının farklı kültürel, dilsel ve siyasi bağlamlarda geliştiği gerçeğini büyük ölçüde göz ardı etmektedir. Bu durum, Panslavizm'in tarihsel gerçekliklerden kopuk bir söylem inşa ettiğini ortaya koyar.

Slav dillerinin ortak bir kökene sahip olduğu iddiası, Pan-Slavist söylemin bir diğer temel dayanağıdır. Slav dilleri arasındaki benzerlikler, Slav halklarının tarihsel bir birlik içinde olduklarına dair bir kanıt olarak sunulmuş; bu anlatı, Slav halklarının farklılıklarını ve bağımsız gelişim süreçlerini büyük ölçüde görmezden gelmiştir. Hobsbawm'ın icat edilmiş gelenekler kavramı bağlamında, Slav dillerinin birleştirici bir unsur olarak kullanılmasının, ideolojik bir yeniden kurgulama sürecinin parçası olduğu anlaşılmaktadır. Slav halklarının farklı imparatorluklar altında gelişmiş olması, Panslavizm'in bu birleştirici iddialarını tarihsel olarak zayıflatmıştır.

Panslavizm'in ortak Slav kimliği yaratma çabası, modernleşme süreçleri ve ulusal kimliklerin bağımsızlaşmasıyla çelişmiş; bu durum, Pan-Slavist birliğin tam anlamıyla hayata geçirilmesini engellemiştir. Hobsbawm'ın teorisi, bu ideolojik hareketin nasıl şekillendiğini ve modern ulus-devletlerin kimlik inşasında tarihsel anlatıların nasıl araçsallaştırıldığını anlamamıza yardımcı olur. Panslavizm'in tarihsel figürlere ve sembollere dayalı söylemi, modern ideolojik ihtiyaçlara hizmet eden bir araç olarak işlev görmüştür.

Sonuç olarak Panslavizm, Slav halklarının tarihsel ve kültürel bağlarını yeniden yorumlayarak bir birlik inşa etmeye çalışmıştır. Ancak bu birlik, büyük ölçüde icat edilmiş gelenekler üzerine kurulmuş ve tarihsel gerçekliklerden çok ideolojik hedeflere dayanmıştır. Slav halklarının tarihsel, dilsel ve kültürel çeşitliliği, Panslavizm'in bu birleştirici söylemini sınırlandırmış ve hareketin zayıflıklarını açığa çıkarmıştır. Hobsbawm'ın icat edilmiş gelenekler teorisi, Panslavizm'in bu süreçteki işleyişini analiz etmek için etkili bir araç sağlamaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, Balkanlar'da Pan-Slavizm'in tarihsel kökenlerini, dönüşüm sürecini ve Slav halkları üzerindeki kültürel-siyasi etkilerini çok boyutlu bir analizle ele almayı amaçlamıştır. Çalışmanın genel değerlendirmesinde, her bir bölümün ortaya koyduğu temel dinamikler ve teorik katkılar aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

İlk bölümde, milliyetçiliğin feodal düzenin çözülmesi, merkezi monarşilerin yerini modern ulus-devlet sisteminin alması sürecindeki rolü incelenmiştir. Feodalizmin çöküşü, kentleşme, ticaretin genişlemesi ve kapitalizmin ortaya çıkışı, milliyetçilik düşüncesinin filizlenmesi için uygun bir zemin hazırlamıştır. Burjuva sınıfının iktidar mücadelesinde milliyetçilik, ulusal kimlik inşasının bir aracı olarak ortaya çıkmış; feodal devlet anlayışının yerini, modern ulus-devletin kültürel ve ekonomik dinamikleri almıştır. Bu bölüm, ulus kavramının tarihsel sürecini nesnel veriler ışığında ortaya koyarken, ulusal bilincin oluşumundaki sosyo-ekonomik dönüşümlerin altını çizmektedir.

İkinci bölümde, Panslavizm'in düşünsel temelleri, 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesi ile 19. yüzyıl Romantizmi'nin kesişiminde şekillenmiştir. Johann Gottfried Herder'in "Slav halklarının insanlığın geleceğinde önemli bir rol oynayacağı" öngörüsü, Pan-Slavist düşüncenin felsefi temellerini oluşturmuştur. Alman Romantizminin milletleri organik bir topluluk olarak gören ve her milletin kendine özgü bir ruha (Volksgeist) sahip olduğunu savunan fikirleri, Pan-Slavist düşünürlere ilham kaynağı olmuştur. Hegel'in tarih felsefesi ve "Volksgeist" kavramı, Pan-Slavist düşünürlerin Slav kimliğini teorileştirmesinde önemli rol oynamıştır.

Panslavizm, etimolojik olarak Yunanca kökenli "pan-" (tüm, bütün) ön eki ile "Slav" kelimesinin birleşiminden oluşmaktadır. Terimin ilk olarak 1826 yılında Çek filozof Jan Kollár tarafından kullanıldığı düşünülmektedir. Kollár'ın 1824'te yayımladığı "*Slava'nın Kızı*" adlı eseri, tüm Slav halklarının ortak bir geçmişi paylaştığı fikrini yaygınlaştırmış ve Slav dayanışmasının önemini vurgulamıştır.

Panslavizm, 19. yüzyılda Aydınlanma düşüncesinin etkisi altında filolojik bir ilgi alanı olarak doğmuş, Romantizm akımının da ivmesiyle kültürel bir harekete dönüşmüş ve yüzyılın ikinci yarısında jeopolitik rekabet ve milliyetçiliklerin yükselişiyle

siyasallaşarak Avrupa tarihinin seyrini derinden etkilemiştir. Bu süreçte hem Slav halklarının kimlik oluşturma mücadeleleri hem de büyük güçlerin, bilhassa Rusya'nın, bölgesel güç olma hedefleri hareketin rotasını belirlemiştir.

Kültürel Panslavizm, 18. yüzyılın son çeyreğinde Doğu Avrupa'nın Katolik Slav halkları arasında filoloji temelli entelektüel bir akım olarak doğmuştur. Çek filolog Josef Dobrovský (1753-1829) erken dönem Pan-Slavist aydınların en önemli temsilcisidir. Dobrovský, Slav dillerinin karşılaştırmalı incelemelerine girişmiş ve bu dillerin ortak kökenini bilimsel verilerle ortaya koymuştur. Slovak şair Ján Kollár (1793-1852) ise, Dobrovský'nin ardılı olarak, Panslavizm'i salt filolojik bir uğraş olmaktan çıkarmıştır. Kollár'ın idealize ettiği Slav birliği anlatısı, aynı zamanda kültürel talepleri siyasi hak arayışlarıyla ilişkilendiren milliyetçi bir içerik taşımaktadır.

Siyasi Panslavizm, 1848 devrimleriyle birlikte güç kazanmıştır. Bu dönemde aydınlar ve siyasetçiler artık kültürel hak taleplerini yeterli bulmamakta, Slav halklarının yönetimde temsil edilmesini, hatta kendi ulus-devletlerini kurmasını talep etmektedir. 1848'de Prag'da düzenlenen Slav Kongresi, tam da böyle bir ortamda toplanmıştır. Bu kongrede Çek tarihçi František Palacký'nin önerdiği "Avusturya federalizmi" fikri öne çıkmış, ancak kongrenin kararları Avusturya yönetimini pek etkilememiştir.

Rus düşünür Nikolay Danilevskiy (1822-1885) Panslavizm'in siyasallaşma sürecinde kilit bir rol oynamıştır. Danilevskiy "Rusya ve Avrupa" (1871) adlı eserinde tarihin her birinin kendi medeniyetini ürettiği kültürel-etnik birimler tarafından yönlendirildiğini, Slav-Rus dünyasının da orijinal bir medeniyet inşa etmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre Avrupa'nın karşısında konumlanan Slav-Rus medeniyetinin önderi ve koruyucusu olarak Rusya öne çıkmaktadır.

Panslavizm'in dönüşümünde önemli bir kırılma noktası olarak Kırım Savaşı (1853-1856) öne çıkmaktadır. Savaş öncesinde Rusya, Balkanlar'da nüfuzunu artırmak için Panslavizm ideolojisini aktif bir şekilde kullanmaktaydı. Çar I. Nikolay, Osmanlı Devleti'ni "hasta adam" olarak nitelendirirken, Pan-Slavist söylemi Balkanlardaki Rus çıkarlarına hizmet edecek şekilde araçsallaştırıyordu.

Kırım Savaşı, Panslavizm'in siyasi ve askeri bir güç olarak sınındığı bir dönüm noktası olmuştur. Çarlık Rusya'nın Balkanlardaki Pan-Slavist hedefleri, İngiltere ve Fransa'nın desteğini alan Osmanlı İmparatorluğu karşısında başarısızlığa uğramıştır. 1856 Paris Antlaşması, Çarlık Rusya için ağır koşullar içermekteydi. Karadeniz'in tarafsızlaştırılması ve Besarabya'nın kaybı, ülkenin güney sınırlarını zayıflatmıştı. Eflak ve Boğdan üzerindeki hakların kaldırılması ise Balkanlardaki kazanımları silmişti. Paris Antlaşması sonrasında Rusya, Balkanlarda daha temkinli ve uzun vadeli bir strateji izlemeye başlamıştır. Askeri seçenekler yerine kültürel nüfuz ve diplomasi ön plana çıkmıştır. Eğitim, basın-yayın ve kilise faaliyetlerinin artmasıyla Rus dili ve kültürünün bölgede yaygınlaşması sağlanmıştır. Bu süreçte Balkan milliyetçiliklerini Rus çıkarlarıyla uyumlu hale getirmek ve bölgesel krizlerden faydalanmak temel hedefler olmuştur. Sonuçta Panslavizm, emperyalist vizyondan ziyade Balkanların kültürel ve siyasi dönüşümüne sirayet eden bir akım niteliği kazanmıştır.

Üçüncü bölümde, Panslavizm modern milliyetçilik kuramları çerçevesinde yeniden ele alınmış; Benedict Anderson'ın "Hayali Cemaatler", Ernest Gellner'in modernleşme teorisi ve Eric Hobsbawm'ın "İcat Edilmiş Gelenekler" kavramları temelinde detaylı analiz yapılmıştır.

Benedict Anderson'ın "Hayali Cemaatler" teorisi, Panslavizm'in Slav halkları arasında ortak bir kimlik ve topluluk bilinci oluşturma çabalarını anlamak için güçlü bir teorik çerçeve sunar. Panslavizm, dil ve kültür aracılığıyla bir Slav topluluğu hayal etmeye çalışmış, bu süreçte basın ve edebiyat önemli araçlar olmuştur. Anderson'ın "matbaa kapitalizmi" kavramı, Pan-Slavist düşüncenin gelişim sürecini anlamada kilit bir rol oynar. Slav dillerinin benzerliği ve Kiril Alfabesinin ortak kullanımı, matbaa ürünlerinin halklar arasında kolayca dolaşmasını sağlamış ve topluluklar arasındaki iletişimde büyük bir ivme yaratmıştır.

Ernest Gellner'in modernleşme teorisi, modern ulusların ortaya çıkışında eğitim ve sanayileşme süreçlerinin kritik bir rol oynadığını vurgular. Panslavizm, Slav halklarının modernleşme süreçlerinde bir kimlik inşa aracı olarak ortaya çıkmış ve bu süreçlere entegre olmuştur. 19. yüzyıl boyunca Slav halkları, farklı imparatorluklar altında yaşarken, ulusal kimliklerinin inşası açısından modernleşme süreçlerinden etkilenmişlerdir. Sanayileşme ve eğitimdeki reformlar, ulus inşası süreçlerine hız

kazandırmış ve Panslavizm gibi geniş kapsamlı hareketlerin gelişmesine olanak sağlamıştır.

Eric Hobsbawm'ın "İcat Edilmiş Gelenekler" kavramı, Panslavizm'in tarihsel ve kültürel boyutlarını incelemek için güçlü bir analitik araç sunar. Pan-Slavist liderler ve düşünürler, Slav halklarının geçmişte bir arada olduklarına dair güçlü bir anlatı yaratmak için tarihsel şahsiyetlerden ve sembollerden yararlanmışlardır. Özellikle Kiril ve Methodius kardeşler, Slav halklarının dilsel ve kültürel birliğini temsil eden semboller haline getirilmiştir. Doğu Roma İmparatorluğu da Panslavizm'in tarihsel referanslarından biri olarak kritik bir rol üstlenmiştir. Konstantin Leontiev, Doğu Roma'nın güçlü merkezî yapısını ve Hristiyanlık mirasını Slav halklarının kültürel dayanışması için bir model olarak değerlendirmiştir.

Araştırmamız, Panslavizm'i sadece belirli bir tarihsel döneme ait bir oluşum olarak değil, aynı zamanda modern milliyetçilik teorileri çerçevesinde şekillenen ve farklı bağlamlarda yeniden yorumlanması gereken çok katmanlı bir ideolojik yapı olarak değerlendirmektedir. Araştırmamızın literatüre başlıca katkıları şunlardır:

1. Milliyetçilik ve Panslavizm İlişkisinin Yeniden Değerlendirilmesi: Milliyetçiliğin genel tarihsel gelişimi ile Panslavizm'in özgül gelişimini bir arada inceleyerek, bu iki olgu arasındaki karşılıklı etkileşimi daha kapsamlı bir şekilde ortaya koyduk.
2. Teorik Çerçevenin Genişletilmesi: Benedict Anderson, Ernest Gellner ve Eric Hobsbawm'ın teorilerini bir arada kullanarak, Panslavizm'in farklı boyutlarını (kültürel, siyasi, tarihsel) bütünsel bir yaklaşımla analiz ettik. Bu çok boyutlu teorik çerçeve, ideolojinin daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlamıştır.
3. Kırım Savaşı'nın Panslavizm Üzerindeki Etkisinin Vurgulanması: Kırım Savaşı'nın Panslavizm'in gelişimi ve dönüşümü üzerindeki kritik rolünü ayrıntılı bir şekilde inceleyerek, bu tarihsel olayın ideolojik hareketler üzerindeki etkisini daha net bir şekilde ortaya koyduk.
4. Panslavizm'in "İcat Edilmiş Gelenekler" Bağlamında Analizi: Özellikle Kiril ve Methodius kardeşler ve Doğu Roma mirası gibi tarihsel referansların Pan-Slavist söylemde nasıl kullanıldığını inceleyerek, ideolojinin sembolik ve mitsel boyutlarını daha derinlemesine analiz ettik.

Bu araştırma, kapsamlı bir analiz sunmakla birlikte, bazı sınırlılıklar içermektedir:

1. Slav Halklarının Ayrı Ayrı İncelenmemesi: Her bir Slav topluluğunun (Çekler, Slovaklar, Sırp, Hırvatlar, Bulgarlar vb.) Panslavizm'i nasıl yorumladığı ve kendi ulusal hareketlerine nasıl entegre ettiği ayrı çalışmaları gerektiren geniş bir araştırma alanıdır. Çalışmamız bu spesifik analizleri yeterince derinleştirememiştir.
2. Dini Boyutun Sınırlı İncelenmesi: Panslavizm'in Katolik Slavlar ile Ortodoks Slavlar arasındaki farklı algılanış biçimleri ve bu mezhepsel ayrımın ideolojinin yayılmasına etkisi yeterince incelenememiştir. Özellikle Polonya örneğinde görüldüğü gibi, Katolik Slavların Panslavizm'e yaklaşımı ile Ortodoks Slavların yaklaşımı arasındaki farkların detaylı analizi, çalışmanın kapsamı dışında kalmıştır.
3. Rusya Dışındaki Pan-Slavist Merkezlerin Yeterince İncelenmemesi: Çalışmamız ağırlıklı olarak Rus Panslavizm'i üzerinde durmuş, Prag, Zagreb veya Belgrad gibi diğer önemli Pan-Slavist merkezlerdeki gelişmeleri yeterince derinlemesine inceleyememiştir.
4. Çağdaş Yansımaların Sınırlı Analizi: Panslavizm'in günümüz Balkan ve Doğu Avrupa siyasetindeki yansımaları ve modern milliyetçi hareketlerle ilişkisi, çalışmamızın kapsamı dışında kalmıştır.

Araştırmamızın bulgularına dayanarak, gelecekteki çalışmaların aşağıdaki alanlara odaklanması önerilebilir:

1. Karşılaştırmalı Analizler: Farklı Slav halklarının Panslavizm'i nasıl algıladığı ve kendi ulusal hareketlerine nasıl entegre ettiği karşılaştırmalı olarak incelenebilir. Bu tür çalışmalar, Panslavizm'in çeşitli bağlamlardaki farklı tezahürlerini daha iyi anlamamıza katkı sağlayacaktır.
2. Dini Boyutun Derinleştirilmesi: Panslavizm'in dini boyutu, özellikle Ortodoks ve Katolik Slavlar arasındaki farklı algılanış biçimleri daha derinlemesine incelenebilir. Bu tür çalışmalar, ideolojinin yayılmasında dinin rolünü daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.
3. Kültürel ve Edebi Boyutun İncelenmesi: Panslavizm'in edebiyat, sanat ve müzik gibi kültürel alanlardaki yansımaları daha detaylı bir şekilde

araştırılabilir. Bu tür çalışmalar, ideolojinin toplumsal ve kültürel etkilerini daha kapsamlı bir şekilde anlamamıza katkı sağlayacaktır.

4. Çağdaş Yansımaların Analizi: Panslavizm'in günümüz Balkan ve Doğu Avrupa siyasetindeki yansımaları ve modern milliyetçi hareketlerle ilişkisi incelenebilir. Bu tür çalışmalar, tarihsel ideolojilerin çağdaş siyasi dinamikleri nasıl etkilediğini anlamamıza yardımcı olacaktır.
5. İdeolojik Transferler ve Etkileşimler: Panslavizm'in diğer milliyetçi ve bölgesel hareketlerle (Pan-Germenizm, Pan-Türkizm vb.) etkileşimi ve karşılıklı etkileri araştırılabilir. Bu tür karşılaştırmalı çalışmalar, ideolojik transferlerin ve etkileşimlerin dinamiklerini daha iyi anlamamıza katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma, milliyetçilik ve Panslavizm'in doğuşunu, gelişimini ve dönüşümünü kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Araştırmamız, milliyetçiliğin 18. yüzyıldan günümüze uzanan tarihsel gelişimini ortaya koyarken, Panslavizm'in düşünsel temellerini, ideolojik dönüşümünü ve modern milliyetçilik teorileri ışığında nasıl değerlendirilebileceğini analiz etmiştir. Kırım Savaşı'nın Panslavizm'in gelişimindeki kritik rolü vurgulanmış ve ideolojinin farklı boyutları (kültürel, siyasi, tarihsel) bütünsel bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Bulgularımız, Panslavizm'in başlangıçta kültürel bir hareket olarak ortaya çıktığını, ancak zamanla özellikle Çarlık Rusya'nın Balkanlardaki stratejik hedefleri doğrultusunda politik bir araca dönüştüğünü göstermektedir. Milliyetçilik teorileri bağlamında yaptığımız analiz, Panslavizm'in "hayali cemaat" inşa etme, modernleşme süreçlerine entegre olma ve "icat edilmiş gelenekler" yaratma açısından tipik bir milliyetçi hareket özelliği taşıdığını ortaya koymaktadır.

Çalışmamız, Panslavizm'i sadece tarihsel bir olgu olarak değil, aynı zamanda modern milliyetçilik teorileri ışığında analiz edilmesi gereken çok boyutlu bir ideolojik hareket olarak ele alarak literatüre katkı sağlamayı amaçlamıştır. Gelecekteki araştırmaların, Panslavizm'in farklı Slav toplulukları üzerindeki etkisini, dini boyutunu, kültürel ve edebi yansımalarını ve çağdaş izlerini daha derinlemesine incelemesi, bu karmaşık ideolojik hareketin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Bu bulgular, günümüz Balkanlarındaki etnik ve siyasi gerilimlerin tarihsel kökenlerini anlamak açısından değerli içgörüler sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akgün, Bilal. *Orta Avrupa 'da Milli Uyanış ve Dil*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018.
- Akşin, Sina, *Kısa 19. Yüzyıl Tarihi (1789-1914)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
- Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çev. İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları, 1983.
- Anzulovic, Branimir. *Heavenly Serbia: From Myth to Genocide*. New York: New York University Press, 1999.
- Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Ankara: TTK, 2003.
- Aydın, Mahir. "Doksanüç Harbi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 9 (1994): 498.
- Aydın, Mithat. "Kırım Savaşının Sebepleri". *Osmanlı Ansiklopedisi*. C. 2 (1999): 529.
- ."Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 25, no. 39 (2006): 101-111.
- Badem, Candan. *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Banac, Ivo. *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Ithaca: Cornell University Press, 1988.
- Behschnitt, Wolf Dietrich. *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830-1914*. Munich: Oldenbourg, 1980.
- Berend, Ivan T. *History Derailed: Central and Eastern Europe in the Long Nineteenth Century*. Berkeley, Calif: University of California Press, 2003.
- Berlin, Isaiah. *Vico and Herder: Two Studies in the History of Ideas*. London: Hogarth Press, 1976.
- Beydilli, Kemal. *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2007.
- Bora, Tanıl. *Milliyetçiliğin Kara Baharı*. İstanbul: Birikim Yayınları, 1995.
- Breuilly, John. *Nationalism and the State*. Manchester: Manchester University Press, 1993.

- Brubaker, Rogers. *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge: Harvard University Press, 1992.
- . *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Calhoun, Craig. *Milliyetçilik*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 2009.
- Crampton, Richard J. *Bulgaria*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Darkot, Besim. “Balkan”. *MEB İslâm Ansiklopedisi*. C. 2. Eskişehir: MEB Yayınları, 1997.
- Demiroğlu, Hasan. *Rusya'nın Balkan Siyaseti, Ortodoks Birliği ve Panславizm (Başlangıçtan 1876'ya Kadar)*. İstanbul: Selenge, 2022.
- Fadner, Frank. *Seventy years of Pan-Slavism in Russia: Karazin to Danilevskii 1800-1870*. Washington: Georgetown University Press, 1962.
- Gellner, Ernest. *Uluslar ve Ulusçuluk*. Çev. Büşra Ersanlı ve Günay Göksu Özdoğan. İstanbul: Hil Yayınları, 2013.
- Greenfeld, Liah. *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge: Harvard University Press, 1992.
- Greengrass, Mark. *1848: The Revolutionary Tide in Europe*, London: Macmillan, 1992.
- Gümüş, Musa. “Osmanlı Devleti'nde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması”. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi, 2008.
- Hobsbawm, Eric. *Milletler ve Milliyetçilik*. Çev. Osman Akinhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.
- Hobsbawm, Eric ve Terence Ranger (Der.). *Geleneğin İcadı*. Çev. Mehmet Murat Şahin. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006.
- Hosking, Geoffrey. *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, Çev. Kezban Acar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Hroch, Miroslav. *Avrupa'da Milli Uyanış: Toplumsal Koşulları ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*. Çev. Ayşe Özdemir. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

- Hupchick, Dennis P. *Balkanlar: İki Dünya Arasında Bir Tarih*. Çev. Barış Baysal. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2021.
- İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*. Çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Jelavich, Barbara. *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*. Çev. İ. Durdu, H. Koç ve G. Koç. İstanbul: Küre Yayınları, 2013.
- Jelavich, Charles ve Barbara Jelavich. *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*. Seattle: University of Washington Press, 1977.
- Judson, Pieter M. *The Habsburg Empire: A New History*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016.
- Jusdanis, Gregory. *Belated Modernity and Aesthetic Culture: Inventing National Literature*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2015.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. C. 6. Ankara: TTK, 2011.
- Karpat, Kemal H. *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. Çev. Recep Boztemur. Ankara: İmge Kitabevi, 2004.
- . *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Keleş, Erdoğan, "Kırım (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi", OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi) 23, (2008): 149-194.
- . "Rusya'nın Panslavizm Siyasetinin Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Layiha". *İLKE Dergi* 21 (2008): 126.
- Keyder, Çağlar. *Osmanlı'da Kapitalizm: Emperyalizm ve Tarımsal Üretim*. İstanbul: Yordam Kitap, 2017.
- Kılıçbay, Mehmet Ali. *Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti*. Ankara: İmge, 2005.
- . *Kimlikler Okyanusu*. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- Kimball, Stanley B. "The Austro-Slav Revival: A Study of Nineteenth-Century Literary Foundations". *Transactions of the American Philosophical Society, New Series*, vol. 63, no. 4, 1973.

- Kirschbaum, Stanislav. *A History of Slovakia: The Struggle for Survival*. New York: St. Martin's Griffin, 1995.
- Kohn, Hans. *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği*. Çev. Agah Oktay Güner. İstanbul: İlgı Yayınları, 2007.
- Köse, Osman. "1774 Küçük Kaynarca Andlaşması". Yayınlanmış Doktora Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2006.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.
- . *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Leontyev, Konstantin Nikolayevich. *Doğu, Rusya ve Slavlık*. Çev. Mehmet Yılmaz. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- MacKenzie, David. "Serbia as Piedmont and the Yugoslav Idea, 1804-1914". *East European Quarterly* 10(2) (1976): 153-182.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich. *Komünist Manifesto*. Çev. Muzaffer Erdost. Sol Yayınları, 2011.
- Maxwell, Alexander. *Choosing Slovakia: Slavic Hungary, the Czechoslovak Language and Accidental Nationalism*. London: Tauris Academic Studies, 2009.
- . "Effacing Panslavism: Linguistic Classification and Historiographic Misrepresentation". *Nationalities Papers* 43(5) (2015): 694-714.
- Melek, Mehmet. "19. Yüzyılda Çek Topraklarında Ulusal Uyanış". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 28, no. 3-4 (2012): 167-189.
- Mojzes, Paul. *Balkan Genocides: Holocaust and Ethnic Cleansing in the Twentieth Century*. Lanham, Md: Rowman & Littlefield, 2011.
- Obolensky, Dimitri. *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500-1453*. Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press, 2000.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Öğün, Süleyman Seyfi. *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.

- Özcan, Besim. *Kırım Savaşı'nda Mali Durum ve Teb'anın Harb Siyaseti (1853-1856)*.
Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay. 1997.
- Özkan, Ayşe. "Rus Çarı I. Nikolay Döneminde Balkanlar'da Pan-Slavizm Siyaseti".
Yayınlanmış Doktora Tezi. Trakya Üniversitesi, 2014.
- Palacký, František. *Çek Ulusunun Bohemya ve Moravya'daki Tarihi*. Çev. Gülayşe
Koçak. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- Pavlowitch, Stevan K. *Serbia: The History behind the Name*. London: Hurst, 2002.
- Petrovich, Michael B. *The Emergence of Russian Panslavism, 1856-1870*. New York:
Columbia University Press, 1956.
- Petrovich, Michael Boro. *A History of Modern Serbia, 1804-1918*. New York:
Harcourt Brace Jovanovich, 1976.
- Pinson, Mark. "Ottoman Colonization of the Crimean Tatars in Bulgaria, 1854-1862",
Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 1.
- Polanyi, Karl. *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. Çev. Ayşe
Buğra. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Poulantzas, Nicos. *Faşizm ve Diktatörlük*. Çev. Ahmet İnel. İstanbul: İletişim
Yayınları, 2004.
- Rabow-Edling, Susanna. *Slavophile Thought and the Politics of Cultural Nationalism*.
Albany: State University of New York Press, 2006.
- Renan, Ernest. *Ulus Nedir?*. Çev. Gökçe Yavaş. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016.
- Reynolds, Michael A. *Shattering Empires: The Clash and Collapse of the Ottoman
and Russian Empires, 1908-1918*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Seton-Watson, Hugh. *Nations and States: An Enquiry Into the Origins of Nations and
the Politics of Nationalism*. Boulder: Westview Press, 1977.
- Smith, Anthony D. *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*. Çev. Derya Kömürcü.
İstanbul: Everest Yayınları, 2002.
- . *Milliyetçilik: Kuram-İdeoloji-Tarih*. Çev. Mehmet Küçük. İstanbul: İletişim
Yayınları, 2013.

- Snyder, Timothy D. *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569-1999*. New Haven: Yale University Press, 2011.
- Stojančević, Vladimir. *Srbi i Bugari 1804-1878*. Novi Sad: Prometej, 1988.
- Todorov, Varban N. "Greek Federalism During the Nineteenth Century: Ideas and Projects". *East European Quarterly* 22(2) (1988): 155-162.
- Todorova, Maria. *Balkanları Tahayyül Etmek*. Çev. Dilek Şendil. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Trencsényi, Balázs & Michal Kopeček (Ed.). *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770-1945), Vol.1*. Budapest: Central European University Press, 2006.
- Türkgeldi, Ali Fuat. *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*. Ankara: TTK, 1987.
- Uçarol, Rıfat. "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 33 (2007): 519-520.
- . "Kırım Savaşı". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 25 (2002): 458.
- . *Siyasi Tarih*, İstanbul: Der Yayınları, 2000.
- Vatansever, Erhan. *Pan-Slavizm'den Rusya Federasyonu'na Rus Milliyetçiliği*. İstanbul: Şehir Yay., 2017.
- Vyšný, Paul. *Neo-Slavism and the Czechs*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Wallerstein, Immanuel & Étienne Balibar. *Irk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*. Çev. Nazlı Ökten. İstanbul: Metis Yayınları, 1995.
- Wolff, Larry. *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford, Calif: Stanford University Press, 1994.
- Yetişgin, Mehmet. "Kırım Savaşı Döneminde Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Faaliyetleri". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1, no. 16 (2004): 345-353.

EKLER

EK 1

EK 2

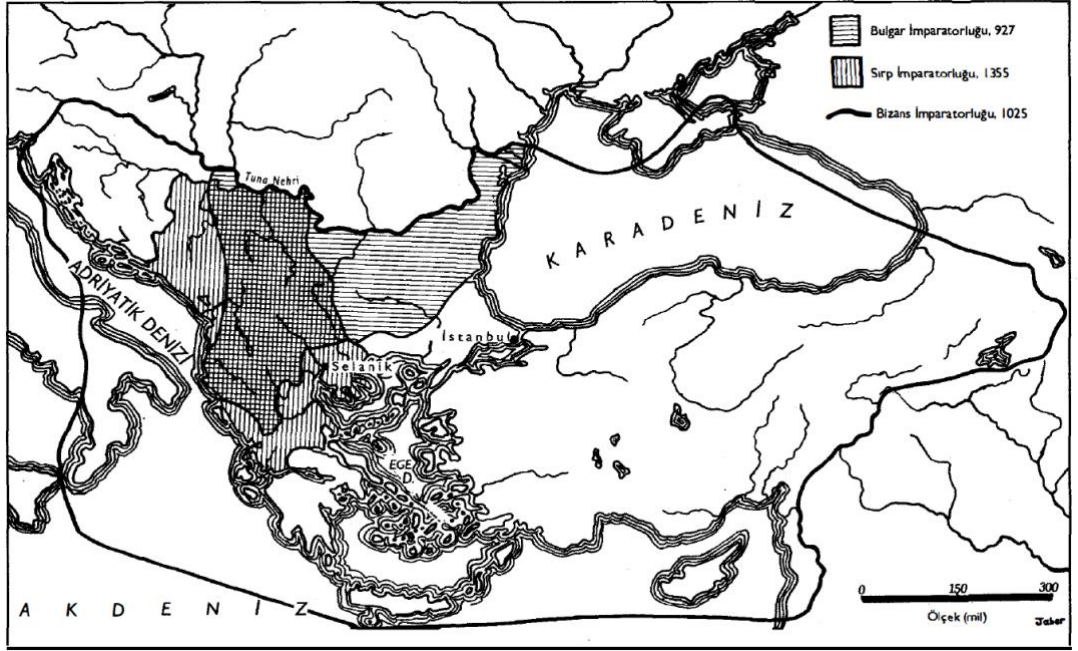

Harita 2: Tuna Bulgaristan'ı ve Balkanlar Fiziki Haritası.

Kaynak: Ergün Hasanoglu, 'Tuna Bulgaristanı ve Balkanlar',

<https://x.com/ergunhasanoglu/status/1771603361718038583> [23.13.2024].

EK 3

Harita 3: Ortaçağ'da Balkan imparatorlukları.

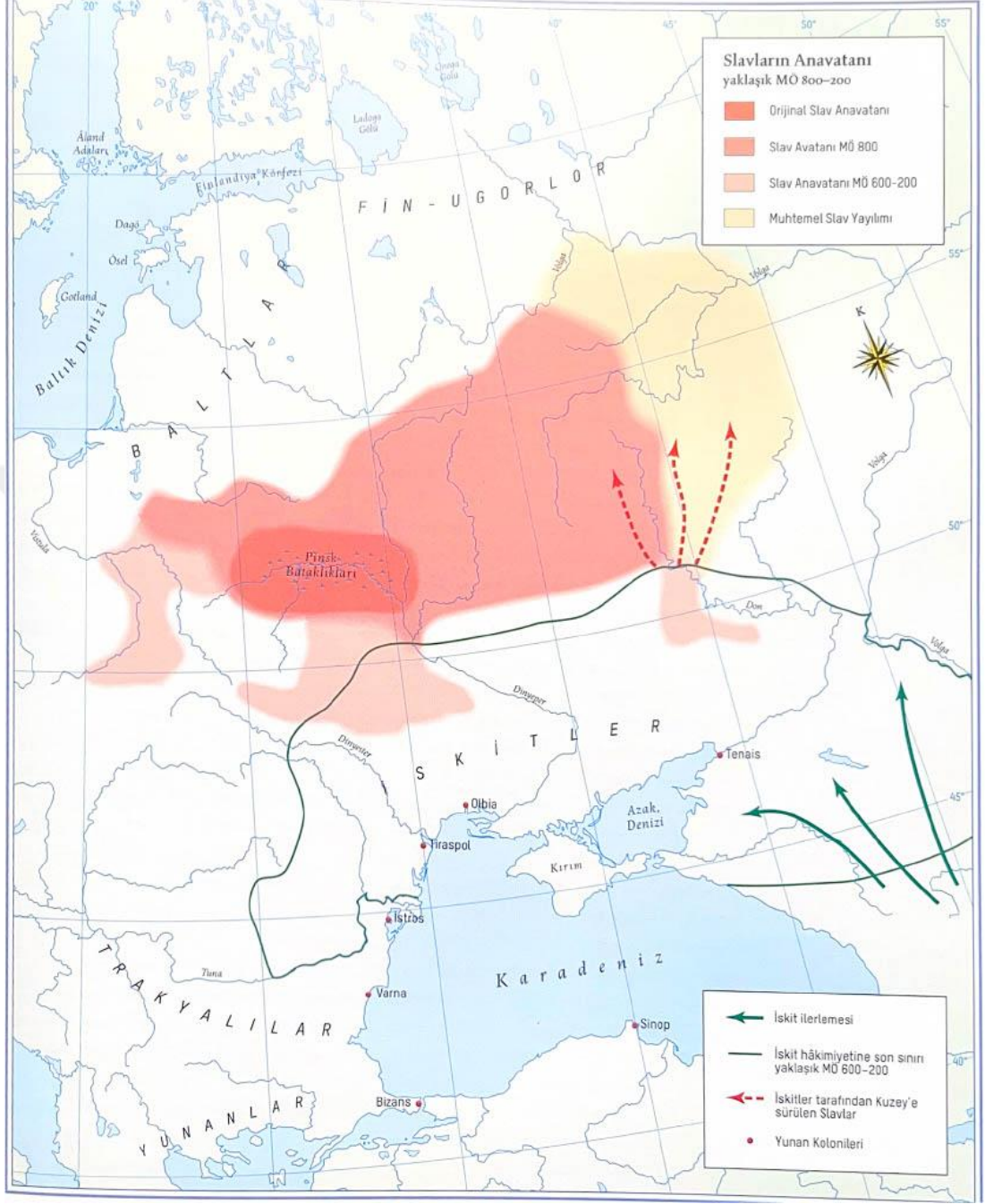
Kaynak: *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, Barbara Jelavich, (çev. İhsan Durdu - Haşim Koç-Gülçin Koç), (İstanbul: Küre Yayınları, 2006), 31.

Resim. 1: Fransız, Le Petit Journal gazetesinin 'Doğu Sorunu' Özel Sayısı, 1908.

Kaynak: Balkanlar – I, Doğu Batı Dergisi, Sa. 89 (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2019), 47.

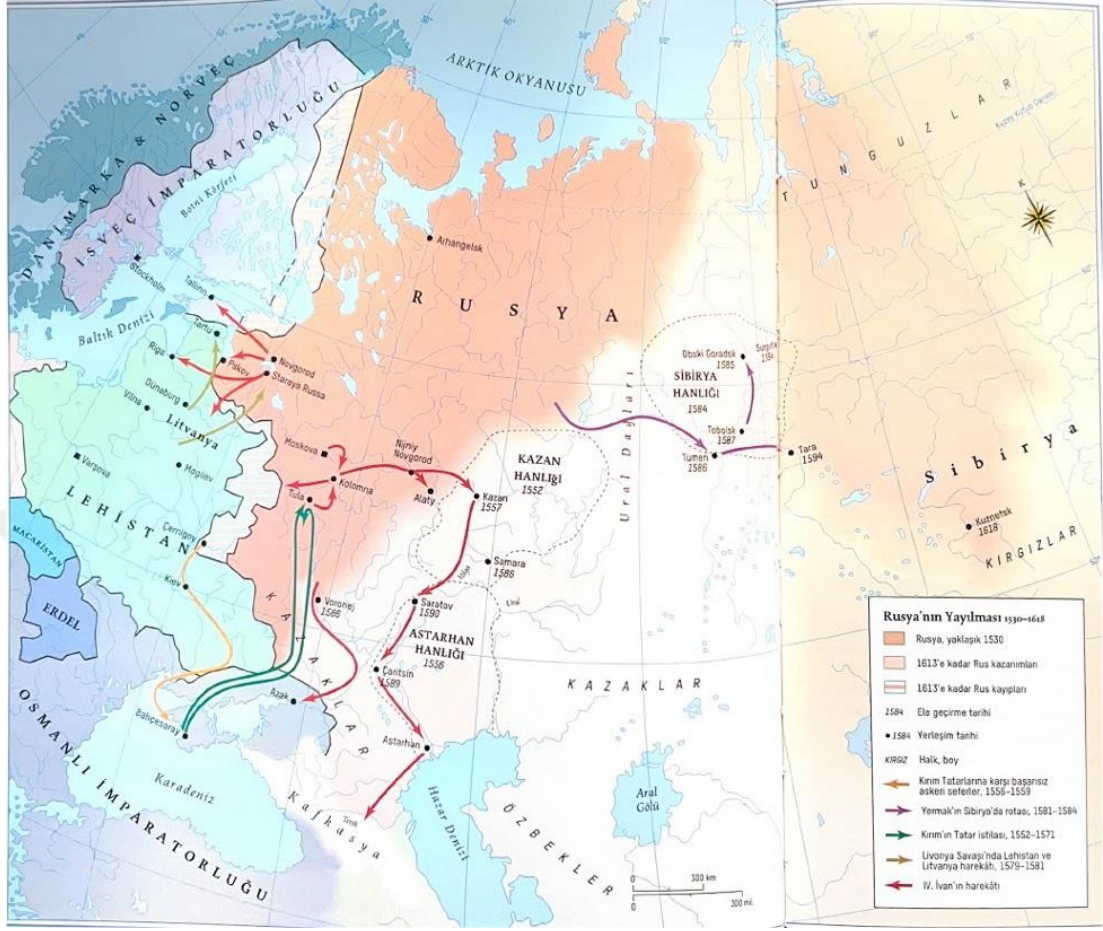
EK 5

Harita 4: Slavların anavatanı.

Kaynak: *Rusya Huzursuz İmparatorluk*, Ian Barnes (çev. Abdullah Yılmaz), (İstanbul, VakıfBank Kültür Yayınları, 2022), 31.

EK 6

Harita 5: Rusya'nın yayılması.

Kaynak: *Rusya Huzursuz İmparatorluk*, Ian Barnes (çev. Abdullah Yılmaz), (İstanbul, VakıfBank Kültür Yayınları, 2022), 50.

EK 7

Harita 6: Rusya'nın 1762-1801 yıllarındaki sınırları.

Kaynak: *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Akdes Nimet Kurat (Ankara, TTK Basımevi, 1987), 549.

ÖZGEÇMİŞ

Naim Samet TAYFUR

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları, 2025 İstanbul

Lisans: Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, 2018, Erzurum
Atatürk Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, 2019, Erzurum

B. MESLEKİ DENEYİM

- 2018 – 2019: Yükseköğretim Yurt Müdür Yardımcısı
- 2021 – 2022: Halkla İlişkiler Uzmanı
- 2022 – 2023: Dergi Editörü
- 2023 – Halen: Strateji ve Geliştirme Uzmanı

C. PROJELERİ

- “Bosna-Hersek Gençlik Analizi”, Proje Yöneticisi (2017)
- “Üniversiteler Arası Eğitim Faaliyetlerinin Geliştirilmesi İstişare ve İşbirliği”, Türk Keneşi/Türk Konseyi Üniversite Temsilcisi (2016)
- “100 Yıl Önce Erzurum ve Yöresinde Ermenilerle Yaşanan Olaylar” adlı Sözlü Tarih Çalışması, Araştırmacı (2015)
- “İnsani Yardımda Dijital Çözümler” başlıklı KA210 Erasmus+ projesi, Proje Katılımcısı (2024)